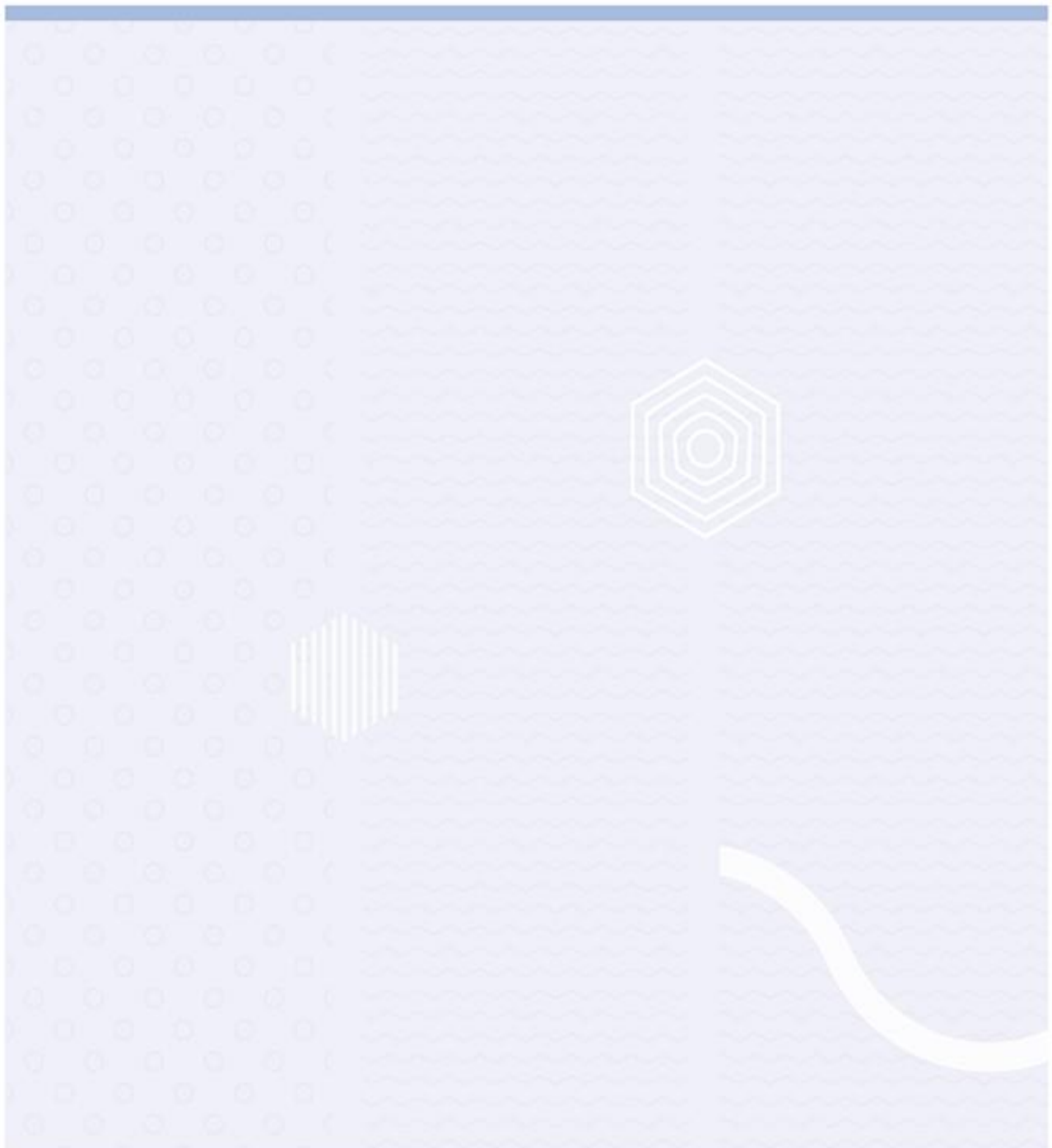

Andreas Nelu Bentzrød

SKEI VT SINNE

Fremstillinger av sinne i Bruno Jovanovics roman *Etter hvert vil øynene venne seg til mørket* (2020) og sinne som litteraturdidaktisk ressurs

Andreas Nelu Bentzrød

SKELIVT SINNE

Fremstillinger av sinne i Bruno Jovanovics roman
Etter hvert vil øynene venne seg til mørket (2020)
og sinne som litteraturdidaktisk ressurs

Universitetet i Sørøst-Norge
Fakultet for humaniora, idretts- og utdanningsvitenskap
Institutt for språk og litteratur | Postboks 235 | 3603 Kongsberg

[http:// www.usn.no](http://www.usn.no)

«Skeivt sinne | Fremstillinger av sinne i Bruno Jovanovics roman
Etter hvert vil øynene venne seg til mørket (2020) og
sinne som litteraturdidaktisk ressurs»

© 2023 Andreas Nelu Bentzrød
Denne avhandlingen representerer 45 studiepoeng

Andreas Nelu Bentzrød

SKEI VT SINNE

Fremstillinger av sinne i Bruno Jovanovics roman *Etter hvert vil øynene venne seg til mørket* (2020) og sinne som litteraturdidaktisk ressurs

SAMMENDRAG

Denne masteravhandlingen har som formål å studere hvordan sinne fremstilles i Bruno Jovanovics roman *Etter hvert vil øynene venne seg til mørket* (2020). Oppgaven peker på at sinne kan forstås som en del av en psykologisk, politisk og litterær kontekst, og som en ressurs å arbeide med i norskfagets litteraturundervisning. I romanen møter vi den norsk-bosniske Damjan som må ta vare på sin psykisk syke mor Selma, etter å ha hentet henne ut fra psykiatrisk avdeling. I stedet for å passe på henne låser han moren inne i leiligheten på Ellingsrud. Til kjæresten Filip forteller han ingenting, og velger å holde moren vekk fra verden. Dette er noe som skal vise seg å bli svært krevende. For å bøte på de problemene som oppstår for Damjan, leser jeg sinne som en forsvarsmekanisme og en handlingsstrategi. Damjan velger å ty til sinne som en løsning og en metode, både gjennom hans tale og språk, men også gjennom handling og situasjon. For å kartlegge sinne opererer oppgaven med begrepet «skeivt sinne» og konstellasjonen: *sinne-sykdom-seksualitet* som en veiviser. Her pekes det på at sinne kan fortelle gjennom narratologiske begrep som «hurtighet», «analepse» og «rytme». Damjans sinne tydeliggjøres i hans barndom, gjennom hans minner, og ikke minst i de handlingene han utfører ovenfor seg selv, moren og Filip. Sinne konstrueres i ulike rom og steder, og jeg peker på at det inngår i en større politisk og kulturell diskurs. Derfor studeres også sinne som en prosess og en produktivitet for politikk og følelser, med utgangspunkt i at sinne kan være en kilde til å fortelle noe om homofile med minoritetsbakgrunn sine erfaringer. Hovedvekten vil ligge på en romananalyse der hensikten er å etablere forståelse for hvor «skeivt sinne» kan oppstå, og hva det innebærer. Dette kan gi et bredere tolkningsgrunnlag også ved arbeid inn i litteraturfaget. Analysen viser at romanens rom gir uttrykk for sinne. På denne måten kan vi avdekke hvordan et skeivt sinne oppstår, og hva det betyr for fortelling og karakter. Den didaktiske delen viser at læreren kan ta i bruk sinne som en affektiv ressurs gjennom å bevisstgjøre elevene på hvilken nytteverdi følelser kan spille i skjønnlitteratur, og på denne måten etablere et større tolkningsgrunnlag for arbeid med litteratur.

FORORD

A skrive en masteravhandling er ingen dans på roser. Jeg skylder derfor en stor takk til min veileder: professor i norskdidaktikk, Adriana Margareta Dancus for det skarpeste øyet, stødig veiledning, konstruktive tilbakemeldinger og for et fint samarbeid. Takk til norskseksjonen og medstudenter på programmet Master i språkdidaktikk (norskdidaktikk) for et interessant studieprogram, fine faglige samtaler og inspirerende forelesninger. Takk også til forfatter Bruno Jovanovic for bruk av hans roman i denne masteravhandlingen, og for viktige perspektiver på skeivhet i debatten om minoritetslitteratur. En stor takk går til venner og familie; for støtte, interesse og for at *dere* er til. Helt til slutt vil jeg takke min kjære *Steven*. «Takk for grundig lesing av oppgaven og for korrektur. Du er fantastisk. Thats it!»

*

Epigrafen (s. 8) sikter til en replikk fra James Bond-filmen *The Spy who Loved Me* (1977) i Roger Moores skikkelse. Utsagnet velger jeg å stå som en fri tolkning knyttet til mannens kompleksitet, og alle elementer som kan hjelpe oss, men som kan være vanskelig å snakke om, selv om det i filmen er myntet på noe *helt* annet.

*

Dette er en masteravhandling som er blitt til over to år. Eventuelle feil som måtte forekomme er helt og holdent forfatterens egne.

Andreas Nelu Bentzrød

Oslo, våren 2023.

INNHALDSFORTEGNELSE

SAMMENDRAG	- 5 -
FORORD	- 6 -
Kapittel I SINNETS LITTERARITET INNLEDNING	- 9 -
1.1 Om begrepet «Skeivt sinne» og konstellasjonen: sinne-seksualitet-sykdom som veivisere.....	- 12 -
1.2 Skeivt sinne som en del av skeiv (minoritets)litteratur	- 13 -
1.3 Masteravhandlingens struktur og oppsett	- 15 -
2.1 Metodiske refleksjoner	- 17 -
Kapittel II SINNETS POLITIKK TEORI	- 19 -
2.4 Affektiv teori: Studie av følelser som utgangspunkt for skeivt sinne.	- 20 -
2.5 Sinnets retorikk: Sinnets språk i kultur og politikk.	- 24 -
2.6 «Fremmedhet» og «orientering» som grunnlag for skeivt sinne.	- 28 -
2.8 Sinnets følelser: Vonde følelser som utgangspunkt for sinne	- 32 -
2.9 Skeivt sinne i affektive rom og emosjonelle geografier	- 35 -
Kapittel III SINNETS NARRATIVER ANALYSE	- 38 -
3.1 Sinne i skrift: Hvordan kan sinne fortelle?	- 39 -
3.2 Sinne i minner: Hvordan finnes skeivt sinne i barndom og minner?	- 42 -
3.3 Sinne i seksualitet: Hvordan kommer skeivt sinne frem i Damjans seksualliv?	- 47 -
3.4 Sinne i sykdom: Hvordan kommer sinne til uttrykk i morens sykdom?	- 52 -
3.5 Sinne i rom: Hvilke rom og steder produseres sinne i?	- 55 -
Kapittel IV SINNETS DIDAKTIKK 	- 62 -
SKEIVT SINNE SOM LITTERÆRT TEMA I NORSKFAGET	- 62 -
4.1 Affektiv respons som litteraturdidaktisk inngang	- 65 -
4.2 Skeivt sinne som litterært tema i norskfaget: Å lese kritisk frem skeive følelser.	- 72 -
4.3 Sinnets slutt? Avsluttende refleksjoner	- 75 -
KILDER OG LITTERATUR	- 79 -

«All those feathers, and he still can't fly»
ROGER MOORE | *THE SPY WHO LOVED ME* (1977)

Kapittel I

SINNETS LIT TERARITET | INNLEDNING

Den østeriske psykiateren og legen Sigmund Freud hevdet at mennesker innehar et iboende «sinne». Sinne er en av de viktigste primærfølelsene i kroppen i likhet med kjærighet, sjalusi, glede eller forvirring (Freud, 1963, s.243-245). Vi kan bære med oss sinne over tid, eller den kan komme frem i opphetete situasjoner, men som handling er sinne linket til aggressivitet eller vold. Felles for alle er ulike måter å reagere på (Vassbø Hagen, 2021, s. 21-24). Freud så sinne som en *trykkoker* alle mennesker gikk og bar på. Når presset ble for stort ville trykkokeren eksplodere og sinne dermed frigjøres (jf. Freud 1963,1920; DiGuiseppe 2007; Solomon, 2008, s. 15-16). Ser vi på Freuds trykkoker-begrep som en metaforisk introduksjon til denne masteroppgaven kan hovedkarakteren, den norsk-bosniske Damjan i Bruno Jovanovics roman *Etter hvert vil øynene venne seg til mørke*, nesten leses som en trykkoker. Gjennom Damjans tanker og handlinger forklares hans sinne. Vi blir bevisste på hvordan det oppstår, men også hvorfor, og på hvilke måter sinne får en betydning. Sinne fungerer hele tiden som en slags trykkoker for han. Han sliter med å finne seg til rette med en tilværelse som tvinger han til både og spille rollen som sykepleier for sin psykisk syke mor, samtidig som han skal være kjæreste for Filip. På mange måter opptrer sinne som romanens store kulminasjonspunkt. Det er her balansepunktet for Damjan etter hvert bikker over, og etterlater et mørke hos han. Narrativet bygges hele tiden opp, og vi kan sette dette i sammenheng med det Freud mente var en «hydraulisk effekt»¹. På denne måten kunne man renses gjennom *katharsis*, og formes som et nytt menneske (Freud, 1920, s. 19, 214-215). Katarsis er et litterært begrep som handler om at kroppen gjennomgår en renselse, eller en slags gjenfødelse etter en vond opplevelse. Det er ofte et begrep som har en skjebnesvanger omstendighet knyttet til seg og stammer fra den greske tragedien. Aristoteles så dette begrepet i sammenheng med tragediens virkning. «Gjennom frykt og medlidenhet fører den (tragedien) til renselse som hører slike sinnstemninger til» (Lothe, Refsum & Solberg, 2008,

¹Den hydrauliske effekten handlet om at mennesket bygget opp såpass mye energinivå, at det på et tidspunkt vil koke over. Jf. begrepet «trykkoker» (Freud 1963; Solomon 2008).

s.105-106). Disse sinnsstemningene kan fortelle oss mye om karakteren Damjan. En slik tanke kan leses som en metafor for å oppnå ny innsikt eller dypere forståelse av en følelse, nettopp sinne som et litterært tema.

Oppgavens prosjekt er å studere sinne som noe litterært. Avhandlingen har derfor følgende problemstilling: «På hvilke måter fremstilles skeivt sinne i romanen *Etter hvert vil øynene venne seg til mørket* og hvordan kan vi arbeide med sinne som en litteraturdidaktisk ressurs i norskfaget?». Jeg spør altså hvordan sinne, som følelse, men også som en produktivitet for noe, fungerer hos den homofile karakteren Damjan. Nedslagsfeltet vil ligge på sinnets mangfoldige fremstillinger og om det kan fungere som en litterær analysestrategi for å avdekke hvor sinnets opptreden kommer til uttrykk. Innbakt i denne hypotesen ligger det også andre forskningsspørsmål som: Hvordan kan vi forstå sinne som et litterært fenomen? Sinne som en psykologisk drivkraft er sterk hos Damjan, og aktiveres ved forskjellige situasjoner. Hvordan etableres dermed sinne som en produktivitet for noe? Hva betyr sinne for Damjan og hans mor Selma, og hvilken funksjon kan sinne ha som en analysestrategi? Oppgaven vil studere sinne som en følelse vi kan overbringe til litteraturopplevelse og tolkning i norskfaget. Særlig vil følelsens plass i litteraturdidaktikken diskuteres som en nyttig og lærerik inngang til arbeid med følelser og følelsens verdi for elever i skolen, slik det er bred enighet om blant litteraturvitere, norskdidaktikere og skolepedagoger (Andersen, 2017; Heming 2019; Buvik Sivertsen, 2019; Bølstad & Ferstad Skoe 2022; Klomsten og Stenseng, 2019). Den norskdidaktiske delen vil rette søkelys på bruken av sinne som en affektiv ressurs inn i arbeid med skjønnlitteratur og hvordan elevene kan oppleve, og utfordres i følelsenes potensiale i litterære tekster. Det sentrale er å koble dette i sammenheng med hvilken nytteverdi følelser har i teksten, ved å overbringe deres eget engasjement og opplevelse av teksten til noe mer enn bare å «utsettes» for litteratur.

Det er viktig at læreren aktivt fordrer ulike måter denne affektive tilknytningen kan åpne opp elevene og tekstens syn på. Oppgavens hensikt er hele tiden å vise at sinne kan være en fruktbar mekanisme og ta i bruk som et element i teksten. Sinne som litterær drivkraft for romanen er bundet til måter den produserer affekt og følelser. Romanen kan dermed leses på forskjellige måter, som et sykdomsbilde av minoriteter i Norge, en psykologisk roman med

utgangspunkt i erfaringer og minner, en kjærlighetshistorie og en politisk skeiv roman. Slik kan Bruno Jovanovics verk oppleves mangefasettert.

Da romanen utkom vakte den stor oppmerksomhet for en debutant å være. Først og fremst på grunn av dens tematikk. Romanen skildrer et realistisk bilde av en skeiv minoritets følelser, oppvekst og samtidsvirke. Dette gjør at romanen fordrer noen spørsmål knyttet til en dobbelt rolle av å være minoritet og hvilke erfaringer de bærer på. Romanen ble blant annet nominert til Tarjei Vesaas debutantpris for beste debutbok i 2020, vant Sørlandets litteraturpris i 2022 og den ble tildelt Saabye-stipendiet for oppsiktsvekkende god debut. Forfatter Lars Saabye Christensen kom med følgende uttalelse:

«Bruno Jovanovic´ debutroman er ganske enkelt en fininnstilt kraftdemonstrasjon. Den opererer på tre nivåer som henger nøye sammen: jeg-fortelleren Damjans status som flyktning, hans status som homoseksuell, og morens status som psykiatrisk pasient [...] (Lars Saabye Christensen i jurybeskrivelsen, 2020).

Begrunnelsen viser at romanens nivåer er preget av ulike plan som alle er med å bidra til Damjans sinnekonstruksjon. Saabye Christensen påpeker hvordan Jovanovic har flettet disse på en ømfintlig og nøye konstruert måte sammen, som ikke virker forvirrende eller fravikende for romanens prosjekt. Også anmelderiet og resepsjonen av romanen har fremhevet sinne, psykisk sykdom og identitet som viktige markører. Blant annet poengterer litteraturkritiker Marta Norheim i NRK at «både Damjan og mora er skildra så ein hugsar det. [...] Damjans «sinne» har fascinerande mange nyansar som krev at lesaren må tenkje sjølv» (Norheim, 2020). Anne Merethe K. Prinos i Aftenposten skriver at den skeive minoritetserfaringen fremsettes som en styrke i romanen. «På en imponerende, smidig måte føyer han (Jovanovic) Damjans minoritetserfaringer – både som bosnisk innflytter til Norge og som homofil – inn i fortellingen» (Prinos, 2020).

Minoritetserfaringer er et viktig nøkkelord for oppgaven. Romanen kan gjennom en slik tilnærming føyes inn i nyere nordisk litteratur som en del av den skandinaviske minoritetsromanen. Damjans frustrasjon er tvetydig og vanskelig. Han sliter med å etablere en ramme og en handlingsplan etter morens psykiske lidelser. Han må trosse sin egen usikkerhet og spille rollen både som selvsikker, vitende, men også seksuelt dominerende, noe som skal vise seg å forkludre og stagnere viktige valg for han, og gjør at Damjans sinne forvirres.

1.1 | Om begrepet «Skeivt sinne» og konstallasjonen: sinne-seksualitet-sykdom som veivisere.

Oppgaven operer med begrepet «skeivt sinne» og konstallasjonen: sinne-seksualitet-sykdom. Begrepet kan være en inngangsnøkkel til å forstå hvordan sinne som motor i romanen fungerer. Med skeivt sinne defineres det som skeive *menns* sinne, og på hvilke måter minoritetsbakgrunnen til Damjan som bosnisk flytning fra et krigsrammet land, påvirker hans karakter og valg. Skeivt sinne innehar derfor konstallasjonen 'sinne-seksualitet-sykdom'. Denne konstallasjonen handler om at sinne finnes i Damjans seksualitet, men også i hans mors psykiske sykdom. Sinne kan betraktes som et overhengende ledd, og en årsak til mye av Damjans opplevelser, erfaringer og handlinger. Jeg spør dermed om sinne kan fungere som en annen tilnæringsmåte. Hvordan påvirker disse konstallasjonene hverandre? Hvordan utfordrer de Damjans sinne? Skeivt sinne ses ikke bare på som et spørsmål, men også som en analysestrategi. Som en del av denne tanken støtter jeg meg til teori som underbygger dette.

Oppgaven benytter skeiv affektteori, narratologi og litteraturdidaktikk som innganger til å forstå produksjonen av sinne. Sinne er svært tydelig allerede fra begynnelsen av romanen. Den åpner med en direkte form for sinnekonstatering: «Jeg blir ofte sint når jeg er stressa» (Jovanovic, 2021, s. 5)². Allerede her ilegges fortellingen en følsom og hard språkstil som skal fungere som et rammeformat for romanen. Dette formatet skal drive både karakter og plot videre. Det finnes en dobbelthet i språket som poengterer følelser i ordvalgene. «Sint» og «stress» er allerede selvforklarende følelsesmessige ord som forteller noe om situasjonen. Åpningsscenen viser oss at sinne som handlingskraft ofte kan være en underbevisst mekanisme. Sinne som tematisk drivmotor gjennom romanen kan forsterke ulike situasjoner, og gi de en dypere mening og betydning.

Jeg ser på sinne som en litteraritet, noe som fungerer som en litterær strategi å lese teksten etter, fordi sinne blir en del av romanens litterære og fortellertekniske elementer, samtidig som sinne også rommer et viktig følelsesaspekt knyttet til arbeid med følelser i litteraturfaget i norsk. Sinne blir

² Jeg referer i masteravhandlingen til pocketutgaven av romanen *Etter hvert vil øynene venne seg til mørket* (2021, [1. utgave. 1. opplag]). Cappelen Damm.

en del av Damjans hverdag og hans personlighet og opptrer både bevisst og ubevisst. Sinne knyttes til det å være homofil med minoritetsbakgrunn, og om det kan bli et skjold for indre følelser.

Men sinne kan også fungere som en fremgangsmåte for følelser. Sinne kan være et instrument innenfor en prosess (Vassbø Hagen, 2021, s.15). Jeg vil gå i dialog med disse prosessene og instrumentene for bedre å sette frem Damjans tankegang, hans valg og systemer. Damjan har norsk-bosnisk bakgrunn. Han har vokst opp i Bosnia, før han og moren måtte flykte til Norge. Han snakker dårlig bosnisk, noe som poengteres i romanen som en skambelagt del av hans identitet.

Det er viktig å påpeke at Damjans minoritetsbakgrunn ikke fremtrer som et problem i denne oppgaven. Det at Damjan er homofil med minoritetsbakgrunn er også et viktig aspekt som skal innlemmes. Et blikk fra en annen kultur, kan gi andre fortolkningsgrunnlag knyttet til følelser. Minoritetsbakgrunnen gjør at vi kan lese Damjans kulturforståelse, normer og verdisyn på en annen måte.

Med disse tankene er Bruno Jovanovics roman et godt utgangspunkt for et slikt prosjekt, som i grunnen handler om en lite belyst del av minoritetsstemmen i nordisk litteratur.

1.2 | Skeivt sinne som en del av skeiv (minoritets)litteratur

Romanen deltar i et forlenget landskap knyttet til den norske minoritetsstemmen, og særlig den skeive minoritetsstemmen i nordisk litteratur. Å studere dette videre som et skeivt fenomen, hvorav etableringer av erfaringer og kunnskaper er sentralt, er viktig for et stadig økende samfunn av minoriteter. Utfordringen ligger i at dette ikke skal ses på nettopp som en minoritetsdel, hvor noe skal studeres nedenfra og opp, men heller ovenpå og ut. Vi skal ikke sette de skeive under en kritisk lupe, og det er heller ikke meningen at elevene skal oppfatte det slik. Elevene kan tolke dette som en ressurs og ikke som en utfordring.

Jeg vil peke på noen romaner som tematiserer nettopp denne skeive tematikken, selv om det i norsk litteratur er i fåtall. Høsten 2022 kom debutanten Robin Van De Walle med *Han, Solo*, også på Cappelen Damm. Det er tydelig at forlaget satser på en skeiv debutant hvert år. Høsten 2021 kom *Jeg tror du hadde*

likt Ulrik av Jonas Sundquist, og året før (2020) Bruno Jovanovics roman. Likevel finnes det ingen homofil karakter med utenlandsk opprinnelse, eller minoritetsbakgrunn hos Jonas Sundquist. Hos Van De Walle beskrives boken som «ei granskning av eige liv og bakgrunn av skeiv utlending i Noreg». (Van De Walle, 2022)³. Det er likevel få aspekter som binder denne romanen til sinne, derimot til identitet og seksualitetsspørsmålet. Lik Damjan er hovedkarakteren til Van De Walle, Robin (26) på leting etter sex, men først og fremst etter bruddet han opplever med Han. Romanen beveger seg i ytterkantene av denne avhandlingens prosjekt, men er et nytt, interessant blikk på hvordan skeive, både som utlendinger, men også som minoriteter, blir presentert.

Jeg vil også peke på muligheter innenfor film som et utvidet estetisk uttrykk å koble skeivt sinne til. Sylvi Penne og Rita Felski fremhever særlig hvordan arbeid med ulike kunstformer kan gi elevene dobbel estetisk verdi (Penne, 2008; Felski, 2019). Ved å ta bruk flere kunstformer som presenterer forskjellige sider ved et fenomen, kan det åpne opp for de elevene som i utgangspunktet ikke syntes det er særlig interessant (Penne, 2008, s. 16). Filmen, som et godt kunstfaglig utgangspunkt for de elevene som sliter med tekst kan, innenfor en slik ramme, tjenestegjøre som en god inspirerende base. Denne basen kan stimulere til årvåkenhet og engasjement (Felski, 2020; Penne, 2008). Vi skal raskt se på kortfilmen *Knus meg*⁴ fra 2018 av regissør Irasj Asjanti, som et godt eksempel til Bruno Jovanovics roman og Damjans sinne. Filmen gir gode illustrasjoner på følelsens fremstilling og særlig hvordan sinne portretteres gjennom hovedkarakteren Manours handlinger.

Har vi begrepet «skeivt sinne» fortsatt i bakhodet, er det flere likheter med Jovanovics roman og det denne filmen viser. I kortfilmen møter vi Mansour. Han er 26 år gammel, muslim, skjult homofil og har en hemmelig norsk kjæreste som heter Andreas. Mansour trener MMA, en kampsport som ofte er konnotert

³ Sitert fra vaskeseddel på bokens bakside.

⁴ Denne filmen gir et godt grunnlag å arbeide med film, og særlig kortfilm-formatet som en introduksjonsdel å etablere skeivt sinne som litterært tema i norskfaget. Gjennom kortfilmen fortelles ofte en strammere og mer konkret historie, og elevene kan koble dette til stilistiske elementer som rytme og hurtighet innenfor narrative fortellerelementer. De kan også koble det til kjerneelementer som «tekst i kontekst» og «kritisk tekning» i forhold til seksualitet, identitet og religion. Å knytte denne filmen til samfunnsdidaktiske spørsmål som demokrati, medborgerskap og minoritetsspørsmålet er også svært sentralt og kan tjenestegjøre som et godt grunnlag for arbeid med skeive tematikker tverrfaglig.

til maskuline roller. Mansour er preget av stigma og kutyme i forhold til familiens verdier og ære. Asjantis prosjekt, i likhet med Jovanovic, er å vise frem at homofili kan være problematisk grunnet religion, legning og sosial bakgrunn. Mansours familie må aldri få vite at han har et forhold til en mann, selv om vi i kortfilmen skjønner at Mansours far er klar over det, da han tilfeldigvis observerer sønnen sammen med Mansours kjæreste. Dette legger mye av problematikken for Mansours fremtid, og skal vise seg å være selve konflikten mellom han og faren. Her blir også prosjektet å tydeliggjøre skeivt sinne hos Mansour, hans innebygde frykt og sinne, som han får utløp for gjennom kampsporten.

Hos Damjan derimot er ikke dette skjult, men sinne er likevel en avgjørende del av hans tanker og holdning. Felles for begge disse karakterene er at de innehar en frykt for å være den de er. Frykten vises gjennom handlinger og væremåter. Sinne, er en del av denne frykten. De er begge homofile med minoritetsbakgrunn, begge har en norsk kjæreste, og begge sliter med å forstå følelser. Dette kan vi snakke om som skeiv minoritetslitteratur.

1.3 | Masteravhandlingens struktur og oppsett

Avhandlingen er delt i fire overordnede kapitler. Det første kapitlet, «Sinnets litteraritet», introduserte sinne som et litterært fenomen og studere litteratur og følelser på, gjennom å se hvordan sinne kan fungere som en følelsesmessig reaksjon.

Kapittel to: «Sinnets teori» tar for seg det teoretiske rammeverket. Her vil hovedfokuset ligge på hvordan et såkalt skeivt sinne kan oppstå og hvordan vi kan se det som en prosess og en produktivitet for noe. Fokuset vil bringe inn flere teoretikere som retter oppmerksomhet på hvilke verdier følelser og affekt har spilt for skeive i samfunnet.

Kapittel tre: «Sinnets narrativer» vil gjøre en litterær, tematisk analyse av romanen med utgangspunkt i begrep fra narratologien og teorien presentert i forrige kapittel. Her spør jeg som et hovedspørsmål: hvordan kan sinne fortelle? Dette underbygges innenfor min konstellasjon og begrepet skeivt sinne. Det teoretiske aspektet ses bedre i sammenheng med hvor sinne opptrer og oppstår, og ikke minst hvilke årsaksforklaringer som ligger bak.

I det fjerde kapittelet, «Sinnets didaktikk», vil jeg bevege meg inn på litteraturredidaktiske tilnærminger til romanen. Her vil jeg argumentere for hvordan sinne kan være en litterær ressurs, i forbindelse med arbeid med følelser i norskfaget. Ved å diskutere hvordan affektiv respons på elevene kan gi et innsiktsfullt fortolkningsgrunnlag i både opplevelse, oppfatning, men også gjennom mestringsfølelse, selvlæring og engasjement, vil jeg argumentere for hvorfor følelser i skjønnlitteratur er viktig. Dette stiller nye spørsmål til hvorfor vi skal arbeide med skjønnlitteratur. Som en didaktisk vinkling vil jeg også kort nevne hvilken verdi kritisk lesing og teori spiller for kartleggingen av følelser. Hvordan kan elevene bli bevisste på sinne eller følelse i tekster?

Avslutningsvis vil jeg gjøre en oppsummerende konklusjon der jeg drøfter oppgavens problemstilling i henhold til hva som har blitt presentert, før jeg avslutter med noen resultater og noen forskningsmuligheter.

1.4. | Forskningslitteratur og teori

Oppgavens teori vil benytte seg av ulike fagdisipliner for å studere hvordan sinne kan fungere som et politisk verktøy til å analysere litteratur med. Den overhengende teorirammen vil dra vekslinger på litteraturvitenskap, kulturteori, skeiv teori og affektteori. Innenfor dette vil jeg særlig diskutere hvordan vi kan kartlegge sinne som en følelse, her med utgangspunkt i affektteorien, og igjen hvordan dette videreføres inn i en større politikk som blant annet handler om vonde følelser og identitetsopprør for skeive. Fellesnevneren er at begge går inn i en diskurs om sinne som en produktivitet for noe.

Som teoretisk introduksjon har jeg valgt å benytte meg av Kim J. Sues bok *On Anger* fra 2013. Denne går rett inn i en tilsvarende diskurs som min oppgave reiser. Jeg bruker videre seks teoretikere, for å komme frem til hvordan sinne opptrer som en politisk følelse i kulturen. Teoretikerne som vil diskuteres er Sara Ahmed om skeive minoriteters fremmedfrykt og orientering. Ann Cvetkovich om skeive sine vonde følelser. Kathleen Woodward om skeivt opprør som utslag for politisk vekkelse. Jack Halberstam om den skeive skammen, og til slutt Per Thomas Andersen om hvor følelser produseres i rom og steder i litteraturen. Dette er teoretikere som har arbeidet med en poetisk og

politisk betydning av følelsenes plass og de skeives emosjoner i en kulturell sammenheng.

Mitt bidrag er å forene dette over til hvordan vi kan synliggjøre Damjans sinnekonstellasjoner som en del av denne politikken og kulturen. Vi skal ta for oss noen av deres viktigste tanker som berører en diskurs vi kan knytte til oppgavens begrep om skeivt sinne. Ved å bruke disse retningene kan det konkretisere problemstillingens svar, og sette det i en større betydning. Teorien som er valgt er hentet mest fra amerikansk forskning, da det finnes lite i norsk teori som setter koblingen mellom følelser og litteratur sammen, her er derimot Andersen kun representert.

Jeg har valgt å studere teoretikere som både er opptatt av følelser, sinne og kultur. Sinne har røtter i alle feltene, men jeg kobler dette til en litteraturvitenskapelig og didaktisk praksis. Vi kan dermed bringe det teoretiske perspektivet inn som et grunnlagsproblem i norskdidaktikken og for litteraturlæreren å arbeide med.

2.1 | Metodiske refleksjoner

Litteraturprofessor Rolf Gaasland (2004) poengterer at å være opptatt av metode er å se på de praktiske og empiriske delene av litteraturen. En metode kan supplere med det han kaller «prosedyrevedtekter» og et «begrepsinventar» (Gaasland, 2004, s. 12-15). Disse begrepene kan være noe opphøyde og omstendelige, men forteller oss likevel to vesentlige ting. At å etablere et fagspråk for bedre å belyse fortellingens underliggende praksis, kan hjelpe oss på veien med å dekonstruere og tyde (fortolke) tekstens lag (Bjerck Hagen, 2008, s. 65). Språket kan være et verktøy mot en forståelse knyttet til den litterære analysen av romanen (Gaasland, 2004, s. 12-13).

Metoden oppgaven vil benytte er en analytisk studie med nærlesing som fokus. Dette er en metode som ser på hvordan bevisste tekstlige strategier gjør det lettere å spore karaktertrekk og tematikk (se Bjerck 2007; Claudi, 2016; Hagen, 2007; Gaasland 2004; Andersen 2014). Med tekstlig strategier sikter jeg til hvordan teksten kan leses som en prosess for karakterenes (Damjan og moren Selmas) sinne og hvilke litterære teknikker som tas i bruk for å synliggjøre dette.

Dette gjør at vi lettere kan spore hvor sinne oppstår, produseres og etableres i teksten.

Jeg har valgt ut ulike tekstpassasjer som illustrerer hvor Damjans sinne kommer til uttrykk. Underlagt dette finnes sinne i ulike rom og steder. Jeg bruker oppgavens skeive konstallasjon som en hjelp til å konkretisere og tydeliggjøre. Vi kan kalle dette nettopp for «begrepsinventar» (Gaasland, 2004). Slik brukes nærlesningene som litterær analysestrategi, som likevel går i dialog med romanens prosjekt og fremsetter en tolkning av sinnets lag. Begrunnelsen for metoden denne avhandlingen reiser er myntet på at helhetlig teori ikke kan ses separat, men i dialog med hverandre (Postholm & Jacobsen, 2021, s. 13). Det blir dermed lettere å se oppgavens drøftinger knyttet opp til teori, analyse og konklusjon.

Før vi beveger oss over til analysen av romanen, skal vi først se hvordan sinne kan være en del av en politisk, psykologisk og litterær kontekst.

Kapittel II

SINNETS POLITIKK | TEORI

I moderne tid er begrepet sinne ofte vært ladet med negative konnotasjoner. Sinne er en egenrådig følelse som er forbundet med vold, med aggresjon og med å miste kontrollen - rettere sagt sinnskontrollen. Sinne kan fremprovoseres eller den kan ligge latent. Den kan være synlig eller fraværende, fungere som noe mystifiserende eller tankevekkende. Ordet «sinne» kan stamme fra det gammeldanske *sinni*, svenske *sinne*, *sans*, eller fra middelnedertysk *sin*, som betyr «tanke, forstand»⁵. Ordet forveksles ofte med *sinnet*, som i hvilken tilstand vi er i. Sinne kan både være en emosjon og en følelse, uavhengig av dette er dermed sinnets opptreden viktig å studere, hvordan vi viser og utagerer den (Kant, sitert etter Ådnanes 2014; DiGiuseppe, 2007, s. 59-60). Når vi hører ordet «sinne» er det ofte lett å forbinde det med «aggresjon». En tilstand som har endret sinne over til en voldelig handling, hvor sinne opptrer som utagerende og fysisk. Vi kan innenfor en slik oppfatning definere sinne som ulike typer former. Psykolog og forsker Anne Hilde Vassbø Hagen (2021) snakker om ulike nøkkelbegreper innenfor sinneteori. Dette er «selvhevdende sinne» som er en adaptiv primærfølelse og handler i korte trekk om å sette grenser, skape avstand og beskytte de territoriene som er primære for deg. Det andre nøkkelbegrepet er «kamouflasjesinne», som er en sekundær følelse og handler om at sinne kan fungere som en tildekking av andre vonde følelser. Vi har også begrepene «gammelt sinne» som regnes som en maladaptiv primærfølelse⁶. Her kan sinne ligge latent, men aktiveres ved en ny situasjon. Den siste er såkalt «juksesinne» som er en instrumentell følelse. «Juksesinne er en fremprovosert følelse, som ofte barn benytter. Dette kan være for å bli lagt merke til, eller ha en slags makt ovenfor den gitte situasjonen.

⁵Det er viktig å påpeke en grammatisk forskjell mellom ordklassene av *sinne*, da det både kan opptre som et verb. Jf. «å sinne seg opp» (infinitivform), men også som et substantiv jf. «et sinne» (nøytrumsform) (Hentet fra NAOB, 22. 05. 23: <https://naob.no/s%C3%B8k/sinne>).

⁶Følelsene psykolog Anne Hilde Vassbø Hagen snakker om er hentet fra psykologisk følelselsteori. En «[...] maladaptiv følelse er på samme måte som adaptiv primærfølelse den første følelsen som dukker opp i en gitt situasjon» (Vassbø Hagen, 2021, s. 48-49). (Se deres nettside Følelseskompasset for mer informasjon om ulike typer følelser: <https://www.folelseskompasset.no/>). Dette er også en fin side å koble inn i norskfaget, hvor elevene kan lese og se videoer om følelsenes verdi, i og utenfor dem selv. Elevenes følelsesregister kan bedre styrkes og fremme en bredere folkehelse og dialog rundt tematikken.

Sinneforsker Leo Kant ser derimot på sinne som både en emosjon og en følelse. Han snakker om sinne som en av de basale følelsene våre og hevder det finnes et distinkt skille mellom tilstand og trekk. Han refererer til de engelske uttrykkene «state» og «trait», som viktige parametere for forståelse av sinnets art (Kant, sitert i Ådnes, 2014). Tilstanden handler om hvordan du kjenner deg, for eksempel sint, hevder han (Ibid.). Sinne opptrer som oftest som en følelse etter en reaksjon av noe, gjerne innenfor en negativ kontekst. Utrykkene kan lettere plasseres tilstanden (emosjonen) vi befinner oss i. Kant hevder vi kan tenke på sinne som «state of mind» som referer til sinnets tilstand, altså den funksjonen sinne befinner seg i. Sinne som sosial følelse kommer ofte frem etter en provokasjon. «Når vi vert sine, dreier det seg ofte om at vi opplever noko som urettferdig – og det er ofte sosialt» (Ibid.). Men sinne leder også til noe. Kant snakker om de fysiske trekkene ved produksjonen av sinne som en aktivknapp som blir trykket på. «Adrenalin og noradrenalin pumper og blodet trekk seg vekk frå fordøyelsessystemet og ut i lemmene. Ein er fysisk klar til kamp eller til å flykte.» (Ibid.). Sinne kan også lede til en aggressiv funksjon. Aggressivitet blir definert som «en person som er klar for kamp» (Svartdal, 2021). Man oppfatter gjerne en person med aggressiv holdning som pågående, truende, fryktsom eller fiendtlig (Svartdal, 2021.) Sinne kan føre til en aggressiv handling, men er ikke i seg selv en aggresjon. Vi skal overbringe noen av disse tankene inn i en affektiv teori. Sinne kan være en inngang til å se dette i en større samfunnsrelatert og politisk kontekst. Vi skal se hvordan sinne kan plasseres inn i den affektive disiplinen.

2.4 | Affektiv teori: Studie av følelser som utgangspunkt for skeivt sinne.

Affektteori er en bred samlebetegnelse på alt som kan studeres etter affekter, emosjoner og følelser hos mennesker (Krøgholt, 2021, s. 72). Affektteori har blitt utviklet og tolket forskjellig opp gjennom årene, allikevel er det opphavelige utspringet fra biologisk og medisinsk forskning. Ordets etymologi stammer fra det latinske «*afficere*» som kan oversettes med «å gjøre inntrykk på/ påvirke»

(NAOB, 2023)⁷. De tre ordene «affekt», «emosjon» og «følelse» har vært gjenstand for bred uenighet og diskusjon innenfor fagfeltet, da flere affektforskere hevder at dette brukes om hverandre og begrepene fremstår som upresise (se Ahmed, 2006, 2008; Andersen 2016; Berlant 2017; Breger 2010; Clark & Isen 1982; Colm Hogan 2011; 2020; Gregg 1992). Begrepene kan vi derfor enkelt skilles. For å eksemplifisere disse uklarhetene kan vi tenke oss en pyramide. Affekt vil innenfor denne pyramiden være det nederste og primære trinnet (Batson, Shaw, Oleson, 1992, s. 15-17). Emosjon kan betraktes som den neste delen (midtre del) av pyramiden. Noe kaller denne delen også for «sinnsstemning». Emosjoner opptrer som en reaksjon av enten behagelige eller ubehagelige følelser, og setter oss i en tilstand. I likhet med affekt kan også emosjon (eller «sinnsstemning») oppleves i intens eller svak grad (Svartdal 2021; Clark & Isen 1982). Det siste punktet ifølge pyramiden er følelse. Følelser omtales som en del innenfor affekter og emosjoner. Følelser kan måles og beskrives etter varighet, styrke, eller intensitet. Psykologer deler følelseskategorien innenfor lystfølelse og ulyst. Dette handler om at evnen til å tilstrebe lyst, det vi virkelig vil, og unngå den lyst, eller unngå det vi ikke vil. Denne atferden er koblet til hvilken emosjon lysten får oss til å føle (Svartdal, 2021).

Professor i psykologi Frode Svartdal beskriver at affekt «viser til den umiddelbare emosjonelle reaksjonen av noe» (Svartdal, 2022). Likevel er det viktig å påpeke at emosjonell betyr «følelsesmessig». En person som er emosjonell lar seg lett rive med av livets følelser. Men man kan også opptre emosjonell eller komme i en emosjonell tilstand. Da er dette knyttet til begrepet «emosjon». En emosjon er vedkommende sin reaksjon på en opplevelse. Man snakker ofte at man er «sinnsbeveget». En reaksjon av å være sinnsbeveget kan føre til sinne. Man kan studere de emosjonelle trekkene hos mennesket gjennom opplevelse (erfaring) og de fysiologiske sidene gjennom atferdsmessige følelser (reaksjoner) (Svartdal, 2022). Setter vi sinne i sammenheng med de tre begrepene: «affekt», «emosjon» og «følelse», kan det beskrives både som en emosjon og en følelse. Oppgaven vil som nevnt studere sinne som en følelse og

⁷ Nettkilde: <https://naob.no/ordbok/affekt>. Merk at ordet «affekt» har ulike betydninger i forskjellige situasjoner. Ofte er det knyttet til en psykologisk diskurs om bruk av kropp som en affekt. Her bruker vi det derimot som en følelse kroppen produserer (NAOB, 2023, (25.05.23).

bringe det inn som en del av affektiv teori. Affektiv teori er opptatt av å studere hvordan disse tre begrepene opptrer, og hva de kan fortelle oss.

Vi kan snakke om at affekter er produsert *gjennom* og *av* kropper, slik kjønnsforsker og litteraturfilosof Sara Ahmed påpeker. Hun sier at: «Affect encounter between bodies. Bodies are what can be affected and / or be affected by» (Ahmed, 2006, s. 15). Dette handler om at motsetninger mellom kropper skaper følelsesmessige friksjoner som påvirker hverandre. Affekten sirkulerer mellom kropper og er påvirket av den andre kroppens følelser. Affektbegrepet kan virke en smule svevende og vanskelig, men handler i korte trekk om hva som påvirker oss. Når man diskuterer at noe har en affektiv verdi, refererer man ofte til det som en følelsesmessig verdi. Dette handler om, slik Ahmed påpekte, at dersom affekter produseres «gjennom» og «av» kropper, vil subjektet (kroppen) styres etter objektet (verden), fordi det handler om påvirkningskraft. En lettere forståelse for denne teorien er at mennesker og følelser er kontaktfenomener som opptrer sammen. Det er altså et affektbasert forhold mellom disse to punktene. Derfor kan vi også snakke om at affektteori er en fenomenologisk studie, like mye som epistemologisk og ontologisk, fordi følelsene skapes i en verden, og vi er opptatt av å studere det både som et grunnprinsipp (ontologisk) men også som et studerende objekt og fenomen (fenomenologisk) (Ahmed, 2006; 2021, s. 15-16).

Følelsene påvirkes av verden, og følelsene opptrer hos menneskene. Disse utsvevende tankene er store og fremmer et bilde av en tid, og et samfunn, hevder Ahmed. Vi må se disse i sammenheng med hverandre, for lettere å belyse hva Ahmed sikter til. Dersom sinne kan oppfattes som noe som skaper ubalanse, lik en politisk kraft eller en uenighet, vil sinne som affekt være resultatet av denne «bevegelsen i verden» (Ahmed, 2006; 2021). Virkelighetsframstillingen av følelser hos mennesker er bundet sammen av hverandres kropper, og følelsene kan dermed «flyte» rundt i disse kroppene, slik Ahmed påpeker (Ahmed, 2021, s. 15). Dette kan skape en affektiv tilstand som igjen, enten kan spores til en emosjon, eller en følelse (Ahmed; 2004; 2006; 2014). Affekt er styrt etter sirkulasjon, slik jeg nevnte. Affekter tar plass i rom, og mennesker (subjekter) og den viktigste funksjonen for at den er i endring, er en bevegelse. Denne bevegelsen skaper friksjon av følelser og emosjoner hos oss. Ahmed spør

hvordan sirkulasjonen av affekter oppstår, og hvordan affekter kan inneha politiske betydninger for samfunnet. Vi skal blant annet i analysedelen ta utgangspunkt i disse rommene som affekten skapes i, og utbedre noe av Ahmeds svevende poenger.

Ahmeds forskning springer ut ifra et humanistisk syn, særlig gjennom et tverrfaglig blikk fra filosofien til samfunnsdiskursen. Tidligere hadde affektteorien blitt studert ut ifra biologiske og medisinske områder, og som en viktig del av psykologien. Den ble delt inn i åtte hovedkategorier som bedre skulle skille affektenes funksjon innenfor vitenskapen⁸. Dette kunne bli brukt som et kompass og et utgangspunkt for hvordan man kunne studere og kartlegge betydningen av affekter. Likevel er den tverrfaglige delen overbærende i de fleste studier, som særlig binder følelsen innenfor humanistiske disipliner. (Schultermandl, (red. et. al.), 2022, s. 17-20).

På begynnelsen av 1990-tallet oppstod det likevel et skille i affektbasert forskning, den såkalte «affektive vendingen» (*affective turn*) mot humaniora og humanistisk forskning. Her ble affektteori hentet som et utvidet teorigrunnlag for å studere menneskelige handlinger og følelser. Dette var særlig hos forskningsdisipliner som kjønnsvitenskap, medievitenskap, historie og lingvistikk, men også innenfor teologi, filosofi og religion, ble affektteori mye benyttet (Mortensen, 2019, s. 288; Kristiansen; Kjeller; Allkunn 2022). Den affektive vendingen viste altså en fornyet interesse og kunnskap for affekt. Man studerte blant annet følelser, stemninger, fornemmelser og intensiteter i kroppen, med utgangspunkt på å tydeliggjøre strategiene følelsene skapte. Viktige spørsmål som ble tatt opp var hvordan følelser bedre kunne forklare tankesett og politikk, og at følelser var noe som ble satt i system. Følelsene ble vist i politikk, gjennom språk som retorikk, og i kulturen som film, tv og litteratur (Kim, 2013; Mortensen 2019; Ahmed 2021).

Vi skal se hvordan sinne har en politisk funksjon og hvordan vi kan koble dette til oppgavens begrep om skeivt sinne.

⁸ Forfatterne av boken *Affective Worldmaking: Narrative Counterpublics of Gender and Sexuality* (2022) gir et godt blikk og en detaljert oversikt over disse åtte kategoriene. Jeg velger å se denne oppgaven innenfor kategori 1) følelser som noe fenomenologisk og 3) (følelser og affekter) som filosofi og kulturelle studier. Dette kan videre knyttes til affektiv narratologi og sinne (se s. 19).

2.5 | Sinnets retorikk: Sinnets språk i kultur og politikk.

Hvordan kan vi diskutere sinne som noe politisk, spør litteraturforsker Sue J. Kim i sin bok *On Anger* (2013). Hun mener at å studere sinne som noe mer enn bare en følelse kan gi sinne en bedre oppfatning og et tydeligere svar på hva det innebærer både kulturelt og politisk. Sinne er i seg selv en svært kompleks følelse og Kim opererer med sinne ut ifra en historisk kontekst og sinne som en kulturfaktor (Kim, 2013, s. 1-5). Kim ser sinne som en større metafor for hvordan mennesket har tenkt, hvordan ideologier har blitt formet, og hvordan samfunnet har sett på sinne. Et viktig poeng i hennes bok er å eksemplifisere bruken av sinne. Hun kobler sinne til en global, senkapitalistisk tid, der mennesker antar at de fleste kjenner til hvordan sinne fungerer, men at de likevel ikke vet hvordan det arter seg i praksis. «Anger is so familiar that we assume that we know what it is. Yet we still know relatively little about how anger in its various manifestations actually works» (Kim, 2013, s. 1-3). Kim viser hvordan sinne har rot i psykologien og i kulturen, og at sinne som emosjon ikke opptrer alene, men i samspill med andre følelser. Et viktig utsagn som favner sinnets mangfoldighet i et kulturelt perspektiv er: «Anger is cognitive, because feeling and thinking are inextricably interlinked. Anger is individual as well as collective and intersubjective [...] Anger is produced by emotions, and emotions is produced by individuals, alone, and in a group» (s. 66-67).

Slik Kim diskuterer er et hovedanliggende at sinne i en kultursammenheng er produsert etter *emosjoner* og *følelser*. Hun sier at emosjoner ikke bare er produsert *i* og *av* ⁹grupper, men at også grupper er produsert av følelser. Denne distinksjonen tegner opp et mangfoldig perspektiv på sinne som en del av en politisk produksjon, og som et resultat av et individuelt og kollektivt opprør knyttet til kjønn, identitet, rasisme, og seksualitet (Kim, 2013, s. 65-67). Hun mener at sinne er en viktig faktor for å studere menneskets følelser gjennom en politisk diskurs. Sinne er uavhengig av bakgrunn, fordi det finnes i oss alle. Kim utforsker dynamikken av rasistisk sinne i en moderne tid, hvor kosmopolitiske ideologier og strategier stadig er i endring. Ved å bruke eksempler hentet fra litteratur, film og media viser Kim hvordan vi tenker rundt begrepet sinne. Hun

⁹ Egne kursiveringer

ser dette gjennom etnisk, kultur-, og postkolonial teori og poengterer at: «Cultural productions (e.g., films, novels) are important sources to study in order to better understand human emotion and cognition, and moreover, the texts themselves can be forms of theorizing about emotions» (Kim, 2013, s. 5).

Hennes prosjekt er å vise frem sinnets ulike følelser, og deres betydning i tekst og film, for bedre å sette søkelys på menneskets emosjoner, gjennom den språklige og retoriske praksisen det forekommer i. Sinne i teksten er like mye sinne hos vedkommende i teksten, skriver hun. Tekstens mangfold av følelser kan ha politiske betydninger som ofte er konnotert til sinne. Som et overordnet poeng er Kim opptatt av hvordan sinne som en politisk affekt kan skape en retorikk av handling og dynamikk i en stadig voksende verden. Dette sett i lys av perspektiver fra etnisitet og mangfold (Kim, 2013, s.1-12).

Jeg velger å tilnærme meg noen av hennes tanker omkring sinne og binde dette sammen med oppgavens analyse og problemstilling, nettopp fordi sinne forteller oss noe om en samtid og de som lever i den. Sinne er også dialektisk, hevder Kim. Sinne deltar i større og mindre grad i et landskap av ulik kraft, og særlig ut fra en affektiv respons. «Understanding anger as dialectical means reading anger as an affective response to subjective and material senses of embodied frustrations that are encountered when obstacles are placed directly in the way of one`s attainment of goals» (Kim, 2013, s. 6). Sinne må leses som en respons på hvordan vi reagerer i teksten. Hvilke elementer er plassert fremfor oss som enten hindrer eller påvirker oss. Hvordan hemmer dette målet vi jager, sier Kim. Uansett fremsetter dette en affekt fra teksten på oss som lesere.

Sinne som en dialektikk må bemerkes som en tankeprosess man kan ta i bruk for bedre å ramme inn sinnets omfang. Sinne er en helhetlig prosess som stadig er i endring (Kim, 2013, s. 70). Særlig er dette knyttet til temaer som fremmer sinne som rasisme, sexisme, frustrasjon av kjønnsopprør eller kulturkonflikter. Kim vil vise hvordan sinne så synlig har opptrådt i litterære verk, i media og i politikken, uten at vi har kalt det for et kulturprodukt. Sinne er et kulturprodukt, fordi mennesket skaper det som et produkt produsert gjennom kulturelle faktorer i media, film, tv, radio og i litteraturen (Kim, 2013, s. 69-71). Det eksisterer i kulturen og gjennom tekstene. Et spørsmål som kan være viktig å stille innenfor disse tankene er: På hvilke måter kan sinne fortelle oss om

følelser i samfunnet og hvordan er dette politisk? Jeg setter sinne inn i en større diskurs og dialektikk som etterstreber å forstå sinne som en produktivitet og prosess.

For å være med på denne tanken er det nødvendig å se hvordan sinne har oppstått som politisk. Et viktig poeng Kim var inne på var at sinne er produsert etter grupperes emosjoner. Slik kan et flertall av mennesker dele den samme oppfattelsen av en politikk og en ideologi, som gjerne strider imot det samfunnet ser på som legitimt. Et slikt eksempel er den skeive bevegelsens oppstandelse. Dersom vi holder oss til denne tilnærmingen kan sinne som (kultur)produkt anskueliggjøres som noe feministisk og opprørsk. Kim nevner blant annet hvordan feministen og litteraturforskeren Kathleen Woodward diskuterer emosjonens betydning som et resultat av politisk handling, eller som produkt av en reaksjon opp gjennom historien. Hennes begrep «emotional experience» og «emotional standards» handler om den erfaringen vi gjør oss gjennom emosjoner. Med dette mener hun særlig gjennom begrepet «feminist anger», som oppstod på midten av 1970-tallet og som handler om å lage «støy» og kjempe for sine rettigheter som kvinne (Woodward, 2004, s. 90). «Støyet», eller «oppstyret», spiller på hvordan undertrykkelse, også blant homofile hele tiden var stilltiende. Det stilltiende ble synonymt med undertrykkelse og fraværet av en stemme i samfunnet, og ble en emosjon kvinner og skeive gikk og bar på (Woodward, 2004, s. 91; Carter 2004).

Ser vi på den skeive bevegelsens oppstandelse og hennes begrep «feminist anger», kan dette kobles til «skeivt sinne». Skeivt sinne, er på samme premisser som Woodward og Kim skriver, en følelse som opptrer som en stemme ut i dette felleskapet. Denne koblingen kan funksjonere som et retorisk tilsnitt til debatten om følelser som produktivitet for noe. Følelsen kommer i større grad som et resultat av en tilstand, oppførsel eller en reaksjon, slik vi skal se i analyseeksemplene fra romanen. Dette handler først og fremst om en uenighet. Det private er politisk, hevder feministene, og på mange måter kan vi koble de skeives følelser til dette utsagnet - at også de skeives følelser må forstås som en produksjon (Woodward, 2004; Kim, 2013; Ahmed 2021).

Kathleen Woodward er, i likhet med Kim, opptatt av et historisk blikk på sinne, og poengterer at «[...] We need a historical perspective on the use of anger»

(Woodward, 2004, s. 92). Vi kan lettere se bruken av sinnets praksis og hvordan det har blitt «brukt» i historien, som en stemme, og dermed som et retorisk våpenskjold. Sinne er retorikk, både språklig, ideologisk og politisk. Woodward sine knyttes i forhold til feminist-opprøret. Kvinner produserte sinne etter politisk opprør, et sinne som fortalte staten hvor skapet skulle stå (Woodward, 1996, s. 52). Woodward er opptatt av følelsenes diskurs satt i en politisk sammenheng. Hennes studier kontekstualiserer hvordan vi er ilagt bestemte følelser ut ifra holdninger og ideologier, såkalte «statistical panics»¹⁰. Woodward mener sinne er en del av dette. «I understand “Statistical Panic” not as psychological emotion (anger, jealousy, and grief far notable psychological emotions) but as an intensity» (Woodward, 2004, s. 15). Hun snakker altså om grader av intensitet som et viktig argument til at hennes begrep ikke bare er en psykologisk kapsel, men en del av en helhetlig prosedyre. Woodward nevner også poeten Audre Lorde (1984) som så sinne som en del av rasisme-hverdagen for svarte, særlig mot kvinner. De opplevde denne rasismen og sa ifra med et sinne, et såkalt «black anger». Hennes tekster fremmer et «racial anger» og et «black anger» som handler om at minoriteten alltid vil skille seg ut fra majoriteten. De vil alltid komme til å gjøre et opprør mot en stat og et patriarkat (Lorde, 1984, s.15-20).

Dette er et eksempel på hvordan sinne fungerer som noe kulturelt ved at det ble skrevet om i litteraturen og var ment som et politisk skrift til staten. Homofile opplevde også denne hetsen. Kim diskuterer hvordan følelser som forhindres skaper negativ effekt. Stagnerer disse følelsene på bekostning av at man ikke kan være den man vil, eller hele tiden blir motarbeidet, kan et «sinne» oppstå. Dette er særlig linket til stereotypiske kjønnsroller og legning (Kim, 2013, s. 11).

¹⁰ «Statistical Panic» er også tittelen på hennes bok. Begrepet handler om at mennesket er begrenset i et samfunn med følelser. Vi har ofte knyttet til følelser på en statisk måte. Woodward studerer i boken politikk og følelsens poetiske funksjon i en senkapitalistisk verden, studert etter ideologier fra 1960-tallet og frem til moderne tid. Hun ser på hvordan følelser i litteraturen har en politisk funksjon. Hvordan sinne, blant annet fungerer som noe mer enn en statisk følelse, men også som noe politisk. Her kommer forfattere som Audre Lorde som en viktig talsperson for «Racial anger» (Woodward, 2004, s. 15; Lorde, 1984).

2.6 | «Fremmedhet» og «orientering» som grunnlag for skeivt sinne.

Jeg nevnte Sara Ahmed innledningsvis som en viktig kilde for det teoretiske utgangspunktet på hvordan affektteori kan brukes som en inngang. Jeg studerer også hennes teorier knyttet til følelse som en politisk handling. Vi skal derfor tilbake til noen av hennes sentrale verk som en del av skeivt sinne-begrepet.

Ahmed er en britisk-australsk litteraturviter, kjønnsforsker, samfunnsdebattant og filosof som særlig har vært opptatt av å studere produksjonen av følelser innenfor kultur, så vel som politikk. Hun er inspirert av et fenomenologisk, postkolonialt og kjønnteoretisk blikk som utgangspunkt for studiet av «hverdagens ubehag», særlig sett gjennom minoriteter som skeive, svarte eller undertrykte kropp (se Ahmed, 2006;2008;2012). Slik vi har sett hos Kim og Woodward, benytter de seg av kulturteoretiske og politiske utgangspunkter. Ahmed tilnærmer seg dette utgangspunktet enda mer fenomenologisk og filosofisk. Vi skal se på hennes poeng om fremmedhet som et politikkbegrep for det å være skeiv minoritet, og hvordan dette kan være en mulig måte å se hvordan et skeivt sinne oppstår. Produksjonen av sinne som noe politisk kan kobles til hennes begreper om «fremmedhet» og «orientering» (Ahmed, 2008;2021). Dette er først og fremst et blikk på hvordan skeive fra et minoritetsperspektiv kan være en ressurs inn i den hvite verden, og ikke som noe fiendtlig eller «fremmed», slik Ahmed skriver (Ahmed, 2008, s. 15-16).

Ahmed skriver metaforisk om begrepet «orientering» som vi skal koble til det å finne sin seksuelle plass, og oppgavens modell om den skeive konstellasjonen: sinne-seksualitet-sykdom. Orienteringsbegrepet handler om ulike måter mennesket kan orientere seg på. Orienteringen er knyttet til skeive minoriteter og deres forflytninger i en stadig globaliserende verden (Ahmed, 2021, s. 70)¹¹. Videre knytter Ahmed orienteringen til kropp, slik vi har sett tidligere. «Kropp er orientert når de er opptatt i tid og rom. Kropp blir formet av denne kontakten med objekter» (Ahmed, 2021, s. 73.) Dette kan knyttes til nærhet og fremmedhet, til trygghet og det utrygge, men også til seksualitet.

¹¹ Siteringer på norsk er oversatt Lene Auestad. Jeg refererer dermed til hennes oversettelse ved bruk av boken *Gledesdrepende essays* (2021). Jeg refererer også til introduksjonsdelen av Sara Ahmeds forfatterskap, skrevet av Stine Helene Bang Svendsen og Hannah Helseth. (Ahmed, 2021, s. 7-27, 27-29, 29,67). Andre refereringer eller referanser er hentet fra Ahmed tidligere verk. (jf. Ahmed, 2006, 2008).

Seksualitetspunktet kan forbindes med identitetsspørsmålet, som for eksempel en homofil med minoritetsbakgrunn. Dette spiller derimot også på at det å orientere seg etter en retning, som i særlig stor grad har vært knyttet til et heteronormativt syn, kan være vanskelig.

Orienteringsbegrepet er mangefasettert, og Ahmed binder det først og fremst til hvithetens fenomenologi, altså hvordan hvite som majoritetskulturen opplever tilstedeværelse i verden. Vi kan snarere diskutere orienteringsbegrepet til det å være seg bevisst på hvilke områder, man opptrer og formes i. Jeg velger å lese denne teorien til også å være minoritet og homofil. Dette er også noe Ahmed påpeker, men fokuserer lite på hos skeive. Orienteringen kan føre til nye veier og et konsekvent valg om at det å godta å velge en homofil vei, tvinger den skeive til å tilbakelegge noe. Ahmed diskuterer at det en kommer i kontakt med, også er formet av det vedkommende gjør. Orientering er å bevisst måtte legge tilbake noen heteronormative verdier og syn på virkeligheten, for å kunne begi seg ut på sin egen, valgte vei. Hun skriver at: «I want to offer a phenomenological approach to the very question of what it means to orientate `oneself` sexually toward some others and not other others» (s. 23-25). Ahmed bruker begrepet som en spaltet metafor. «queer (sexual) orientation is off the normative line or slanted; an entity that does not follow the orientation that dominantly structures the space» (Ahmed, 2006, s. 23-26). Ahmed vil gjøre en fenomenologisk tilnærming til begrepets betydning ved å påpeke forskjell på den veien heteronormativ seksualitet går, og hvor den homoseksuelle veien går. En etnisitet som ikke følger den dominerende strukturen i verden, vil være et grunnlag for et problem, sett ut ifra et hvitt, heteronormativt syn.

Denne filosofiske tilnærmingen kan være vanskelig å sette ord på i praksis, men handler om at dersom kroppens følelser ikke får utløp, kan det etterlate et affektivt behov. Slik jeg ser det fremmer det mulige måter å tolke et instrumentelt sinne på. Sinne gjør seg derfor stor og dominerende. Sinne kan oppføre seg skremmende og aggressiv (Vassbø Hagen, 2021, 22-23). Seksualitet skaper også følelser (Ahmed, 2021, s.73-74).

Ahmed snakker om hvordan følelser kan være gjenstand for frykt. Sinne kan også kamuflere andre følelser, som et resultat av frykt (jf. «kamouflasjesinne», se Vassbø Hage, 20021, s. 39-20).

Hvordan kommer så sinne til uttrykk her, kan vi spørre. Gjennom min tolkning av konstellasjonen sinne-seksualitet-sykdom, blir og oppfører også seksualiteten seg i en aggressiv retning. Seksualiteten blir et utløp for sinne. I romanen er det flere eksempler på en seksualitet som er stagnert, den er fremprovosert gjennom innebygde lyster og begjær som må få sitt utløp. Men dette skjer ikke i en romantisert forestilling av det seksuelle, heller som et ledd i Damjans sinneprosess. Sinnets bakenforliggende teppe fungerer og styrer også Damjans sexliv. Kroppen hans blir et orienteringspunkt som søker de impulsene han har behov for. Slik Ahmed diskuterer tar kroppen det kroppen vil ta (Ahmed, 2021, s. 42-44). Maskuliniteten hans er ikke varm eller beroligende, den er ikke trygg eller begjærlig. Maskuliniteten er hard, beskyttet og stram. Maskuliniteten er et skjold som Damjans kjæreste Filip forsøker å trenge igjennom, komme inn under. Kroppen som et stramt orienteringspunkt ødelegger den affektive verdien av kroppslig nærhet som et element for å elske. I kroppen, slik Ahmed sier, finnes det et kjærlighetsgrunnlag, men dersom dette ikke «berøres» kan det gi utslag som frykt, eller hat (Ahmed, 2021, s. 55)¹².

Begrepet «fremmedhet» inneholder mye. Det skaper rasistiske holdninger og verdier som kan knyttes til skeivt sinne, i form av homofile som kategori for fremmed, og særlig innenfor et minoritetsperspektiv¹³. Det fremmede kan være et tilsnitt til hvordan sinne kan fremstå som en produktivitet, men også en reaksjon av noe. Ahmed skriver at: «fremmedfrykt ikke handler om lite kjennskap til mennesker fra andre kulturer, men heller god kjennskap til fordommer mot disse menneskene.» (Ahmed, 2021, s. 9). Hun ser på den

¹² Det er viktig å påpeke at kjærlighet i denne forstand knyttes til noe storpolitisk. Hun sier: «Frykt mediert av kjærlighet som identifikasjon med nasjonen, som etter hvert fester seg som en virkning av tegnene på kjærlighet, krymper ikke nødvendigvis kroppen» (2021, s. 55). Jeg leser dette på en litt annen måte.

¹³ Begrepene er hentet fra den norske essaysamlingen *Gledesdrepende essay* (Cappelen Damm, 2021). Innledningsvis skriver oversetterne at Ahmeds forfatterskap (i denne samlingen) analyserer hvordan sexismen og rasismen er kodet inn i våre følelsesregistre. De belyser noen av samtidens mest følelsesladede politiske handlinger som terror, ekstremisme, migrasjon, og skeivhet. Det er særlig migrasjonen (i denne forstand det å være fra et annet land) og skeivheten (queer) som jeg er opptatt av å koble til Ahmeds følelsesregister. Ahmed snakker blant annet om «undertrykkelse» som en årsak til vold. (Svendsen & Helseth, sitert i Ahmed, 2021, s. 7-10). Begrepet «affektive økonomier» forklares som «sosialt orienterende i den forstand at folk bruker dem til å navigere i antatt trygge og utrygge farvann i sosiale sammenhenger» (s. 15). Dette er et vidt begrep det kan være vanskelig å se den konkrete essensen av, men handler i enkelthet om at følelser som er *negative* skapes ut ifra forventninger og erfaringer, som igjen må rekonstrueres/fortolkes for å synliggjøres som en del av det kroppen besitter, eller inngår i (jf. Ahmeds begrep om kropp/verden (s. 16).

fremmede som et utvidet begrep. Den fremmede tolkes som det å «være en forestilt annen, men ikke en ukjent annen». Skeive kan tolkes som «fremmede andre». Setter vi begrepet «orientering» til seksualitetsdelen i konstallasjon: seksualitet- sinne-sykdom, kan dette handle om at vedkommende sitter inne med følelser som er vanskelige å uttrykke, som bryter med normer i et samfunn preget av andre kulturer og verdier, og som fremprovoserer et indre sinne. Alle følelser kan stagnere, gjøre det vanskelig å være åpen, og ikke minst sin egen aksept for skeivheten. Dette vil igjen påvirke den seksuelle praksisen, som styres etter begjæret. Jeg skal komme tilbake til dette senere i oppgaven.

Ahmed har forsket på skeive minoriteter, og særlig i en antirasistisk kulturkontekst. Hun snakker om begrepet «De andre» som en frykt for borgerskapet (Ahmed, 2014, s. 1). Rasismen har hele tiden linket «den andre» opp som «den fremmede», den som ikke passer inn og som fungerer som et truende element i samfunnet. Her oppstår ordet «fremmedfrykt». Oppstandelsen til dette, hevder Ahmed, er en manglende kjennskap til minoriteter, til innvandrere og deres verdier. Vi kan også diskutere dette med tanke på å studere skeive minoriteters «sinne» som en aggresjon for dette.¹⁴ Hun diskuterer hvordan kulturer krasjer og stilles opp mot hverandre. De fremstår som et truende element som må «avvæpnes», for å forstås. Hun nevner Freuds begrep om «det ubevisste» som en følelse til frykt (Ahmed 2008; Kittang, 2007, Freud, 2019). «Psykoanalysen lar oss se at følelseslivet innebærer bevegelser eller assosiasjoner hvor «følelser» kan ta oss med i ulike betydningsnivåer» (Ahmed, 2021, s. 34). Skjoldet som produseres kan vi se på som en holdning til majoriteten, og ikke minoriteten. Med dette menes altså at den mindre part, minoriteten taper, dersom majoriteten ikke innser verdier og holdninger som kan være nyttige for samfunnet. (Ahmed, 2021, s.2-4). Innbakt i dette argumentet ligger emosjoner og følelser.

¹⁴Sinne knyttet til skeive minoriteter, handler om *mer* enn bare et sinne. Sinne i denne forstand er noe kulturelt betinget, det besittes innenfor de diskursene vi opptrer og ferdes i. Som et resultat av dette uttrykker det og skaper en atferd, en identitet. Derfor snakker jeg om at sinne formes etter kulturen. Å være skeiv minoritet fremsettes som et problem hos Ahmed, (2021, s. 16). Det er det derimot ikke for denne oppgaven. Jeg vil heller si at det ligger utfordringer og nye forståelseshorisonter vi kan besitte. Å bruke litteratur som en del av dette horisontbegrepet er en løsning, dekodet og tolket som følelser.

Studiet av affekter som politisk fenomen og produksjonen av følelser er også viktig for Ahmed, slik vi så hos Woodward og Kim. Woodward diskuterte følelsen som et produkt til opprør, til støy og politiske kampanjer og Kim følelser som en kognisjon til å avdekke fortellingens følelsesmessige lag i både media og litteratur. Ahmed bruker «Den fremmede» som en del av identitetsstagnering, heftet til homofile og skeive. Hun vil fremme hvordan «den fremmede/ den andre» kan lære oss noe.

Ser vi nettopp Damjan som «en fremmed», kan spørsmål om hans ubehag stå sentralt. Et viktig poeng hos Ahmed er at frykten kan lede til ubehag. Jeg leser dette ubehaget som en psykisk årsakskilde til et sinne. I romanen sliter moren med en psykisk lidelse, og i likhet med Damjan kommer dette tydelig frem som et problem og en frykt, både for henne og for han. Disse følelsene er derimot også viktige for Damjans sinne. De er en del av de vonde følelsene. Mange skeive har ofte opplevd disse vonde følelsene som et resultat av psykiske lidelser eller andre psykiske plager. Et viktig spørsmål til dette kan være: Hva kan vonde følelser fortelle oss om skeives erfaringer?

2.8 | Sinnets følelser: Vonde følelser som utgangspunkt for sinne

En teoretiker som diskuterer vonde følelser hos skeive, er kjønnsforsker og litteraturviter Ann Cvetkovich. Cvetkovich er ledende innenfor bruken av særlig traume i skeiv teori og litteraturvitenskap og har knyttet traume til affektive følelser. Cvetkovich snakker om hvordan traumet oppstod som en bakenforliggende emosjon hos skeive på grunn av deres legning i samfunnet tidlig på 1980- og begynnelsen av 1990-tallet. Dette var en tid hvor også HIV og AIDS-pandemien herjet blant homofile menn, særlig tilknyttet den seksuelle delen. Cvetkovich ser på hvordan traume bærer preg av taushet og hvordan traume fungerer som sensorer for kroppens vonde følelser (Cvetkovich, 2003).

Tausheten knebler identiteten og seksualiteten. Den stagnerer lyst og begjær, og etterlater fryktspor i stedet for gledesspor, slik vi også så hos Ahmed. Tausheten er likevel en kilde til fortellinger og narrasjon, påpeker Cvetkovich (Cvetkovich, 2003, s. 12-15). Ved at ingen velger å snakke om det, er det likevel noe som fortelles. Cvetkovich traume-motivet knyttet til begrepet «archive of

feelings»¹⁵. Følelsesarkivet inneholder først og fremst følelser knyttet til traumer. Cvetkovich beskriver særlig følelsen av skam og sinne som følelespunkter for taushet. Hun skriver om hvordan berøringen som et litterært symptom («touch/ touching») kan fungere som et følelespunkt som vekker minner og erfaringer (Cvetkovich, 2003, s. 12-13,20,22-27). Skeive konstallasjoner kan bindes sammen gjennom fortid og nåtid og skape utvidede betydninger av følelser. Men «berøringen» skaper også frykt, mener Cvetkovich, og diskuterer hvordan lesbiske som har opplevd seksuelle overgrep sliter med vonde følelser. Da oppstår berøringen som en generator for frykt og traume. Den vekker vonde minner og stagnerer sinne for andre følelser (Cvetkovich, 2003, s. 26-27).

Her kommer det frem at også sinne kan skjule andre følelser, fordi man ikke vil snakke om det (jf. Vassbø Hagen, 2021, s. 36-37). Dette kan knyttes til hennes uttrykk om seksuelle traumer og skeive minner som incest og voldtekt. Ser vi på berøringen som traume kan det være lettere å skjønne at et sinne oppstår. Seksualitet og sinne som følelse kan i et slikt tilfelle produsere politikk, via opprør, debatter og litteratur. Sinne og emosjonen blir noe som er produktivt, slik Woodward diskuterer. Sinne fungerer som en generator på grunn av noe (Woodward, 1996, s. 17-18). Holder vi oss til Cvetkovich følelsesarkiv, er det lett å hente frem sinne og skam som viktige faktorer.

Kjønnsforsker og litteraturprofessor Jack Halberstam diskuterer i sin artikkel «Shame and White Gay Masculinity» (2005) hvordan skeiv skam-forskning ofte har vært dominert av en hvit akademikers transsynte holdninger. Dette spiller på en akademiker som hverken har minoritetsbakgrunn, eller er farget. En akademiker som ikke skriver om konstallasjoner av frykt, skam, eller sinne hos homofile med minoritetsbakgrunn (Halberstam, 2005, s. 219-220). Hans artikkel bygger på en forelesning fra en konferanse han ble invitert til å holde et innlegg om «Gay Shame», men befestet seg ved at konferansens innhold, som skulle diskutere minoritetsholdninger knyttet til skeiv skam representerte et fravær av akademikere med minoritet eller farge. Innledningen faller som et utskudd til debatten om nettopp homofile med minoritetsbakgrunn og hvilke verdier de innehar. Halberstam er en ledende kjønnteoretiker med rasisme, sexisme

¹⁵Det finnes ingen norsk oversettelse av dette begrepet, så jeg velger å se dette som et «følelsesarkiv» (egen oversettelse). Et register der kroppen lagrer ulike følelser.

innenfor skeiv kulturteori som spesialfelt. Der Kim, Woodward og Ahmed ser på følelsens politiske betydning, er Halberstam mer opptatt av hvordan academia tenker omkring minoritetsstudier av skeive, også innenfor litteratur og film. Halberstam vil vekk fra en trangsynt, og tradisjonell stil innenfor skeiv forskning, der den hvite homofile mannen studeres, men ikke den med minoritet eller farge¹⁶. Han vil lære fra en radikal kritikk. En kritikk som studerer den homofile minoritetsmannens verdier (Ibid.). Vi skal bruke «Gay Shame» som en alternativ inngang til skeivt sinne, da skammen i stor grad er med på å fremprovosere sinne.

Halberstam ser på homofile/ skeive som nettopp samfunnets «unormale» og mener at dette er en mulig styrke for nye måter å utfordre samfunnets holdninger og konvensjoner på (Halberstam, 2005; Mortensen (red.et.al.), 2019, s. 313). Slik vi har sett av sinne tidligere, kan det å være såkalt «unormal» fremkalle en *produktivitet* for noe. Halberstam setter frem at det å vinne aksept ikke er et utalt mål i seg selv, snarere tvert i imot. Halberstam hevder at det å være «marginal» og «uspiselig» for majoritetskulturen er en forutsetning for at de alternative kjønns- og seksualitetspraksisene potensielt skal kunne fungere subversivt» (Mortensen, (red. et. al), 2008, s.313).

Halberstam mener stigmaet rundt det å være en skeiv kan knyttes til skam, til å føle seg fremmed, annerledes og ikke sett. Men skammen er ikke nødvendigvis den skeive minoritetens følelse. Det kan også være slik en folkegruppe ser på homofile med minoritetsbakgrunn, nettopp med skam, med fiendtlighet og frykt. Et poeng Halberstam understreker er hvordan homofile har følt på et press om manglende maskulinitet, da de ofte har blitt assosiert med en feminin holdning, gjerne fra barndommen (Halberstam, 2005, s. 224-225). Han skriver «shame is to childhood as queer is to adulthood» (Halberstam, 2005, s. 225). Halberstam sier her at fra barndomsårene bærer man på en indre skam, knyttet til det å være skeiv. Når man er voksen, kan man tillate seg denne praksisen og utforsker dermed sin seksuelle legning (Halberstam, 2005, s. 225). Omgjør vi denne maskuliniteten til noe som er blitt til en *prosess*, er det nettopp skeive følelser. Følelser som er tabubelagte, som er innestengt, fryst og som verker i kroppen. Å

¹⁶Halberstam opererer ikke med begrepet minoritet i denne forstand, men oppgaven velger å benytte hans tanker knyttet til homofile med annen etnisk bakgrunn, som en del av minoritetsbegrepet. En av grunnene til at Halberstam selv ikke benytter ordet minoritet, er fordi det ofte ikke ses på som en del av rasespørsmålet (Halberstam 2005; Mortensen 2019).

bli fratatt sin maskulinitet, fordi man er homofil, er også med på å bygge oppunder en skam, og et skeivt sinne.

Halberstam vil gjøre et poeng av denne maskuliniteten, fordi samfunnet ofte har lenket lesbiske til en bås (jf. Begrepene «butch lesbian/hence tomboy/ queer bloom») og homofile til en annen («twink»/ «daddy»/ «hung»/ «late bloomers»). Listen er lang på kallenavn og definisjoner, men felles for de alle er at de forestiller en representert holdning til den «identiteten» eller «formen» man velger å være i. Halberstam sier at «shame is to femininity as rage is to masculinity» (Halberstam, 2005, s. 225-227). Skeivt sinne kan derfor være knyttet helt tilbake til Stonewall-opprøret i 1969.¹⁷ Ved å anlegge et historisk blick på hvordan skeivt sinne, eller skeiv skam har oppstått kan det være lettere å presisere en sammenhengende struktur på hvordan homofile kan oppleve dette sinne. Dette kan vi igjen sette sammen med minoritetsperspektivet og Ahmeds tanker og fremmedfrykt, et blick fra en annen kultur som skaper ulike utslag av følelser. Jeg mener at det foreligger klare paralleller til det skeive sinne innenfor disse teoretikerne. Et annet aspekt som er like viktig, men som ingen av teoretikerne jeg har nevnt poengterer, er hvor dette skeive sinne oppstår, på hvilke steder eller i hvilket rom. Hvor får det utløp, og ikke minst, hvilken affektiv betydning har disse stedene et sinne kan oppstå?

2.9 | Skeivt sinne i affektive rom og emosjonelle geografier

Den siste teoretikeren vi skal se på er knyttet til norsk affektiv forskning innenfor litteraturvitenskap, og særlig affektiv narratologi. I Norge har litteraturprofessor Per Thomas Andersen vært en foregangsmann på dette feltet. I boken *Følelse og fortelling* (2015) beskriver han innledningsvis på hvilke måter affektens betydning har utviklet seg, for deretter å plassere det i et litteraturvitenskapelig landskap. Andersen beviser gjennom nærgående analyser av skjønnlitterære kanonverk hvordan følelser i litteraturen kan åpne opp, og gi en utfoldelse av emosjoner, slik de andre teoretikerne har vært opptatt av. Undersøkelsen av hva slags følelser som opptrer i ulike verk er sentrale. Hans syn på «emosjonelle rom»

¹⁷Stonewall-opprøret skjedde 27. juni 1969, og er blitt stående som en svært sentral dato for LHGTBQ+ - bevegelsen, etter at politiet stormet homobaren Stonewall i New York. I tre dager forsvarte homofile, lesber og transfolk seg (Carter, 2004).

og «emosjonell koding av litterære rom» er viktige nøkler til en affektbasert analysestrategi. Andersen er opptatt av hvordan episke elementer og affektiv subjektivitet hos romanpersoner binder et kausalledd, altså en inngående årsak mellom det som fortelles og hva som skapes av emosjoner. Dette leddet retter søkelyset på 1) rom som inneholder narrative elementer og 2) det Andersen kaller «emosjonelle geografier», som handler om hvor rommene er plassert. Med rom siktes det altså til dobbeltforstående betydning mellom det rommet som personene i verket befinner seg i, men også det rommet som skapes gjennom deres emosjoner. Hvilke følelser opptrer når, hvor og på hvilke måter. I et slikt lys blir affektoplevelsen som analyse fruktbar å benytte som metodisk inngang.

Ved å studere sinne som den følelsesmessige affekten hos protagonisten, kan vi se underliggende forklaringer til hvorfor sinne oppstår, i hvilken kontekst og plassering, eller i form av hvilket emosjonelt rom det konstrueres i. Andersens bok illustrerer en litteraturvitenskapelig metode som er lite benyttet i vitenskapen. Dessverre er ikke hans bok myntet på noe didaktiske implikasjoner, og jeg skal senere i oppgaven drøftes affektteoriens didaktiske relevans i norskfaget og i klasserommet.

Andersens utgangspunkt er å analysere hvordan følelsene kommer til uttrykk, og hva det betyr for det narrative i fortellingen. Et interessant tilsnitt til oppgaven, som beriker og konkretiserer hvordan skeivt sinne fungerer, er også gjennom *hvor* det skjer i fortellingen, altså hvor sinnets plassering i romanen oppstår. I hvilke såkalte affektive rom formes det følelser og hva betyr det at følelsene oppstår i det bestemte rommet, eller på det bestemte stedet. Narrativets topografiske plassering for følelsene forteller oss som leser også hvorfor det skjer (Bahktin 1991; Andersen, 2016, s. 33). Affektive rom tar utgangspunkt i at ulike rom er knyttet til bestemte holdninger i samfunnet. De viser forskjellige verdier som er forbundet til ensrettede følelser. «En kirke, en synagoge eller en moske vil representere et affektivt rom som virker ganske annerledes enn rommet utenfor bygningen, selv om avstanden er kort. Det samme gjelder et diskotek. Innenfor lokalet råder det helt andre affektive forventinger enn utenfor» (Andersen, 2016, s. 38).

Emosjonelle geografier kan lett spores til det affektive rommet. «Affektive rom kan altså være ganske konkrete og lokale. Men det samme fenomenet gjør seg

gjeldende på kulturelt eller nasjonalt nivå. Lokalt i fortellinger skapes det affektive rom; på kulturelt nivå fins det emosjonelle geografier» (Andersen, 2019, s. 39). Bruker vi disse begrepene innenfor den narrative analysen kan det skape en forståelse for hvorfor Damjan sitt sinne oppstår. Vi skal se på dette i analysedelen av avhandlingen.

Kapittel III

SINNETS NARRATIVER | ANALYSE

I denne analysedelen vil det presenteres noen scener i romanen som kan leses med sinne som utgangspunkt. Jeg har valgt å dele inn dette i noen sentrale delkapitler som alle inngår i oppgavens begrep om «skeivt sinne» og de tre punktene: «sinne-seksualitet-sykdom». Denne konstellasjonen skal brukes som en fremgangsmåte for hvordan sinne fremstilles. Som et utgangspunkt for romananalysen spør jeg derfor på hvilke måter sinne forteller, og støtter meg til Per Thomas Andersens begreper om affektive rom og emosjonelle geografier. Jeg har kalt denne delen av oppgaven for «sinnets narrativer», fordi jeg vil peke på noen sentrale scener som viser hvordan sinne kommer til uttrykk, rent fysisk, men også som en underliggende, psykologisk mekanisme. Det overbærende aspektet er at sinne inngår i romanens narrativ, og forteller ulike historier, ved bruk av fortellertekniske elementer. Dette kan lettere belyse fremstillinger av sinne som litterært, psykologisk og politisk, og som et svar til avhandlingens problemstilling.

Denne delen av oppgaven vil studere hvilke narrativer sinne som underliggende struktur kan avdekkes i romanen, gjennom steder, plasseringer og hurtighet, men også på et overordnet og tematisk plan; via landskap av følelser og hvordan de opptrer i forhold til karakterene i romanen. Oppgaven har som hensikt å forsøke å binde dette sammen med teorien jeg redegjorde for i kapittel 2. Underkapitlene vil analysere sinne i barndom og sinne i seksualitet hos Damjans seksualliv. Deretter vil jeg forstå sinne hos moren, og hvordan sinne kan skisseres som noe som går i arv, før jeg til slutt plasserer sinne i disse rommene som romanen anlegger. Rommene kan forklare at sinne som følelse opptrer innenfor en politikk knyttet til bestemte steds plasseringer. At sinne får en betydning ut ifra hvor det er, og under hvilken fortolkningsramme. Jeg vil aller først starte med å kartlegge hvordan vi kan se på sinne som en fortelling, og hvordan sinne avtegnes i språk og form i romanen.

3.1 | Sinne i skrift: Hvordan kan sinne fortelle?

I romanen finnes det flere scener som illustrerer både Damjan og morens sinne. Damjans sinne er hele tiden til stede som en underliggende, pulserende faktor, og som leser kan vi tenke oss til når sinne vil kulminere. Sinne skaper også en drivkraft i romanen som er med på å bygge opp sinne som et klimakspunkt. Men for å se hvordan disse strukturene kan avdekkes, er det nødvendig å plassere sinne innenfor en språklig tekstramme. Slik henger språk og form nøye sammen som et ledd i denne konstellasjonen av skeivt sinne.

Vi skal se hvordan sinne produseres i tekst via skriftspråket og ordvalget. Gjennom den konkrete og skarpe presensformen fokuseres og tydeliggjøres nåtidsplasseringen gjennom kapitlene. Dette kan fungere som en bevisst språklig handling, og et fortellerelement som driver frem både plot og karakterer. Vi kan også linke denne hurtige måten å skrive på som en bevisst bestemthet som kan ligne en aggressiv tone. Fokuset vil hele tiden være sentrert etter hva vi som lesere vet i samråd med fortelleren, eller romanens protagonist, Damjan. Det er gjennom Damjans tanker og følelser, romanens handling også blir levende og følelsesmessig engasjerende hos oss.

Det økonomiserende språket etterlater liten tvil om hvordan noe er beskrevet. Den stramme språkformen skreller ned og blottlegger hvordan romanens struktur er formet gjennom disse korte kapitlene og tilbakeblikkene i tid. Dette danner i stedet et bestemt formgrep som er anslagsfullt og toneangivende. Kapitlenes tidslinjekoloritt er basert på Damjans forflytninger og dets konsekvenser, og slik etableres det også ellipser og utelatelse av tid (Aaslestad, 1999, s.40-41). Dette skjer først og fremst gjennom en analepse tilbake i tid. Teksten kan, gjennom et retrospektivt tilbakeblikk, gi et grunnlag av fortid som leseren bærer med seg (Gaasland, 2004, s. 36-37; Aaslestad, 1999, s. 37-38). Analepsene peker ikke fremover, men kan likevel kobles til et slags frempek hvor Damjans opplevelser kan stå som tegn for et fremtidig sinne. Leserens fantasi og forestillingsevne kan utspilles videre utover handlingsplanets fortalte rammer. Dette kan åpne opp for en mer symbolsk tolkning av scenene, og man kan motivmessig lese mye ut av tekstens formulering. Leser vi sinne som en del av en utforming for Damjans handlinger kan vi finne en forklaring til hvorfor han oppfører seg slik han gjør.

Sinne er en motor gjennom hele fortellingen. Vi kan lese denne motoren som en narrativ prosess som igangsetter følelser. Med narrative prosesser sikter jeg her til begrepet *hurtighet*¹⁸ som en viktig instans for å drive fortellingen og språkstilen fremover. Gjennom hurtighet skapes også et bestemt utsnitt av en fortellerteknikk og en språklig markør. Vi som lesere blir klar over hvordan historien er fortalt; hvilken språkstil som benyttes, og hvilke fortellertekniske elementer forfatter velger å benytte. Det bindes også en kontinuitet i fortellingen, gjennom tempo. (Genette, 1983; Aaslestad, 1999; Andersen, 2012). Dette tempoet er viktig for teksten, og er slik jeg påpekte, en bevisst teknikk for å kunne lese frem sinne. Språket er skrevet med et tempo som overføres til en rytme, både i skildringene av moren og hos Damjan (Aaslestad, 1999, s.56-57). Det er lett å komme innpå Damjans tanker gjennom språket, da språket i stor grad speiler hans subjektive resonnementer og handlinger.

Sinne finnes også i den konsise syntaksen. Setningene aktiviseres ofte med et handlende verb, som agens og funksjonssetning. Dette ser vi flere steder, men særlig i starten av romanen. «Jeg *holder*¹⁹pusten, *strammer* taket rundt rattet [...] Mobilen *vibrerer*. Jeg *drar* den opp fra bukselomma [...], Jeg *finner* fram til bygning 21F, [...]Jeg sier ifra til resepsjonen at jeg *kommer*, hun ber meg *vente*. Jeg *vil ikke vente*, [...], Jeg *snur* hodet [...], jeg skal *fikse* henne. (Jovanovic, 2021, s. 5,7,8,12-13). Verbene fungerer som en aktivknapp i hver setning som ledes over til en direkte handling. Verbene kan også leses som følelsesladede ord. Å *holde*, *stramme*, *vibrere*, *vente*, *snu*, eller *kjøre*, kan ofte konnoteres til bestemte følelser vi kan oppleve.

Markeringen av førstepersonspronomen forteller oss at teksten er skrevet gjennom en subjektiv fortellerstemme som leder leseren. Leseren kan bli med på Damjans språkkonstruksjon. Det er enklere å forstå hans synsbilde da han bærer fortellerstemmen, enn for eksempel moren. Samtidig som vi enkelte plasser har en tvil over hans holdninger og væremåter ovenfor påtreffende situasjoner. Dette kommer først og fremst til uttrykk gjennom valg Damjan gjør,

¹⁸ Hurtighet blir hos lingvist og narratolog Gerard Genette (1983) beskrevet som forholdet mellom ulike tempovekslinger. Tempoet studeres som en utstrekning av fortellingen, opp mot fiksjonens tid (narrativet) (Genette, 1983, s.80-88). Genette opererer med begreper vi ikke må forveksle med hverandre som fortelling, fiksjon og historie. Hurtighet brukes her som en del av den narrative fremdriften gjennom språket.

¹⁹ Egne kursiveringer.

som for eksempel, å ikke være oppmerksom på bilen han kolliderer med i starten av romanen. Eller at jobben hans forsvinner, desto mer han engasjerer seg i prosjektet å ta av seg moren sin. Hvorfor gjør han dette, kan vi spørre. Hvilken konsekvens får disse handlingene? Dette skaper også et rom for tolkning i teksten. Det gjør at vi blir nysgjerrige, men samtidig forvirret. Slik overføres det en empati over Damjan, men tror leseren på det?

Jeg vil argumentere for at sinne kan være en veiviser til Damjans gode hensikter, tross motstridende handlinger. Slik jeg har påpekt finnes sinne i språket. Dette ser vi gjennom følelsene ordene står i. I dialogene mellom moren og Damjan er det en innbitt holdning. Vi skjønner at Damjan mener godt av det han artikulere, men det kan likevel tolkes både som et frampek mot en sinneprosess, og som negative ord som egentlig ytrer et slags maktforhold. Sinne ligger som et tvinnende lag mellom hvert ord, og særlig gjennom verbkonstruksjonene, slik jeg påpekte. Damjans ytringer kan være ladete av sinne, slik som:

«-du kan ikke gjøre sånn, sier jeg. Hun ser på. *Følger* med mens jeg vasker. – det skal ikke bli som i gamlehjemmet. Jeg vasker gulvet i gangen, fortsetter inne i stua. *Skrubber* vekk de svarte merkene på treskoene hennes. Jeg tar med bøtta med vann, vasker gulvet inne på kjøkkenet. Hun ser på meg, løfter på føttene når jeg trenger å vaske under barstolen. – Se på all denne asken på gulvet, sier jeg. – Du kan ikke bare la det ligge. – Jeg kan ikke på grunn av galetablettene, sier hun og tar et nytt trekk [...] (Jovanovic, 2021, s. 52).²⁰

Romanen er fortalt i presens, med et retrospektivt tilbakeblikk i barndom og fortid. Romanen åpner med en følelsesladet scene mellom Damjan og moren i bilen som eskalerer til bilkrasj med en Tesla i begynnelsen av romanen. Allerede her etableres et sinne som skal vise seg å fortsette: «-Pass deg, sier hun. Jeg snur hodet. Ser Teslaen akkurat i det jeg kjører inn i den.» (s. 13). Scenens kulminasjon legger an tonen og språket i romanen, slik vi har sett av ordene «sinne» og «stress» innledningsvis i denne oppgaven. Åpningen vitner om at Damjans personlighet er både spaltet og vakkende i likhet med moren som han nettopp har hentet ut fra psykiatrisk avdeling. Det er tydelig at Damjan har vegret seg for å hente henne. Han vet hva det vil innebære å ta seg av henne, passe og gi henne den nødvendige tryggheten sykehuset vil at hun skal få.

²⁰ Egne kursiveringer.

Problemet, og en viktig del av romanens handling, er bare at Damjan *ikke* gjør dette. Innledningsvis ser vi altså at romanens anslag gir perspektiver på flere måter å lese frem sinne. Den språklige temporaliteten er skrevet med hurtighet. Dette skaper en bestemt form for romanen, både på begynnelsen, men også mot slutten. For eksempel er et tydelig element for sinne, hvordan det har blitt konstruert tidlig i Damjans barndom, og særlig gjennom en minnefremstilling. Ved at Damjan rekonstruerer og minnes hvordan barndommen hans har vært, ved å se tilbake på en fortid, bindes også sinne til den bestemte nåtiden. Dette grepet setter sinne frem som faktor som binder fortid, med nåtid, og skaper en overgang til fortalt tid (Aaslestad, 1999, s. 55-56). Jeg skal illustrere noen eksempler.

3.2 | Sinne i minner: Hvordan finnes skeivt sinne i barndom og minner?

Ser vi på hvordan Damjans sinne kan ha oppstått må vi til romanens «minner». Erindringskonstellasjonene som skapes i form av minner tilbake til barndommen i Bosnia, er med på å prege leserens oppfattelse og konstruksjon av Damjans sinne. Han har vokst opp med krigen som en årsaksforklaring til hvorfor han og moren måtte flykte. Han er en minoritet i dobbel forstand. Både som bosnisk flyktning, men også som homofil. Romanen har flere scener tilbake til Bosnia. I Bosnia har han båret på en fremmedhet, en frykt for å vise hvem han er. Kjønnsforsker Sara Ahmed snakker nettopp om denne fremmedheten blant minoriteter som en viktig markør for frykt. Det at man føler seg fremmed, er med på å bygge opp under verdier som kan slå feil ut (Ahmed, 2021, s. 27,33-34).

Frykten er forbundet med skeivt sinne. Sinnets konstruksjon skapes på grunn av en ikke-tilhørende tilstand i et samfunn. Ahmed poengterer at vonde følelser tar form gjennom affekter. Skeivt sinne hos Damjan er hele tiden til stede, som en del av disse vonde følelsene, som en del av at han er ikke-tilhørende, som en del av at han vokser opp innenfor trygge rammer. Alle disse punktene former hans skeivhet, hans homofile legning. Ahmed skriver at «[...]noe eller noen får meg til å føle på en bestemt måte. Følelsen tar rom i alt» (s. 33)²¹. Hun skriver

²¹ Dette er særlig knyttet til et personlig syn på begrepet fremmed, fremmedfrykt og hat, da Ahmed i stor grad har slåss for å opprettholde verdier knyttet til dette, og fordi hun selv er en

at «[...]følelser kan fremstå som en form for residens, bare som et resultat av en bestemt historie» (Ahmed, 2021, s. 33-35). Hvis Damjan føler på denne fremmedheten, både som Bosnier, men også som en skeiv minoritet i Norge, er sinne som en årsaksliggende forklaring til dette forståelig. Ser vi på følelsen av fremmedhet som Damjans residens, hans hus eller oppholdssted, vil følelsen av sinne ta rom i denne residensen, slik Ahmed skriver: «følelser kan fremstå som en form for residens» [...] (Ahmed, 2021, s.32-33). Dette fordi fremmedheten er en av de årsakene til at Damjan føler seg sint. Sinne vil aktiviseres som en del av fremmedhet. Fremmedheten, slik Ahmed diskuterer er særlig forbundet til hans legning som homofil. Det finnes flere tegn på at Damjans legning som homofil er tydelig allerede fra barneårene. Vi skal se på noen utdrag som tydeliggjør disse motivene.

I en barndomscene i begynnelsen av romanen er fremmedheten og sinne som et resultat, knyttet til Damjans manglende språkevne. Han minnes dette: «Jeg kunne ikke snakke bosnisk ordentlig. Jeg snublet i ordene. Jeg måtte spørre moren min på norsk hva visse ord betydde, eller be om hjelp til å finne de riktige ordene. Bestemor sa at det var moren min sin feil at jeg ikke kunne språket godt nok. Hun beskyldte henne for å la meg glemme hvor jeg kom fra, at hun ikke snakket mer bosnisk med meg» (Jovanovic, 2021, s. 27). Språket blir et hinder for kommunikasjon og identitet for Damjan. At han ikke greier å ytre seg blir et bilde på manglende kunnskaper, manglende evner til å la seg forstå, selv i sitt opprinnelige land og det plager de som ser på. Det irriterer også bestemoren til Damjan som indirekte påpeker skam ovenfor Damjans mor på hvorfor ikke hun har lært opp sønnen bedre. Slik Jack Halberstam påpeker oppstår den skeive skammen ofte i barndomsår, og gjerne innenfor nabolagets grenser. Han skriver at: «shame is to childhood as queer is to adulthood» (Halberstam, 2005, s. 225). Damjan blir en del av denne skeive skammen, som er med på å kamuflere sinne som en underbygd følelse som tar rot i han. Skammen er lagt til en barndom, akkurat som skammen for å være homofil er lagt til voksenlivet. Språkets manglende evne hos Damjans er også en bekreftelse på at landet fremtrer som mer og mer fremmed for ham. Han liker ikke maten der, og moren tar han kun

lesbisk minoritet. Som feminist og kjønnsforsker er hennes fokus å rette oppmerksomhet på hva som skjer når frykt og hat myntet mot minoriteter slår ut. (Ahmed, 2021, s. 33-35). Dette er svært interessante tanker som kan overføres til denne oppgaven.

med på de stedene hun vet sønnen vil like maten. Han liker ikke barna i gata. Han liker ikke luktene. Han liker ingenting.

Også scenen hvor Damjan har langt hår gir et viktig bilde på identitetsspørsmål og legning, som kan knyttes til hvordan det skeive sinne oppstår. «Jeg likte ikke klippe meg da jeg var barn. Den sommeren hadde jeg hår til under ørene. Da jeg lekte med de andre barna i nabolaget forstod de meg ikke. Jeg måtte gjenta meg selv hele tiden. [...] De eldre guttene trodde jeg var en jente. De refererte til meg som «hun norske» (Jovanovic, 2021, s. 27). Vi kan se hvordan Damjans førstespråk påvirker hans andrespråk, og ikke minst hans selvtillit ovenfor seg selv. Det blir en språklig mangel som oppstår, ordene han ytrer når ikke frem og i stedet velger han å tie. Han blir nervøs og føler seg utenfor, fremmed ovenfor sitt eget land. Han føler seg ikke tilhørende. Dette er sterke bidrag til opparbeidelsen av sinne. Sinne innehar en primærdiskurs i livet hans, men den utageres ikke. Den ligger slik vi har sett, både som en kamouflerende del av Damjans adaptive primærfølelser, men også som et gammelt sinne, som kan få utløp og aktiveres i nye situasjoner. Selv om Damjan ikke utagerer i disse scenene, vil jeg påpeke at sinne ligger som en latent mekanisme som utløses ved faretruende elementer. Dette kan blant annet være å bli sett på som en jente, og i tillegg ikke kunne sitt fødelandsspråk. At Damjan ikke velger å klippe seg konnoteres til en feminin holdning, men det er ikke dermed sagt at han liker det.

De to utdragene viser at Damjan og moren besøkte hjemlandet når Damjan var liten. I stedet for å være med de andre barna blir Damjan med moren på kafe og shopping, som ofte er reservert for en kvinnelig handling, og nærmest kan fungere som noe feminint. Moren forteller om hvor billig det er i Norge, hvordan hun kan «få plagg til 100 kr». Shoppingen minnes Damjan som et påskudd til tidsdriv for moren. Hun kjøper ting hun ikke trenger. Hun bruker for mye penger, kaster bort tiden på ubrukelige varer selv om hun vet det. Denne kjøpegalskapen kan også fungere som et substitutt for å *ikke* miste kontroll. Hvis moren mister kontrollen, vil det rakne helt. Som et ledd av denne kjøpeprosessen fremtrer hele tiden Damjan som en observatør. Opplevelsene han sanser er med på å danne et bilde for han. En konstruksjon av morens væremåte, hennes holdning og atferd. Han misliker det, det skaper kaos og kanskje vet han at

morens kontroll på et tidspunkt vil rakne. Hennes sinne blir noe fremmed. Forholdene rundt fremmedhet er også med på å skape frykt.

Både på et emosjonelt plan, gjennom følelsene som opptrer, men også via en kultur og et samfunn. Frykten tar rom i følelsen (Jf. Ahmed, 2021). Ved at Damjan minnes barndomsbildene i historien kan disse opptre som årsaksforklaringer til hvordan han kan ha blitt og hva som har påvirket ham. De første minnene Damjan husker er knyttet til hans første sommer. I scenen er maskuliniteten hans satt på prøve, noe han ikke er interessert i å hverken vise eller vinne. «De (guttene) spurte om jeg ville være med å spille. Jeg ristet på hodet. Ville heller se på jentene hoppe strikk. [...] Dejana var flinkest» (Jovanovic, 2021, s. 61-62). Guttene i nabolaget han vokste opp i, vil at alle skal delta i krig mellom de andre nabolagsbarna, ettersom en krangel har oppstått i strøket. Damjan har ikke særlig lyst, det er noe som vegrer han, men blir likevel med. En av steinene de kaster treffer ham i ansiktet og etterlater et «arr». «Det var vårt nabolag mot deres. Alle var med på det, jeg fulgte etter. Jentene og jeg ble beordret til å samle steiner, jeg gjorde som de sa. [...] Alle guttene må lære seg å kaste, ropte en av de eldre guttene. [...] Noen kastet en stein. Den spratt opp fra bakken, traff meg under haka. Det gjorde ikke vondt, men på automatikk holdt jeg meg for ansiktet [...]» (Jovanovic, 2021, s. 62).

Det er som om Damjans maskulinitetsprosjekt avvises ved at denne steinen treffer ham. Som om steinen blir et bevis på at han ikke skal være en av gutta. Han skal ikke delta i fotball. Han skal spille en annen rolle. Likevel kan vi lese dette nettopp som en kontrast til hvem han ble som voksen homofil mann, da Damjan i stor grad utviser sin maskulinitet. Det kan virke til at sinne hos Damjan allerede er til stede fra barndommens år, og at gjennom fortellingens retrospektive tilbakeblikk, får han utløp for en tankebearbeidelse.

Vi kan låne kjønnsforsker og litteraturviter Jørgen Lorentzens uttrykk om den hegemoniske mannen, som handler om tøffhet, styrke og etablering av makt. Mister menn denne makten vil man kunne falle ned i en avgrunn. «Det kan føre menn ut i marginalen [...]» (Lorentzen, 2004, s.10-11). Lorentzens prosjekt må likevel tolkes med et kritisk blikk, da ikke all mannlighet og maskulinitet kan oppfattes slik. «Marginalen» i denne sammenhengen kan vi tolke til det skeive landskapet, til det fremmede og ukjente. Lorentzens meninger kan fortelle oss

om ideologier knyttet til mannen, og hvordan Damjan kanskje føler han må opptre innenfor denne rammen for å være akseptert. Vi må huske på at denne barndommen er satt til 1990-tallet i Bosnia, hvor verdier og holdninger var helt forskjellige fra norske. Presset rundt det å vokse opp som skeiv kunne føles svært mørkt. Damjans maskulinitetsprosjekt blir likevel brått avsluttet. Han ser han ikke kan måle seg med de andre «gutta i gata», og trer ut av sin rolle og dyrker heller den han vil være.

Slik Sara Ahmed drøfter, er særlig fremmedheten et viktig stikkord til uteblivelse av samfunnet, noe som igjen kan forårsake både vold og rasisme. Hun poengterer også at majoriteten kjenner mindre til minoriteten, noe som kan føre til aggressive holdninger (jf. Damjans aggressive holdning til psykiatrien i Norge og helsesystemet moren går under), rett og slett fordi kunnskapen er ukjent, og opptrer som fremmed eller truende (Ahmed, 2021, s. 40-45). Ahmed skriver at noe av problematikken knyttet til frykt er hvordan den oppstår. Hun lenker frykt til et objekt og sier at «hvis frykt har et objekt, da kan frykten rommes objektet» (s. 44). Hvis frykt er noe som opptrer som truende eller skremmende, finnes det to sider av frykten. På den ene siden gjennom Damjan som homofil, gjennom hans væremåte og opptreden. Hans måte å kle seg på, eller språket som er manglende. Frykten knyttet til det å være homofil i Bosnia finnes i de objektene som opptrer som truende elementer, som er med på enten å avsløre hans legning, hans identitet, eller hans seksualitet (Ahmed, 2021, s. 44).

Men frykten finnes også gjennom de som studerer Damjan. De som observerer og iakttar hans bevegelser. Ahmed diskuterer hvordan fremmed også er synonym med nettopp frykt (Ahmed, 2021, s. 41-42). Damjan blir en minoritet i sitt hjemland, fordi de norske verdiene han har vokst opp under er så vante. Moren sier: «det er ingen som kommer til å ansette deg hvis du ser ut som en albaner» (Jovanovic, 2021, s. 17). Poenget er også at Damjan ikke vil være som alle andre. I begynnelsen av romanen forteller kapittelet om Damjans barndom en todelt erfaring. Damjan har vokst opp under fattige kår i Bosnia, før krigen kom. Han har hatt en mor, han mer og mer ser på som en tante, og en far som ikke har vært til stede. Når Damjan spør moren sin hvor faren er sier hun: «Faren din var ikke lenger interessert i å stikke pikken sin inn i meg, sier hun. – Han var mer opptatt av å suge seg selv» (Jovanovic, 2021, s. 28). Det er en råhet og en brutalitet i

morens språk, som gjør at Damjan skjemmes. «Jeg angrer på at jeg spurte» sier han (Jovanovic, 2021, s. 28). Resultatet av Damjans frykt kan tolkes som et grunnlag til sinne. Frykten overføres gjennom hans væremåte og holdning.

Sinne kan som en latent mekanisme vokse gjennom årene. Minnene viser altså ikke et direkte ledd til sinne, men vi kan lese dette som elementer og spor av følelser, som senere kan aktivere dette sinne.

Romanens «minner» blir fortellingens tilbakeblikk og den eneste måten vi virkelig kan se oppstandelsen og etableringen av dette skeive sinne. Damjans erindringer tilbake til scener fra Bosnia vitner om at det er tydelige konflikter som oppstår. Det er scener som er forbundet med frykt, med skam, og som resulterer i at sinne blir noe som tar del, som et objekt, slik Ahmed påpeker (Ahmed, 2021). At de flytter til Norge og blir minoriteter forsterker bare den manglende tilhørigheten og tilstedeværelse av en trygg ramme for Damjan og moren. Scenene hvor Damjan forteller om barndommen er preget av denne hurtigheten. I dialogene ligger det en skarphet, en språklig undertone av noe vanskelig, som kan forsterke Damjans sinne. En måte å få utløp på dette skeive sinne er gjennom Damjans seksualitet.

3.3 | Sinne i seksualitet: Hvordan kommer skeivt sinne frem i Damjans seksualliv?

Vi har sett hvordan frykt, fremmedhet og skam kommer til uttrykk gjennom minnekonstellasjoner fra barndommens tilbakeblikk i romanen, og hvordan det kan være med å etablere et påbegynt skeivt sinne. Vi skal nå bevege oss over til en mer moderne og voksen Damjan. En mann som er preget av kontroll og selvopptatthet for å styre sitt «sinne». Han bor i en leilighet på Ellingsrud, og moren er blitt «pasient» hos ham. Ved siden av en jobb han stadig velger å skyve unna, grunnet morens inntruffen, finnes den norske kjæresten Filip. En yngre, blond gutt som vil noe mere med Damjan enn rene seksuelle formaliteter. Han er yngre og mer viril. Filip er opptatt av å bo sammen med Damjan, å komme hjem til ham, dette vil derimot ikke Damjan da det avsløres at han bor sammen med sin psykisk syke mor. Dette resulterer i et brudd mellom Damjan og Filip. Damjan velger å la sinne sitt få et aggressivt utløp gjennom seksualiteten, som en straff og en sorg til ham selv. Det skeive sinne kommer også bedre til uttrykk,

både fordi det inneholder aspektet ved å være skeiv, og hva dette innebærer seksuelt, men også gjennom Damjans måte å agere sinne på. Etter bruddet med Filip, laster Damjan ned sex-applikasjonen «Grindr»²² som et slags substitutt for hans utløp av frustrasjon, men også ulykkelighet. Han har en dårlig tone med sin arbeidsgiver på jobben, som er i ferd med å sparke ham, og moren fremstår mer og mer forvirret. Damjan velger å la realiteten forsvinne ved å gi seg selv den oppmerksomheten han trenger. Sex.

I denne delen skal vi studere hvordan Damjans seksualitet er påvirket av dette skeive sinne og hvordan han forholder seg til det. Hvorfor er Damjans seksualitet så aggressiv, og styrt etter makt, selvkontroll og fysisk styrke. Hva forteller sinne oss om Damjans seksualitet, hans handlinger og tanker. Hvordan skapes og påvirker det Damjan føler ovenfor seg selv og Filip.

Kjønnsforsker Ann Cvetkovich snakker om at traumer knyttet til seksualitet og negative følelser kan innvirke som en respons på dette. Et hovedargument er at det seksuelle overføres til punkter på kroppen. Punktene er forbundet med berøring (Cvetkovich, 2003, s. 15-17). I hennes bok *An Archive of Feeling* (2003) knytter hun seksualiteten til berøringspunkter som et element for fortelling. Punktene blir kroppens eiendeler og får en funksjon for fortellingen, gjennom følelser og affekter. Cvetkovichs tanker handler om ekstreme tilfeller av seksualitet, ofte forbundet til traume, voldtekt og incest. Vi skal bruke noen av hennes generelle betraktninger knyttet til hvordan seksualitet innehar et følelsesarkiv og hvordan dette produseres på, gjennom og i kroppen. Kroppen blir det store berøringspunktet, hevder hun (Cvetkovich, 2003, s. 15). Hos Cvetkovich er det det psykologiske blikket på skeives opplevelse av seksualitet som studeres. «The formation of a public culture around trauma has been especially visible in the queer response to the AIDS crisis» (s. 15). Hun knytter spørsmålet om det seksuelle til AIDS-epidemien, og erfaringen mange homofile følte ved å oppleve skam.

Skam er også noe Jack Halberstam diskuterer i sine teorier, fordi deres seksualitet ble forbundet med noe traumatisk, noe staten eller samfunnet så på som farlig grunnet deres seksuelle omgang med menn. Derfor ble den

²² Grinder er i dag en moderne sex-app, hvor menn kan møte menn for uformell sex, eller en date. Damjan bruker denne appen som et skalkeskjul for hvem han egentlig er. Han portretteres som en homofil mann med maktmisbruk.

homoseksuelle omgangen også sett på som en sykdomsøstgang hvor man gikk omkring og smittet hverandre (Halberstam, 2005, s. 219-223; jf. Woodward, 2003). Har vi disse tankene i bakhodet når vi studerer Damjans seksualitet, bringer det oss frem til to påstander. Den ene påstanden er at seksualitet ikke nødvendigvis er synonymt med nytelse og begjær, mens den andre påstanden er at seksualitet som en følelsesladet handling kan ha større politiske aspekter ved seg enn direkte sex. Damjans sex er et symbol på dette, og oppgaven ser hans seksualitet som et følelsesuttrykk for et innebygd sinne.

Der Cvetkovich diskuterer berøringspunktene, er for eksempel Ahmed opptatt av det fenomenologiske aspektet ved kroppslig kontakt. Hun ser følelsene som en del av skeive, som et viktig punkt for å orientere seg. Hos Damjan er det i stor grad fravær av berøring og kroppslig kontakt. Dette gjør også at Damjan sliter med å orientere seg, å vite hvor han egentlig tilhører. Han får sjeldent berøring av andre enn Filip. Men er det en berøring som er elskverdig eller nytelsesfull, kan vi spørre. Er det egentlig berøringen som er problemet hos Damjan? Vi kan igjen koble det narratologiske begrepet «hurtighet» inn i denne delen som et språklig virkemiddel. Dette fordi under sexen som Damjan har med Filip, er kontrollen en del av en bestemt rytme. Rytmen kan leses som en metaforisk konstellasjon for produksjonen av sinne, gjennom akten. I scenen hvor de har sex, er det hele tiden Damjan som tar kontrollen, som støter hardt mot Filips rumpe.

«Han holder rundt meg, slipper ikke grepet, klemmer og stryker. Tar på meg med en styrke som bare kommer fram når han har drukket. Når han ikke lenger er avhengig av meg til å ta styringa. Han er utålmodig. Rask i bevegelsene. Slurvete i kyssinga. Munnen lukter røyk. Han holder meg fast. Jeg vil fjerne hendene hans. Vil være den som holder rundt ham. Han er helt tett inntil, trekker ikke hodet vekk. Ikke et sekund engang. Jeg får ikke puste. Legger hendene på brystet. Fører han bakover. Trekker pusten dypt inn. Han spør om jeg ikke klarer å holde tempoet. Tvinger ansiktet sitt opp i mitt igjen, holder det der. Stryker meg over kinnene, mot panna. Idet han kommer nær såret, rykker jeg til. Han smiler fortsetter å kysse.» (Jovanovic, 2021, s. 30).

Scenen illustrerer hvordan berøringen som noe sensuelt er gjort med makt i form av at Filip har drukket og vil ha sex. Filip vil ha styringen under sexen, og Damjans kontroll forsvinner. Han sliter med å puste, merker han må få orden på hvordan denne akten skal foregå. Han er en mann styrt etter kontroll og dominans, slik også fortellingens temporalitet avdekker. Når Filip er full,

fungerer han ikke på samme måte. Han er klønete, sliter med å ta styringen og berøringene hans er ikke kjærlig. Damjan øyner en mulighet. Rollene deres snur.

«Han stiller seg på alle fire. Krummer ryggen. Det er så vidt plass til oss begge i enkeltenga hans. Han vil ikke lenger se på meg når jeg kommer inn i ham. Han skyver rumpa si mot meg, forventer at jeg skal rimme ham. Jeg stryker tommelen over hullet. Vil presse ansiktet inn, dykke ned og slikke. Men jeg smaker bare når han er nydusja. Jeg kan kjenne eimen hans. Jeg drar i pikken, klarer ikke bli helt stiv. Smerteterskelen hans er høy så lenge det er pikk inni ham. Når han er edru nekter han for det, at han liker å bli knulla. Jeg trenger meg endeling inn. Det går av seg selv. Jeg følger rytmen, prøver å fokusere på ekkoet av slagene, hud mot hud. Stønna hans høres påtvungne ut. Jeg prøver å få det til å gjøre vondt [...]» (Jovanovic, 2021, s.30).

Akten kan fortelle noe om et sinne, gjennom Damjans innbitte holdning, hans erotiske kraft som brått oppstår, men som like fort kan forsvinne, slik et sinne kan gjøre. Blusse opp, for så å avta. Rytmen kan betraktes i dobbel forstand som et ledd av den språklige hurtigheten, de korte setningene, men også som en del av selve sexakten og kontrollen. Sexen er hele tiden ladet, og berøringspunktene som Fillips rumpehull, eller nærheten hans er knapper Damjan vet han kan trykke på for å aktivere følelser. Også Damjans seksuelle væremåte ovenfor Filip blir en tanke som gnager hos Filip, men som han sliter med å fortelle ovenfor Damjan. Han velger i stedet å tie, som når de impulsivt skal ha sex før Filip må dra. «Jeg kan slite ham ut før han drar. – Rekker vi å knulle før du må dra? Spør jeg. Han ser på meg smiler, setter fra seg vinglasset. - La meg bare gå på badet først, sier han» (Jovanovic, 2021, s.129). Dette smilet kan tolkes i dobbel betydning. Det representerer en lekenhet og en lyst, men også en oppgitthet i form av at dette alltid skjer på Damjans premisser. Det er alltid Damjan som artikulere når og hvorfor, og smilet forandres til noe som fordekker en oppgitthet.

Damjan skaper et illudert mørke ved å trekke gardinene for. «Jeg drar for gardinene. Skaper et falsk mørke. Han vil bare ha sex, på soverommet, i senga. Vil ikke la meg få komme inni ham på sofaen i stua.» (Jovanovic, 2021, s. 129). Dette illuderte og falske mørke opptrer som en symbolikk for et annet rom, hvor sinne kan få sitt utløp. Mørke, slik også romanens tittel spiller på, handler om at Damjan befinner seg her, i dette mørket. Han har blitt vandt til det. Sinne fungerer i denne scenen både som en kombinasjon av et gammelt sinne, samtidig som det er fordekt. Sinne ligger i de raske bevegelsene, rytmen, hurtigheten og ordvalgene Damjan sier til Filip. For eksempel påpeker han at: «Er du ikke takknemlig for at du har en kjæreste med en så trent kropp? [...] han himler med

øynene. – Alle har trent kropp» (Jovanovic, 2021, s. 129). Sinne kan tolkes som en fordekt følelse for makt, stolthet og dominans. Dette kan også vitne om en slags skam man har ovenfor seg selv. Man tildekker skammen ved å fremprovosere andre følelser som gir lykke eller stolthet.

Slike følelser kamuflerer både sinne og skammen, og etterlater i stedet en frykt for ikke å være bra nok, også sett gjennom det å være skeiv, slik Jack Halberstam skriver (Halberstam, 2005, s. 220-223). Språkets konkrete beskrivelser vitner om at sexen deres er noe som skal foregå i mørket, og helst raskt. «Jeg drar av ham dyna. Legger meg oppå, kysser ham. Plasserer hånda hans på brystkassa mi. Jeg vil at han skal kjenne hvor harde muskler jeg har» (Jovanovic, 2021, s. 129). Denne bevisstheten av maskulinitet, er noe Damjan hele tiden må bevise ovenfor Filip. Han poengterer hvordan han ser ut, selv i mørket, med de stramme musklene og den harde kroppen. Maskulinitetsprosjektet vitner desto enda mer at Damjans sinne er en del av hans skeive seksualitet. Vi kan lese ut ifra berøringspunktene, slik Cvetkovich snakker om, at det er lite tid til nytelse eller kjærlighet. Dette er en distinkt forskjell, og noe også Cvetkovich påpeker med hvordan berøringen kan fange, eller skape avtrykk (Cvetkovich, 2003). Dette avtrykket påvirker Filips forhold til Damjan. Scenen skal også fungere som et kulminasjonspunkt for deres forhold.

Under den siste sexen i romanen blir Filip bevisst på at Damjan aldri vil se på han. Han får det ikke til «[...] jeg klarer ikke se på ham lenge av gangen, mister konsentrasjonen. Skyter pikken inn med tunge støt. Holder magen strammet. Ser konturene av meg selv i mørket i speilet på veggen. Han har sluttet å komme mens jeg er inni ham» (Jovanovic, 2021, s. 130). Filip virker fraværende til stede, og sier at Damjan må være roligere. At han ikke bryr seg om at det skal se bra ut. «[...] - Slutt sier han. Han ødelegger for meg. Jeg får det ikke til» (Jovanovic, 2021, s. 130). Hvorpå Damjan trekker seg ut uten forsiktighet og legger seg ved siden av ham. Sinne finnes i disse handlingene. Sinne kan forkludre og ødelegge. Den kan skape kroppsenergi og personlighetsendring, men hos Damjan er det hele tiden et mål om en nytelsesopplevelse. Han er opptatt av seg selv, kroppen sin, og blikket i mørket fanger en tone hos ham som Filip ikke liker. En fremmedhet av å være en annen. Det er berøringer som ikke lager noen større

affektiv verdi enn kun nytelse. Punktene kan forkle seg som noe som Damjan må gjøre.

Sinne hos Damjan er like mye en studie i hans dominans ovenfor andre sexpartnere. Seksualiteten i romanen viser med en konkret og direkte språkføring hvordan Damjans sinneprosess blir en del av hans legning og handlingsmåte ovenfor Filip. Et viktig poeng er at det seksuelle aldri skjer hjemme hos Damjan, i hans leilighet eller på hans rom, fordi der finnes moren. Hennes voktende blikk tvinger Damjan til å plassere seg selv ovenfor moren som både et barn, sønn, og sykepleier. Han må ta vare på henne.

3.4 | Sinne i sykdom: Hvordan kommer sinne til uttrykk i morens sykdom?

I likhet med Damjans behov for å utøve dominans og makt gjennom sex, blir moren en observatør som hele tiden har fulgt med på Damjan, som har vært en betrakter. Når vi møter henne i starten av romanen er hun pjuskete og syk etter et opphold på psykiatrisk avdeling. Hennes sykdom gir også et bilde på hennes sinne.

Det er flere scener i romanen som viser at Damjans mor, Selma også innehar et sinne. Først og fremst som en psykiatrisk pasient, men også i rollen som mor og fremmedborger (minoritet). I begynnelsen av romanen leser Damjan morens psykiatriske rapport, der det står at «[...] pasienten fremstår noe ustelt med fettete hår og hud. Det bemerkes intens nikotinfarging av fingre på høyre hånd» (Jovanovic, 2021, s. 9). Hun lider også av Schizzoaffektiv lidelse. Som en del av tankestrømmen rundt dette, sier Damjan: «Jeg vil ikke vite hvor lenge hun har gått sånn. Jeg vil vite hvor moren min er» (Jovanovic, 2021, s.9). Den siste setningen har en dobbel verdi, både i form av den fysiske forståelsen for hvor Selma befinner seg på sykehuset, men også den psykiske. I hvilken mental tilstand hun er i.

Damjan tar med moren hjem, og velger å «låse henne inn» på gjesterommet hans. Dette fyller Damjan og moren med et sinne, fordi begge har en dårlig evne til å kommunisere. Rollene deres endres. Det er tydelig at moren ikke vil være hos Damjan. Hun må være hjemme som en pasient, en fremmed person. Dette gjør at hun røyker mer og fremstår som stresset. Tempoet i språket er fylt med «stress» og «sinne» hos begge karakterene, og de handler etter nærmest dyriske

prinsipper. Damjan må reservere henne mot fare, og hun må oppholde seg i hans habitat. Ingen må få vite «hva» han har låst inne i leiligheten, som om det er et monster som ikke må se dagens lys. Dette gjør at moren bare stagnerer i onde tanker, og det eneste middelet som kan forløse disse tankene er røyken og nikotinen. Ved å stagnere slik fylles også moren av et sinne. Hun «bråker med kjøkkenskapene, smeller hardt når hun lukker dem» (Jovanovic, 2021, s. 49). Damjan våkner til denne romsteringen, denne ulyden som er fremmed i hjemmet og som tærer på ham. Han er «anspent i kjevene. Øm i de bakerste jekslene» (Jovanovic, 2021, s. 49). Det plager ham og denne ansentheten er værende i ham, også når han sover hos kjæresten sin Filip. Det er som det ligger et tiltredende teppe av ansenthethet over hele Damjans sinne. «Filip har aldri kommentert at jeg gnisser tenner når vi sover sammen» (Jovanovic, 2021, s. 49). Damjan skylder også på at det er henne som er problemet. Det er følelsesladete toner i språk, identitet og bevegelser hos moren som kan spore noe av hennes fortid, knyttet til det å være mor for Damjan.

Tidlig i romanen hører vi hvordan Damjan ser på henne som en tante, og ikke en mor. Dette viser at rollene utviskes og omformes gjennom andre roller. Tante-rollen opplever Damjan som en mindre høytidelig rolle. Den har en annen, mer røffere fremtoning, som også passer bedre for morens identitet og personlighet. Hun er ikke den personen som dullet og kjærtegnert med barnet sitt. Hun viste ikke de følelsesmessige sidene som en mor ofte skal, og dette er nettopp bundet i et minoritetsblikk og en erfaring. Damjan tenker også på hvem moren var før hun fikk ham.

«Jeg har aldri klart å se for meg livet til moren min i Bosnia, tiden før hun fikk meg. Bildet mitt av henne passer ikke med det jeg har av landet, av hjembyen vår. Selv da vi tilbragte somrene i Sarajevo var det som om hun ikke tilhørte stedet. Hun likte ikke forandringene i bybildet. [...] Hun viste meg ingen av stedene hun kjente fra oppveksten, ingen av plassene hun tilbragte tid på i ungdommen, ingenting. Det var som om hun ikke hadde eierskap til byen. Som om hun var en fremmed» (Jovanovic, 2021, s. 88-89)

Det er som om morens historie ligger skyggelagt gjennom hele romanen, og det er vanskelig som leser å vite nøyaktig hva som har skjedd med Selma, hvorfor hun har blitt psykisk syk. Sykdommen hennes må leses som et lag hun bærer på som kan være med på å synliggjøre hennes karakter. Tidlig i romanen spør Damjan hva som skjedde med faren hans, hvorfor han ikke reiste med de da det

ble krig. Til dette svarer moren at «faren din var ikke lenger interessert i å stikke pikken sin inn i meg [...] Han var mer opptatt av å suge seg selv» (Jovanovic, 2021, s. 28). Det innbitte svaret kan tolkes som at faren aldri helt har vært en viktig del av hverken Damjan eller moren, og at han ikke fungerer som en far for Damjan. Moren har slitt med å oppfatte det norske systemet. Hun er utagerende og vanskelig, og bryr seg ikke lenger om seg selv. Når Damjan må hjelpe henne fungerer også dette som et kulminasjonspunkt for moren. Hun føler seg alene, røyker mer og tilstreber, gjennom en vennlig tone å se på Damjan som en ekte mann, en sønn hun elsker, men det virker vanskelig på grunn av hennes fortid og historie. Det at moren vet at Damjan er homofil er heller ikke noe som påvirker henne, hun virker nevneverdig glad og ber Damjan hilse til Filip. Moren er delaktig i Damjans kjærlighetsliv, og vi som lesere vet at hun vil ham godt. Båndet mellom dem er likevel blitt komplisert og misforstått.

Innenfor sinneforskning, snakker man om at gammelt sinne aktiviseres i nye situasjoner. Dette kalles for primært maladaptivt sinne.

«En maladaptiv følelse er på samme måte som adaptive primærfølelser den første følelsen som dukker opp i en gitt situasjon. Men de maladaptive følelsene er gamle følelser som hører fortiden til og som dukker opp i nåtid, fordi de ikke er bearbeidet skikkelig. Dette skjer hvis vonde følelser blir stående uten håndtering og uten at det tilhørende følelsesbehovet blir møtt. [...] Har man for eksempel vært mye alene, utrygg og redd som barn, kan man som voksen bli ekstra redd for avvising og å være alene» (Vassbø Hagen, 2021, s. 48-49).

Sinne kan altså være en følelse som ligger latent, men ubehandlet. Dersom noe aktiverer sinne oppstår den ofte i voldsom kraft. Likevel er dette svært ulikt hos personer, noen kan skjule sinne gjennom en primærfølelse, altså at sinne er fordekt, mens andre viser det på en direkte måte. Det være at man er stiv i kroppen når man snakker, har armene bestemt i kors, eller snakker med en unormal tydelig, lav stemme, mens blikket er fokusert, iskaldt og betraktende (Vassbø Hagen, 2021, s. 49-50). Moren kan bære på denne maladaptive følelsen, men dette som en primærfølelse. Hun fordekker den gjennom å spille rollen som mor, som Damjans forsørger. Jeg skal vise et eksempel til på hvordan sinne går over til raseri for Damjans mor, og hvordan deres sinne kolliderer.

«Hun tar en bok og kaster den. Treffer meg i ribbeina. Hun begynner å skrike, tar en bok til. Kaster den på meg. Fortsetter å skrike. Hele munnen hennes er åpen, jeg ser at store deler av den nederste raden med tenner er borte. Lurer på hvordan det hadde vært å bokse henne i munnen. Hvordan det hadde vært for kokene å treffe tannkjøttet. [...] Med ett spytter hun meg i ansiktet. [...] Jeg ser for meg at jeg

bokser henne i munnen, at det får henne til å holde kjeft. Det ville vært lettere å dra henne inn på gjesterommet, legge en pute over ansiktet hennes» (Jovanovic, 2021, s. 138-139).

Gjennom frykt utløses volden og raseriet hennes, og hun forsøker å roe dette ned ved hjelp av nikotin som berusende bedøvningsmiddel. Også hun bærer på de samme vonde følelsene som Damjan, og vi ser i denne scenen hvordan sinne blir til et raseri for begge to. På en måte blir sinne begges speilbilde av hverandres følelser. De oppfører seg likt, handler likt og tenker likt. Gjennom analepsene tilbake i fortalt tid, kan vi som lesere tolke at hun og Damjans far ikke har hatt et bra forhold. Derfor bærer hun med seg skammen knyttet til det å flytte, det å måtte bli en minoritet og flykte til Norge, et system hun i liten grad har latt seg infiltrere under. Det er klare linjer på at sinne finnes som en del av moren, at sinne har tatt del i hennes psykiske sykdom, og at sinne kan settes frem som noe arvelig.

Å forstå konstellasjonen: sinne-seksualitet-sykdom handler i stor grad om å kunne se hvilke verdier et sinne betyr. Jeg har pekt på noen elementer som setter skeivt sinne i en politisk, kulturell og litterær fortolkningsramme. For å synliggjøre sinnets plasseringer, er den siste delen av analyseoppgaven viet til et overordnet spørsmål som analysen ikke har gått inn på, men som likevel er felles for konstellasjonen: sinne-seksualitet-sykdom, nemlig i hvilke rom og steder sinne produseres i.

3.5 | Sinne i rom: Hvilke rom og steder produseres sinne i?

Det finnes flere «rom» og «steder»²³ som er viktig for fortellingen. Rommene romanen lar leseren besøke kan lettere etablere skeivt sinne i romanens handling og fungerer som støttebrikker til den narrative rammen. Med dette siktes det til at rommene er utgangspunkter for følelsessteder der affekter kan ta plass, og hvor de også opptrer i situasjonsbestemte mønstre. Disse situasjonsbestemte mønstrene avtegnes innenfor Damjans sinnekonstruksjon, og må settes i

²³ Med begrepene «rom» og «steder» sikter jeg til rom fortellingen besøker, og som blir viktige kronotopiske plasseringer for Damjan og narrasjonen (jf. Mikhail Bakhtins *kronotop*-begrep, hvor han fremstilte den litterære oppfatningen av romlige plasseringer (Bakhtin, 1991, s. 14-15). Med «steder» kobler jeg dette til et større geografisk område personene befinner seg innenfor, slik som by eller et avgrenset område. Denne oppgaven operer dermed mer med begrepet «rom» som utsnitt for emosjonelle soner der selvidentiteten utfordres» (Andersen (red. et. al), 2012, s. 37).

sammenheng med hvor, når og hvorfor sinne oppstår. Sinne er slik vi har sett påtroppende etter spesielle situasjoner for Damjan. Sinne opptrer enten som et ledd av historien, eller den kan leses som en psykologisk mekanisme som forsterker Damjans karakter. Sinne i rommene kan avspeile en dypere retorisk betydning enn bare rene tilfeldigheter. Rommene er en del av den skeive konstellasjonen: sinne-seksualitet-sykdom, fordi de representerer følelsesarkiver²⁴, «steder» eller «plasseringer» hvor sinne finnes eller allerede eksisterer innenfor den bestemte situasjonen. Innenfor disse tre kategoriene opptrer rom der sinne får utløp.

I romanen finnes det tre rom som blir viktige for fortellingen og Damjan. Alle rommene skaper emosjonelle geografier hvor sinne har ulike metaforer. Vi husker at emosjonelle geografier knyttes til det kulturelle nivået det affektive rommet produseres innenfor. De tre rommene oppgaven vil undersøke er: det private rommet, det offentlige rommet og det digitale rommet. Alle disse rommene representerer ulike steder hvor følelser kommer til syne, hvor sinne blir en viktig del av den skeive konstellasjonen. Sinne kan realiseres på individ- og samfunnsnivå, både ved at det forekommer som noe privat og personlig, men også ved at sinne skapes utenfor disse rammene. De ses på som en utvidet forklaring til oppgavens problem om hvordan og hvorfor sinne oppstår.

Det private rommet tolkes som det rommet som er av privat karakter og individuell betydning for Damjan. Dette er blant annet hans hjem: leiligheten på Ellingsrud, og Filips kollektiv: soverommet. Vi ser at sinne forekommer både hjemme, men også i Filips seng. Filip er opptatt av horoskop og følelser, og til en forveksling, er det faktisk Damjan selv som setter ord på dette. «Det er du som styrer følelsene dine, sier jeg. -Hvis du er lei deg eller sint er det fullt mulig å spore det tilbake til hva som får deg til å føle slik» (Jovanovic, 2021, s. 40). Egentlig er dette ganske ironisk, med tanke på at Damjan selv setter ord på sine egne følelser, men velger å si det til Filip i stedet. Setningen kan stå som en forklaring på at Damjan selv vet hvordan han er. Han er fullstendig klar over sine

²⁴ Jeg låner her begrepet til Ann Cvetkovich (jf. *An Archive of Feelings*) som en del av steder der følelser opptrer. Hun snakker, slik vi har sett om berøringspunkter, som gjerne er knyttet til en traumatisk kobling, og noe som har vonde konnotasjoner. Jeg leser det som et sted der følelser opptrer, som en del av rom-metaforen jeg bruker i dette kapittelet, kobler jeg dermed Cvetkovich begrep til Andersens affektive rom, og plasserer sinne som en del av f av skeivt sinne. (jf. Cvetkovich, 2003; Andersen 2016).

handlinger, men lar seg aldri snakke om det. Setningen viser også en trygghet i form av at følelser produseres. Når Filip snakker om horoskop, er rommet tegnet som et sted hvor de har viktige samtaler. Det er innenfor soverommets vegger de er sinte på hverandre, utveksler tanker, ord, handlinger og har sex. Det private rommet blir et viktig følelsesrom for Damjan, selv om han vet at Filip har lyst til å besøke hans leilighet som igjen er Damjans private rom.

«Du er for sensitiv, det må du slutte med, sier jeg. Vi kan ikke være hos meg på en stund. – hvorfor ikke? – fordi moren min bor hos meg, det er bare midlertidig, sier jeg. - Hvorfor sa du ikke det? Spør han. – Jeg vil møte henne. – jeg tror ikke det, sier jeg. Han gir meg et blikk. Tar seg selv i det fort. Var det forakt. Jeg blir usikker.» (Jovanovic, 2021, s. 69).

Scenen viser at Filip vil trenge inn i Damjans private rom, hans individuelle sfære. Damjan opplever dette som utrygt, det vil ødelegge alt for han, i stedet angriper han, akkurat som en dyr holder vakt på eget habitat. «-Truer du med å gjøre det slutt hvis du ikke får møte moren min? En plutselig lyst til å ta tak i hodet hans og slå det inn i veggen skyter gjennom meg» (Jovanovic, 2021, s.70). Scenen forverres, og Damjans sinne kommer til uttrykk. Han greier knapt å styre seg. Filip merker hvordan Damjan blir stresset, hvordan ordene hans er ladete som prosjektiler. Filip vil å roe ned Damjans sinne ved å ta tak i ham, holde ham rolig. «Han holder rundt meg, hardt. – slipp meg, sier jeg. [...] -Du må puste, sier han. (Jovanovic, 2021, s.71). Det private rommet blir altså et delt følelsesrom, hvor kropp og sinn hele tiden er i bevegelse og styres etter hverandre, slik Sara Ahmed diskuterer (Ahmed, 2021, s. 16). Følelsene blandes, og opptrer som en karusell som ikke kan styres. Den eneste som kan roe ned Damjan er Filip.

Det offentlige rommet har en mer emosjonell geografisk plassering over seg, slik Per Thomas Andersen diskuterer (Andersen, 2016). På mange måter opptrer sinne som et politisk verktøy på disse offentlige stedene, slik vi har sett av feminisme og skeiv historie (jf. Stonewall-opprøret, (Carter 2004); Kim 2013; Halberstam 2005; Woodward, 2004). Med offentlige steder sikter jeg til rom og bygninger utover Damjans private sfære, som har en indirekte eller direkte påvirkning på hans sinne. Vi kan se sinne som en del av et politisk plan gjennom plasseringene de befinner seg innenfor. Dersom diskoteket symboliserer kultur og hygge som en del av et samfunnsperspektiv, opptrer dermed sinne innenfor denne diskursen, og tar, slik Ahmed igjen påpeker, rom etter objektet (Ahmed,

2021, s 71). Sinne i rom kan innrammes som nettopp noe politisk og kulturelt. Det knytter sammen samfunnsfaktorer. Det offentlige rommet kan være en emosjonell geografisk plassering, fordi sinne utarter til noe instrumentelt innenfor diskoteket. Sinne ledes til å bli produktivt i negativ forstand som opptrer aggressivt. Å se sinne som noe instrumentelt er viktig, fordi der dreier seg om at de følelsene som opptrer er alarmer for at våre behov er berørt (Vassbø Hagen & Stiegler, 2021, s. 18-19). Instrumentelt sinne handler om at vi spiller sinte får å gjennom vår egen vilje (Vassbø Hagen & Stiegler, 2022, s. 185-186). Dette kan vi lese som en viktig faktor for neste eksempel. Filip og Damjan befinner seg på utestedet Revolver som er en homseklubb. Filip er med sine homsevenner, personer Damjan ikke stoler på. Han liker ikke at Filip blir med en av kompisene på do, og det er her scenen eskalerer. Utenfor doen blir Damjan stående å lytte før han til slutt roper:

«-Hva faen gjør dere her inne så lenge? Spør jeg. Jeg tar tak i Filip, drar ham ut. – Vi skulle bare på do, sier han. Jeg holder hånda hans, drar ham med meg gjennom kjelleren. Han stritter ikke imot. Ved trappa ut til gata ombestemmer jeg meg. Jeg kan ikke gå ennå. Jeg snur og går tilbake til toalettet. Filip blir værende. Vennen hans står med ryggen til og vasker hendene, ser meg ikke komme. Jeg tar tak i hodet hans, dunker det inn i veggen» (Jovanovic, 2021, s. 107).

Damjans sinne er igjen fylt av en kraftig aggresjon som leder til en voldelig handling. Tidligere har jeg påpekt hvordan sinne skaper forestillinger i hodet til Damjan, men nå skjer det faktisk en voldelig hendelse, til fordel fra de andre, hvor Damjan i større grad «tenker» at han vil gjøre det, men behersker seg. Her greier ikke Damjan beherske seg, og slår hodet til vennen inn i veggen på toalettet. Sinne er allerede produsert, og opptrer utenfor Damjans private sfære. Det eskalerer på toalettet innenfor diskoteket, som må anses som et offentlig sted, og er en del av en offentlig plassering (Andersen, 2016, s. 38-39).

Det siste rommet er det digitale rommet. På det digitale rommet kan Damjans personlighet og identitet skjules. Han er en annen. På sex-appen Grindr har han brukernavnet Greenday123. På denne appen kan han lett finne personer for sex, Etter bruddet med Filip, etter at Damjan har slått hodet til Filips venn i veggen og Filip vil ha en pause fra ham, fortsetter Damjan å produsere et fysisk sinne. Det koker for han, lik en trykkoker (jf. Freud 2019; 1963). Damjan kontakter en tilfeldig fyr for et uforpliktende sex-møte i offentligheten. Sex-akten skal foregå i mørket, noe som er viktig for Damjan slik vi har sett. Han vil tildekke og

forkludre sin personlighet, sitt ansikt og ikke minst øynene. Han er fortsatt i det digitale rommet.

Romanens tittel kommer også tydelig frem som en forklaring og en metafor for at Damjan foretrekker sex i mørket, men også at mørket dekker alle former for intimitet og kroppslig nærhet. Man ser ikke kroppen som produserer følelser, men må kjenne det. Mørket er et følelsesarkiv; et sted som produserer ulike former for følelse, som sinne. Sinne er en del av Damjans maskulinitet, hans måte å opptre på. Det er også et orienteringspunkt og noe som kan oppfattes som fremmed (jf. Ahmed 2008, 2021; Cvetkovich 2003). Mørket har konnotasjoner til frykt og skam, til vonde følelser. I mørket er man skjult, man kan bli en annen. Sinne blir noe som forekommer gjennom bevegelsene, gjennom den fysiske handlingen Damjan utagerer. Volden som Damjan viser er såpass kraftig og såpass sterk at det nærmest heller mot mishandling.

«Jeg dytter til ham, han faller framover. Han smeller knærne i bakken, jeg sparker ham i ryggen. Tar tak i håret hans, drar hodet bakover. – Trodde du ville ha pikk, sier jeg. Jeg kneer ham i kjeften, kjenner tennene hans mot kneskåla. Han ynker seg. Jeg stiller meg bak ham, sparker ham mellom beina. Tar tak i det ene beinet, drar ham mot meg. Han begynner å sparke etter meg, jeg slipper. Jeg skal ikke la ham få reise, hvis han gjør det mister jeg overtaket. Jeg sparker ham i siden, mens han ligger på bakken. Setter meg på ham. Øynene mine venner seg til mørket [...]» (Jovanovic, 2021, s. 170).

Scenen viser en sjokkerende handling. Dette er en situasjon som er fremprovosert av seksualitet og makt, som gjør at sinne omformes til noe aggressivt, pågående og voldelig. Sparkene og slagene Damjan påfører denne tilfeldige mannen handler ikke om ham, hverken om han vil ha sex med ham eller ikke, men om et kontrollbehov og et utløp for Damjans følelser, for hans sinne. Han er såret fordi Filip vil ha ham på avstand, fordi han skyver Damjan vekk og etterlater et tomrom, et ekko. Plasteret som faller av Damjan blir et viktig symbol på Filips fallende kjærlighet ovenfor ham. Sårbarheten erstattes i stedet med vold. Å møte menn blir et substitutt, en fluktvei fra en virkelighet. Damjans raseri vokser gjennom slagene han påtreffer den fremmede. De blir kraftigere og fylt med mer sinne, mer aggresjon, mer smerte. De regelrett slåss på åpen gate og dette rommet som lokkes frem stammer fra det skjulte, digitale rommet. På denne plattformen trives han best i mørket. I mørket finnes en annen Damjan. Her er han kontrollert,

har behov for dominans og makt. Ute blir han synlig for sine handlinger, og kan lettere avsløres som en syk mann.

Per Thomas Andersen snakker om at det romlige aspektet tilbyr karakterene evnen til å oppnå bestemte følelsesmessige affekter, men vi kan like gjerne kalle det effekter (Andersen, 2016, s.51-52). Hvilke konsekvenser får den bestemte følelsen i det oppgitte rommet, kan vi spørre. Damjans sinne får en utagerende konsekvens. Effekten av dette er aggresjon og vold. Ved at rommet opptrer som et allerede følelsesmessig rom, tvinger det frem sinne. Sinne glir igjen over til en maktform som kontroll, dominans og hersketeknikker, ovenfor denne stakkars gutten som regelrett blir overfalt av Damjan (Jovanovic, 2021, s. 170-172). Vi kan også koble aggresjonen og volden til den psykologiske mekanismen av sinne, hvor sinne kan opptre som kamouflasje. (jf. Vassbø Hagen, 2021). Alle disse tankene handler om en følelse. De er innbakt i en affekt, nemlig det emosjonelle rommet. «Emosjonelle rom kan omfatte avgrensede konkrete steder i verket, men kan også inkludere nasjonale og kulturelle plan som inneholder narrative emosjoner» (Andersen, 2016, s. 228). Videre påpeker Andersen at det emosjonelle rommet tilbyr følelser som også ligger utenfor subjektet (Andersen, 2016, s. 228-229). Elementer som forsterker det romlige aspektet, er blant annet lyder og lys, slik vi har sett i de tre rommene. Lydene og lysene finnes blant annet på diskoteket.

«Musikken dunker i ørene [...] Kjelleren er mørk. Jeg ser bare omrisset av dansende kropper. Innimellom kommer strobelysene på, kroppene blir farget røde og grønne. [...] Det gule lyset treffer ham (Filip) i ansiktet. Han holder øynene lukket når han danser, smiler som en idiot. [...] Musikken er høy, det kommer til å ringe i ørene mine i morgen [...] strobelysene kommer på, jeg blir blendet (Jovanovic, 2021, s. 105-106).

Her finnes lydene *bak* beskrivelsene, og de får også frem en følelse på ulike nivåer. Lydene kan være forsterkede, narrative elementer som er med på å både bygge opp en hurtighet, en fast rytme, men også tjene historiens kulisser, og slik etablerer det et ytre rom for Damjan. Dette rommet kan nettopp leses som bakgrunns-elementer for diskoteket. Aaslestad skriver blant annet «at hurtighet forteller noe om rytmen i teksten, og hvordan den varierer [...] hurtighet handler om tid» (Aaslestad, 1999, s. 55-56). Lydene kan være med på å bygge opp raseriet og sinne, men også som en del av rytmens variasjon, gjennom det fortalte planet. Lydene Damjan hører fremprovoserer hans tilstedeværelse på denne

klubben. Lydene kan etableres som en ytre drivkraft og et spenningselement. Dunkende lyder, pulserende kraft, blinkende lys på diskoteket er viktige funksjonsord som utløser stress, og sinne hos Damjan. Disse opererer også på kulturelle og geografiske plan. På disse offentlige stedene, der emosjonene skapes av affekter blir Damjan forvirret, irritert og velger å løse denne situasjonen med vold.

Oppgavens analysedel har pekt på ulike fremstillinger av sinne i analysedelen, og hvordan vi kan se sinne som en narrativ ressurs. Ved å bruke narratologiske verktøy som *hurtighet* og *tempo* for å avkode hvor og når, kan vi se hvordan sinne opererer i teksten. Å studere språket og ordvalget kan også fremme en mer språkbevisst følelse, ledet ut fra handlinger av sinne. Jeg har pekt på ord som er følelsesladede og som kan aktivisere stemninger i gitte situasjoner. Situasjoner som har en betydning for romanen og narrativet. Sinne finnes i fortellerteknikk og ordvalg, og ved at leseren hele tiden er til stede gjennom den bestemte presensbruken, mister vi ikke fokuset av sinne, det bærer med oss. Setter vi sinne inn i oppgavens begrep «skeivt sinne», peker jeg på steder som har en politisk og kulturell funksjon; de tre rommene, som også bærer affektive emosjoner, skaper et større rom for følelser. Et sted der sinne får utløp. Det at Damjan er skeiv minoritet, i dobbel betydning, gir oss noen fortolkningsrammer som lettere kan åpne opp betydning av identitet, seksualitet eller sykdom, slik konstellasjonen: *sinne-sykdom-seksualitet* har pekt på.

Analysens del har hatt som hensikt å vise hvordan følelser kommer til uttrykk i teksten, og hvordan man kan anlegge et litteraturanalytisk blikk på det. Med dette som et utgangspunkt er det lettere å koble analysens funn over til didaktikk, og til norskfaget. Analysedelen har pekt på hvordan Damjans sinneprosess har vært formet og blitt oppfattet. Jeg vil videre koble dette til en norsksdidaktisk relevans, ved å se på hvordan sinne som litteraturdidaktisk ressurs fungerer. Vi kan derfor spørre oss, hvordan kan skeivt sinne som fenomen forstås i en norskfaglig og litteraturdidaktisk kontekst?

Kapittel IV
SINNETS DIDAKTIKK |
SKEIVT SINNE SOM LITTERÆRT TEMA I NORSKFAGET

Siste del i denne avhandlingen vil bringe litteraturanalsen inn i norskdidaktikken. Dette som et bidrag og et tilskudd til hvordan lærere kan arbeide med sinne som litterært redskap i norskfaget. Jeg ser på sinne som en affektiv ressurs som elevene kan ta lærdom av og dermed bli bevisste på hvilken nytteverdi følelsen sinne kan inneha. Det er derfor viktig for læreren å kartlegge hvilken betydning følelser kan få for elevenes forståelse av litteratur. Dette fordrer ikke bare det klassiske spørsmålet om *hvorfor* vi fortsatt skal arbeide med skjønnlitteratur i skolen, men derimot *hvordan*.

Ved bruk av følelse som en inngang til studiet av litteratur kan lærer og elev se hvilken funksjon en følelse i en tekst kan romme, mer enn bare som en handling eller tanke, men heller satt inn i en fiktiv fortellingsramme. Følelsen finnes i teksten og kan se på som en utvidet metafor, hevder den britiske litteraturviteren Rita Felski og snakker om hvordan vi blir bundet til punkter som er ladede eller følelsesmessige. De betyr noe for vår bevissthet, fordi vi kjenner til erfaringer knyttet til dem (Felski, 2008, s. 15). Følelsen kan også være et produkt av en kultur og et samfunn som må forklares. Det vesentlige er å studere hvordan følelsen spiller ut i en roman. Det er viktig at lærere bruker rommets potensial i romanen, ved å tilnærme seg det gjennom affektiv respons hos elevene. Jeg skal komme tilbake til dette poenget. Jeg har blant annet pekt på hvordan sinne opptrer i ulike rom, og hvordan sinne blir noe forsterkende i disse rommene.

Å tydeliggjøre elevenes egne følelser i møte med en tekst er også en fin knapp å aktivere. Elevene kan, ved bruk av seg selv som drivkraft og utgangspunkt settes inn i tekstens rammer (Illum Hansen, 2021, s. 21-22). Elevene tar dermed del i et demokratisk felleskap om å bli dannede borgere. Litteraturviter og norskprofessor Annika Bøstein Myhr peker på at begrepet dannet stadig er i endring, i likhet med norskfagets rammer. Hun argumenterer for bruken av «emosjonell kompetanse» som en sidestilling til nettopp dannelsesbegrepet. Hun skriver at «litteraturredidaktikkens mål om å utvikle elevers evne til empati kan ses i sammenheng med tidligere tiders mål om å utvikle barn til dannede medborgere

(Bøstein Myhr, 2021, s.33). Myhrs argument stiller danning som en sammenligning til empati og hvordan empati er viktig for å kunne opprette emosjonell kompetanse (Bøstein Myhr, 2021, s. 33). Det kan nesten virke til at emosjonell kompetanse, er likestilt med dannelsbegrepet. I den emosjonelle kompetansen ligger evnen til å regulere følelser, også negative, slik litteraturfilosofen Marta Nussbaum fremmer. Hun bruker begrepet «affective emotions» om utviklingen av den følelsesmessige innlevelsen som et viktig argument. Nussbaum peker på at gjennom å synliggjøre empati og medlidenhet, kan vi være bedre i stand til å reflektere over oss selv, over teksten vi leser og hva hvordan vi opplever det (Nussbaum, 2016, s. 55-58). Å oppfatte følelser kan lettere sette oss i dialog med *hva* som foregår. Å vise empati er å kunne kartlegge også *hvilke* følelser som eksponeres og *hvilken* virksomhet de spiller i det fiktive tekstlandskapet (Bøstein Myhr, 2021, s. 33, 44-47).

Sinne er ikke bare en voldshandling, slik vi har sett hos Damjan. Sinne forteller også noe om et familieliv, individualitet og oppvekst. Romanen inviterer til kunnskapsrike innsikter på hva skeivt sinne som et større begrepsapparat kan bety, sett i lys av et minoritetslandskap i nordisk litteratur.²⁵ At elevene oppøves i forståelsen av følelser, slik Bøstein Myhr fremmer, er helt essensielt for å kunne koble tekst til seg selv, og at læreren kan se sinne som en fruktbar inngang. Ved at elevene kan bruke registeret av følelser, blir de i bedre stand til å tolke, være kritisk og inneha en empati ovenfor hva som utspilles og hvordan, slik Per Thomas Andersen påpeker i sin artikkel «Hva skal vi med skjønnlitteraturen?». Denne artikkelen dras stadig frem som et gyldig legitimeringsargument for hvorfor arbeid med skjønnlitteratur i skolen er viktig. Litteraturen åpner oss opp mot en verden gjennom de erfaringene vi oppdager i teksten. Gjennom å møte teksten blir vi automatisk invitert i ulike varianter av et mangfold. Dette mangfoldet krever derimot noe av leseren og leserens forståelse (Andersen, 2011,

²⁵ Jeg sikter her til et forskningsprosjekt gjort av UiO, som heter «Medborgere uten skam: minoritetsstemmer i skandinavisk litteratur» (2021-2025), ledet av litteraturprofessorene Elisabeth Oxfeldt og Tonje Vold. Dette studiet belyser og analyserer hvilke verdier romaner med et minoritetsperspektiv spiller i den skandinaviske konteksten. Her studeres romaner som blant annet Camara Lundestad Joof, Zeshan Shakar, eller Sumaya Jirde Alis dikt om rasisme og hvithet. Dette er et interessant sidespor denne oppgaven kan fortsette i, men som her begrenser seg. Jeg referer bare til min kilde her. Kilde: <https://www.hf.uio.no/iln/forskning/prosjekter/minoritetsstemmer-i-skandinavisk-samtidslitteratur/> (Oxfeldt, UiO, 2023).

s. 15-17). Et hovedpoeng med denne artikkelen er det det Andersen kaller de fire F-ene. «Følelser, fantasi, felleskap og fortelling» (Andersen, 2011, s. 15-17). Litteraturen trener oss i å rette søkelys på disse ordene, både bevisst og ubevisst. Her kommer nettopp følelser frem som et legitimt svar. Med dette registeret som forkunnskaper, er elevene bedre rustet til å bedømme hva som fremmer eller konstruerer et følsomt element i en tekst.

Å forstå sinne fordrer til emosjonell kompetanse, fordi det er basert på samme kriterier, nemlig kunnskapen av hva følelser betyr.²⁶ Følelsen som tema og begrepsforståelse har vært gyldig helt tilbake til oldtiden. Blant de største filosofene finner vi Aristoteles, Descartes og Hume, som hevdet at følelser og emosjoner involverer alt fra vurderinger og forhåndsvalg til holdninger og væremåter (Andersens, 2016, s. 8-15). Descartes foreslo blant annet at følelser ble formet etter objekter, fordi objektene betydde noe for mennesket, slik også Sara Ahmed drar vekslers på (Ahmed 2006; 2021; Andersen 2016). Hennes syn på følelser er forbundet mellom mennesker, som kontaktfenomener (Ahmed, 2006,2014). Descartes teori om følelsenes plass hos objekter, sier noe om menneskets holdninger til dem. Følelsene blir noe som beveger seg *ut* fra mennesket og *inn* i materialer (Andersen, 2016, s. 12-15). Følelser finnes som eksempel i skjønnlitteratur som materiale, men aktiviseres gjennom lesingen. Ved at elevene selv kan reflektere over hva de leser.

Jeg vil i denne delen argumentere for hvordan vi kan ta i bruk affektiv teori og følelser som verktøy i litteraturredidaktikken for bedre å sette frem sinne som en pedagogisk ressurs. Med utgangspunkt i litteraturforsker Kristine Buvik Sivertsens artikkel om bruk av en affektiv litteraturredidaktikk og danskidaktiker Thomas Illum Hansens poeng om at elevenes opplevelse av teksten må tas alvorlig, benyttes dette som introduksjonspunkter for en didaktisk refleksjon, og for en forståelse til skeivt sinne som litterært tema i norskfaget. Jeg vil peke på noen scener i romanen som kan diskuteres på bakgrunn av dette. Felles for begge er at følelser som drivkraft, og som et tematisk utgangspunkt for å fremme

²⁶ Med dette siktes det til at følelser innebefattes som en del av den emosjonelle kompetansen elever kan utvikle, slik Bøstein Myhr påpeker (Bøstein Myhr, 2021, s.33-34). Affektteori har lenge vært uenige om at affekter må skilles fra hverandre. Blant annet påpeker Sara Ahmed at det ikke lar seg gjøre å skille mellom affekt og følelser, fordi det allerede finnes affekter (Ahmed, 2008, s. 29-30).

hvordan følelser produseres, skapes eller sirkulerer i skjønnlitteraturen er viktig. Dette fordrer lærerens litterære kompetanse (Fodstad & Gagnat 2019, s. 1-3). Udir (2021) nevner blant annet at elevenes evne til å gi «uttrykk for egne følelser, tanker og erfaringer» etter å ha lest litteratur er viktige elementer for at elevenes selvbilde, identitetsutvikling og livsmestring skal styrkes (Udir, 2021). Jeg anser dette som en fruktbar inngang for læreren å starte et slikt litteraturprosjekt. Et slikt prosjekt kan fremme et didaktiske spørsmål i forhold til denne oppgaven: Hvorfor arbeide med skeivt sinn i norskfaget, med utgangspunkt i følelser som inngang?

4.1 | Affektiv respons som litteraturdidaktisk inngang

Litteraturdidaktiker og forfatter Kristin Buvik Sivertsen argumenterer for viktigheten av å benytte affektteori som en veiviser inn i litteraturundervisningen for læreren. Hun hevder at dette kan «bidra til en mer aktiv og engasjerende litteraturlæsning, i tillegg til å styrke elevenes emosjonelle literacy» (Buvik Sivertsen, 2021, s. 1-2). Følelsens plass i klasserommet, både som motiv og tema handler om affektive tilknytninger hos leseren, og hvordan elevene responderer. Buvik Siversten tar i bruk litteraturteoretiker Rita Felskis term om «The affective attachments», som handler om den følelsesmessige tilknytningen til hva vi leser, og ikke minst hvorfor det vekker følelser hos oss. Hva er det i teksten som produserer følelser hos leseren, og hvordan reagerer vi (Felski, 2006).

Felski snakker om hvordan særlig kunstarter som film, tv og litteratur gjør oss hektet og tilknyttet. «[...] To be attached is to be affected or moved and also to be linked or tied. It denotes passion and compassion -but also an array of ethical, political, intellectual, or other bonds. *Hooked* makes a case for «attachment» as a vita key for humanities» (Felski, 2021, s. 1-2). Et viktig poeng Felski spør er hvordan følelser fungerer som en tilknytning og hva dette betyr for opplevelsen av litteratur? Hun skriver at folk knytter kunst til seg, men at kunsten igjen knytter andre elementer til mennesket. Slik åpner kunsten opp mennesket, og gir de andre affektive verdier som de i utgangspunktet ikke hadde tenkt. «[...] Art connects them to other things» (Felski, 2021, s.7-8). Jeg vil derimot påpeke at Felskis begrep «attached» har en mangefasettert semantisk

verdi på norsk. Det kan bety flere ting, som igjen er knyttet til kontekst og språksituasjon. Vi kan oversette det med «tilknyttet», men også «beveget» eller «bundet», til å med «bergtatt». Felskis begrep på norsk har en større språkramme, og det er viktig å presisere at jeg her snakker om begrepet «tilknyttet». Følelsene er til stede hos leseren og vi binder følelser til oss selv og i våre primær- og sekundærdiskursen, slik også norskprofessor og litteraturdidaktiker Sylvi Penne diskuterer når elevene møter litteratur for første gang. Det er innenfor en slik ramme de tar i bruk sine egne kunnskaper inn i litteraturopplevelsen (Penne, 2012, s. 163-165). Tekstene de opplever kan gi en «tilknytning» hos elevene.

Vi kan også knytte litteraturfilosofen Martha Nussbaums begrep om «affective emotions» til aspektet med følelser og arbeid med sinne som en viktig faktor for å erkjenne og skape emosjonelle koblinger. Men der ofte litteraturteoretikere har sett følelser og emosjoner som en nødvendighet for at vi skal «knytte» oss til verket, er det ikke alltid selvforklarende at følelsene er til stede. Nussbaum forteller nettopp at emosjoner i fortellinger ikke nødvendigvis opptrer som allment for leseren, men heller at emosjoner kan produseres ubevisst (Nussbaum, 2018, s. 17). Følelsene kommer ikke nødvendigvis av seg selv. For at dette kan skje, er det nødvendig for læreren og eleven at de opplever noe i teksten som gir de både tilgang på følelser og rom for tolkning av det, sier Per Thomas Andersen (2014; 2017, s.17). Ser vi på følelser som et litterært redskap kan dette hjelpe elevene til å bli bedre lesere gjennom en konkretisering og bevissthet rundt tekstlige strategier. Disse strategiene mener jeg er blant annet engasjement, innlevelse og forestillingsevne, noe som kan lede til et bredere og ikke minst tryggere fortolkningsgrunnlag ved en litterær analyse. Jeg vil bare kort nevne et grep man raskt kan bruke som en del av en inngang til å lete etter ord som kan tolkes som følelser.

Jeg skrev innledningsvis i analysekapittelet om hvordan sinne kan fortelle, at å studere ordkonstruksjoner i syntaksen som leder frem til en handling, eller er en handling i seg selv, er med på å også fortelle noe om måten dette gjøres på. En litteraturlærer kan fremme hvorfor dette skjer, hvorfor ordene for eksempel, er plassert på den bestemte måten, og hvilken hensikt det har? Ord som kan aktivere følelser, er ofte verbstartere i en setning. Får læreren disse

ordene til å settes i forbindelse med hverandre, kan det gi et bredere kunnskapsfundament for elevene til å se veier inn i teksten, samtidig som det også kan skape mestringsfølelse og engasjement for litteraturen, så vel som en del av språkdidaktikken (Penne 2012; Andersen 2011; 2014). Språk og litteratur kan fungere tverrfaglig. Kristin Buvik Sivertsen diskuterer hvordan elevene og læreren må gå i en bredere dialogisk tale med teksten. Med dette menes det hvordan elevene kan forstå følelser som en litterær konstruksjon i teksten, slik jeg påpeker med et redskap (Buvik Sivertsen, 2020, s. 3-5). Et slik kunnskapsfundament kan gi elevene en bedre affektiv respons.

Et dilemma mot å ta i bruk affektiv litteraturredidaktikk, slik også Buvik Sivertsen påpeker er at vi konsentrerer oss for mye om enkelte elementer at vi glemmer andre vesentlige deler ved teksten. Tunnelsynet vårt rundt denne delen av teksten er så konsentrert etter faktorer som forteller noe *om* følelser, rettere sagt: *hva, hvordan og hvorfor*, at vi mister horisontperspektivet, dersom vi ikke gjør elevene bevisste på dette. Buvik Sivertsen mener at en svakhet ved affektiv teori kan oppfattes som noe instrumentelt (Buvik Sivertsen, 2021, s.2). Dette handler i stor grad om hvordan man bevisstgjør denne instrumentelle delen til ikke å bli noe som blokkerer. Med instrumentelt leser jeg dette som en del av en efferent leser, som leter etter svar og koblinger, men som mister den estetiske leseverdien og tolkningsgrunnlaget for teksten, slik litteraturredidaktikeren Louise Rosenblatts i sin tid redegjorde for (Rosenblatts, 2005, s. 7-11).

Blant annet har norskdidaktiker Hallvard Kjelen (2013) gått i manesjen for å si at følelser ikke lærer noe om begrepspråk og metafortsymbolikk i litteraturen. Han hevder det er en svakhet som et redskap for litterær forståelse hos elevene. «[...] litteraturlærere ser ut til å «[...] leggje for stor vekt på elevenes røynslar og elevenes private opplevingar av litteraturen, medan dei i mindre grad legg vekt på å utvikle elevenes litterære kompetanse» (Kjelen, 2013, s. 18-19; Kjelen 2014). Jeg vil påpeke at min analyse i stor grad favner bruken av metafortsymbolikk som et perspektivgrunnlag for følelser, og at vi nettopp kan bruke begrepspråk som «hurtighet», «analepse», eller «frempek» for å påpeke dette. Nyere forskning viser hvordan følelser kan være en fruktbar, kreativ og åpen inngang til å etablere nettopp litterær kompetanse hos elevene. Både gjennom bevisstgjøring av affekter, som respons, men også gjennom litterære

samtaler. Dette er det bred enighet om blant flere litteraturdidaktikere og leseforskere. Ved å ta i bruk litterært fagspråk inn i analyse og de litterære samtalerne, samt å diskutere litteratur opp mot kompetanse hos lærere, kan dette utbedre en bedre kompetanse også for elevene (se Penne 2012a, 2012b; Hennig 2017; Myren-Svelstad 2019; 2022; Fodstad & Gagnat 2019; 2018; Rødnes 2014; Sønneland & Skaftun 2017; Turtum 2022). Den litterære kompetansen må ikke komme på bekostning av et fagspråk som tilsidesetter gleden og oppdagelsen av litterær verdi hos elevene.

Buvik Sivertsen poengterer også hvordan en affektbasert litteraturundervisning kan låse teksten til elevene (Buvik Sivertsen, 2021, s. 2-3). Teksten blir noe som er leseorientert og ikke tekstorientert. Kunsten, vil jeg hevde, ligger i å knytte sammen begge retningene ved hjelp av en balansert metodikk. Å bedrive tekstanalytisk arbeid krever noe av alle parter og særlig læreren. Dette kan styrke den litterære kompetansen hos læreren før den aktive undervisningen foregår slik blant annet litteraturprofessor og norskdidaktiker Lars August Fodstad fremmer (Fodstad & Gagnat, 2019, s. 1-10). Men hva fremmer affektiv teori i litteraturfaget, kan vi spørre oss. Jeg nevnte hvordan elevene kan bli sterke ressurspersoner når det gjelder å bli engasjert, fokusert og kritisk. Buvik Sivertsen sier at å identifisere hva som anses som følsomt i teksten er sentralt. Elevene kan for eksempel studere hvordan en stemme kan bære en affektiv ladning. Hvordan oppfører fortellerstemmen seg? Lyder den sårbar, glad eller sint. Og ikke minst hvilken betydning har dette for scenen, karakterene eller plottet i det skjønnlitterære verket.

Det finnes tre gode grunner til å arbeide med en affektiv didaktikk i litteraturfaget, hevder Buvik Sivertsen. 1) Følelser gir innsikt i mestring og begrepsforskjeller. 2) Følelser gir innsikt i forholdet mellom subjektive følelser og sosiale størrelser og 3) følelser fordrer et større engasjement for arbeid med litteratur, slik jeg nevnte. (Buvik Sivertsen, 2020, s. 3-5). Pedagogikkforskerne Klomstad og Stenseng (2019) påpeker også at å lære om følelser i skolen kan ha en helsefremmende effekt for ungdoms psykiske helse. Den psykiske helsen handler i stor grad om å være klar over arbeidet med tanker og følelser (Klomstad & Stensengs, 2019, s. 77-79). Derfor påpeker de at en sentral del av pedagogikken og psykisk helsevern er å etablere et godt følelseskompass for

elevene, slik at de bedre er rustet til å plassere følelser i tid og rom (Klomstad & Stenseng, 2019, s.79).

Danskidaktiker og dosent Thomas Illum Hansen fremmer også en følelsesrelatert opplevelse av litteratur hos elevene. Spør vi oss hva dette kan bety for sinne som følelse i litteratur er det noen punkter jeg vil fremheve som essensielle. Denne oppgaven har forsøkt å peke på noen sider ved litteraturen som kan studere sinne, og hvordan sinne som et litterært fenomen fungerer, ved å spørre hvordan sinne kan fortelle, hvor det konstrueres, og på hvilke måter det fremstilles. Sinne, slik vi har sett er mangefasettert og kommer til uttrykk etter forskjellige opplevelser eller hendelser. Når Damjans minner i romanen, blir en konstruksjon for et spørsmål om hvem han er som person, kan like gjerne sinne fungere som en forklaring på hva han ble. Sinne kan løftes frem som en mekanisme som stiller spørsmål ved dannelsespotensialet hos Damjan. Sinne er bakt inn i alle leddene av romanen, og studeres nettopp som en strategi, et register man kan søke i.

Det finnes mange typer sinne. Slik jeg har påpekt, materialiseres sinne i ulike deler i romanen. For å male frem denne tanken forutsetter det noe fra leseren, nemlig å akseptere at sinne har en mangfoldighet. Leseren må bli bevisste på hva i teksten som forteller noe om hvor dette sinne kommer fra, hva denne mangfoldigheten er, og det er dette jeg har fremstilt ved å studere sinne som noe større enn bare en følelse. Denne tanken overføres over til teksten som substans for hvor sinne eksponeres.

Thomas Illum Hansen er opptatt av hvilke områder i teksten som skaper følelser i sin bok *Tilbake til teksten* (2021)²⁷. Boken handler om at elevenes estetiske opplevelse av teksten skal tas alvorlig. Elevene bli mer åpne og mottagelig for teksten. Han skriver at: «Det didaktiske princip, er at man må engagere sig i en tekst og forholde sig reflekteret til sine egne erfaringer i opplevelsen af den litterære tekst. Kun med afsæt i din egen oplevelse bliver du klædt på til at engagere eleverne og hjælpe dem med at forbinde deres oplevelse og analyse på en fagligt kvalificeret måde. Læserens egen læseoplevelse er af

²⁷Dette er en dansk fagbok, som er myntet på danskfaget og litteraturundervisningen i Danmark. Jeg vil likevel påpeke at Illum Hansens tanker fint kan dras inn i norskfaget og arbeidet med sinne som følelse i litteraturredidaktikken. Illum Hansen opererer derfor med andre læreplanmål, enn i Norge. Jeg vil derimot forsøke å koble disse punktene inn i fagprogrammene i norskfaget.

avgørende betydning» (Illum Hansen, 2021, s. 21). Illum Hansen fremmer hvordan læreren må være i kontakt med «sin egen æstetiske sans og nysgerrighed» (Illum Hansen, 2021, s.21). Illum Hansen vektlegger denne estetiske verdien som en nøkkelinngang. Her vil spørsmål som hvorfor det estetiske er så viktig for innlevelse av skjønnlitteratur også inngå som et gyldig ledd i debatten, da dette kan være vanskelig for både elever og lærere. Jeg vil heller påpeke at det estetiske kan oversettes til verdien av opplevelse av teksten. Det er ikke gitt at alle elever automatisk opplever dette, men lærerne kan diskutere opplevelse som et sidespor til hva som skjer med oss (Illum Hansen, 2021, s. 22).

I romanen kan vi se denne estetiske leseverdien i måten fortellingen er konstruert på. Gjennom narratologiske uttrykk som «hurtighet» og «frempek», men også ved å se på stilistiske trekk som språk og ordvalg, kan elevene oppleve tekstens estetiske verdi gjennom nettopp å la seg affektere. Et like viktig poeng er også at det er noe i denne romanen som treffer både læreren og elevene. På hvilke måter kan en estetisk opplevelse av *Etter hvert vil øynene venne seg til mørket* åpne opp elevene i litteraturundervisningen, kan vi spørre.

Thomas Illum Hansen diskuterer en metode som kan brukes som et argument i denne sammenhengen. Metoden heter «think-and-feel-aloud», som kanskje kan forstås i ordets direkte betydning, nemlig «Tenk og føl høyt». Denne metoden handler om evnen til å fokusere på stemninger teksten inviterer til. Stemningen i romanen er viktig for å danne seg et inntrykk av Damjans sinneprosess og forståelsen av hans skeive sinne. Barndommen, minnene og måten han har blitt undertrykt på, i begynnelsen og videre ut i romanen, fremprovoserer en stemning, både hos Damjans, men også som et direkte ledd til leseren (Jovanovic, 2021, s. 26-28, s. 61-62, s. 88-100). Leser vi skeivt sinne som en veiviser til en slik stemning, kan vi lettere koble elevene på. Elevene skal få lov til å tenke og føle høyt. De gir på denne måten språk til følelsene de opplever, språk til hva som skjer med Damjan i romanen, måten han bærer sin maskulinitet på, eller forholdet til moren Selma og kjæresten Filip, språk til seg selv til å forstå videre begrepsapparater i en tekst. Illum Hansen skriver: «At sætte sprog på ens følelser og oplevelser er første skridt i retning af at få et fællesskab om litteratur» (Illum Hansen, 2021, s.23-24). Illum Hansen er ute

etter de spontane, umiddelbare reaksjonene. Hvilke forestillinger skaper stemningene i romanen og hvilke fremstillinger av sinne får vi at scenene? Disse spørsmålene står som gyldige for læreren og danner bakgrunn for et litteraturfaglig felleskap.

Hensikten er altså å rette fokuset på hvordan vi kan møte teksten, gå i dialog og samarbeide får å oppnå litterær gevinst. Illum Hansen snakker om hvordan teksten eksplisitt snakker til oss, men at elevene selv må oppfatte hva som sies. De hermeneutiske lagene ligger som bakgrunnelementer for en tekstanalyse. Dette kan styrke en bedre forståelse av de litterære mekanismer, og ikke minst evnen for at elevene skal gjenkjenne disse. Følelser kan gi oss et førsteinntrykk, men ved videre arbeid, kan dette endres og forståelsen av romanen eller fortellingen kan gi andre fremstillinger. En scene kan ha bredere tolkning dersom man leter etter betydninger bak ord, eller setninger som har semantisk verdi. Tolkningen av et litterært verk er derfor helt essensielt for å kunne si noe om det (Bjerck Hagen, 2007, s. 61-65).

Avhandlingen viser en utvikling og mangfold av følelser hos Damjan. Vi møter han forholdvis sint i begynnelsen av romanen, noe som skal vise seg å legge lokk på de andre følelsene hans. Sinne blir noe som stagnerer andre følelser som kjærlighet eller hat, og sinne får et utløp, en kulminasjon, eller en «hydraulisk effekt» slik Freud påpeker, mot slutten av romanen (Freud 2020; 1963; Solomon 2008). Dersom elevene kan spore disse trekkene i en slik roman, gir det de både innsikt, faglig kunnskap, og mestringsfølelse. For det er nemlig ikke gitt at alle vet hvilke nytteverdier en følelse har (Nussbaum, 2017).

Elever som ikke kjenner til denne kunnskapen kan oppleve det som utfordrende eller krevende, peker blant annet den amerikanske litteraturdidaktikeren Kirsten Helmer på i sin doktoravhandling (2015). Helmers avhandling blir brukt som et argument for å få elevene til å lese skeiv litteratur i klasserommet kan være utfordrende og problematisk. Særlig er fokuset, slik også Illum Hansen og Buvik Sivertsen argumenterer for, at synet på seksualitet er et syn på følelser. Helmers syn gir et interessant blikk på undervisning av skeiv tematikk, knyttet til at følelser er utfordrende, fordi at mange lærere opplever elever som har religiøs bakgrunn som i stor grad er imot et homofilt syn i kulturen. I stedet for sier Helmer, som en mulig redning til dette

argumentet, at dersom elevene selv kan erkjenne at det skeive ikke er en del av noe individuelt, men som et felleskap, kan følelsene heller dyrkes som en del av selvrefleksjon og egenlæring (Helmer, 2015, s. 127-129).

Jeg vil med disse teoretikerne få frem et poeng om at selv om følelser som en affektiv inngang er av stor verdi for alle parter er det dermed ikke gitt at dette er en enkel praksis. Det vil sitte elever som er imot slike holdninger knyttet til hvilke litteraturer det skal undervises om. Dette handler som sagt mye om verdier, knyttet til særlig synet på skeiv kjærlighet, men også andre holdninger som hvorfor skal det absolutt undervises om seksualitet og identitetsproblematikker. Deres stemmer er derimot også viktig å høre på, hevder Helmer (2015, s. 128).

Oppgaven har pekt på noen sider man kan arbeide med som innganger i litteratur. Det er viktig at teksten blir et rom for kreativitet og prosess. Å ta i bruk affektive retninger av å studere litteratur innebærer først og fremst å gjøre elevene bevisste på hensiktsmessige årsaker til hvordan en opplevelse kan bli av å arbeide med den. Jeg vil peke på noen analysepunkter i neste kapittel, som kan belyse dette argumentet, gjennom bruken av kritisk tilnærming til tekst og kritisk teori som en inngang til å fokusere på følsomme elementer.

4.2 | Skeivt sinne som litterært tema i norskfaget: Å lese kritisk frem skeive følelser.

Ved å studere sinne gjennom en kritisk metode blir elevene bevisste på hvordan og hvilken betydning en følelse kan spille i en tekst. Kritisk lesing er også et av de tverrfaglige elementene i LK20s læreplanmål. De to litteraturdidaktikerne Tatjana Kielland Samilow og Per Esben Myren-Svelstad argumenterer for at å lese frem skeiv tematikk i litteraturundervisningen tufter på en kritisk tilnærming til *hvordan*, *hva* og *hvorfor* vi leser. Å lese kjønn, er å lese også å lese kritisk frem kjønn, hevder de (Kielland Samoilow & Myren-Svelstad, 2021, s. 54). På samme måte kan vi si at å lese frem hvordan sinne er å bruke en kritisk teknikk. De argumenterer for at vi både må lese *mot* og *med* teksten for å finne frem til underliggende strukturer og en dypere betydning (Kielland Samoilow & Myren-Svelstad, 2021, s. 54-57).

Introduserer vi skeivt sinne som et litterært tema i norskfaget, kan vi dra veksler på en scene som forteller noe om sinne i praksis og tydeliggjøre teksten og tekstens handling for elevene. Dette krever at læreren, slik jeg har påpekt, setter seg inn i romanens følelser, og gjør rede for noen spørsmål som kan stilles til teksten, både på et overordnet nivå, men også på detaljnivå (se Illum Hansen, 2021, s. 17-47).²⁸ Her kan man lettere dra elevene med på reisen. Rommene og stedene i romanen viser hvor, når og hvorfor sinne oppstår (Jf. Andersen, 2016). En scene som kan gjøre elevene sjokkerte, men også interesserte, er sluttscenen av romanen, hvor Damjan møter denne fremmede fyren i mørket og regelrett begynner å slå han. Scenen er rå, voldelig og plutselig, slik vi husker: «Øynene mine venner seg til mørket» (Jovanovic, 2021, s. 170). Forsetter vi dette avsnittet fra romanen, gir det en enda større effekt.

«[...] Ser at han har lukket øynene, holder hendene over hodet, prøver å skjerme seg. Jeg bokser ham i ansiktet. Forsetter å slå. Lydene av slagene er dempet. Huden sprekker, det svir mellom knokkene. Jeg tar tak i hodet hans, kakker det i asfalten. Jeg blir andpusten, stopper opp. Han dytter meg av seg. Kommer seg opp på beina, fort. På automatikk legger jeg hendene over hodet, han spraker meg i magen. Jeg mister pusten, senker armene. Han bokser meg i ørene, det begynner å ringe. Jeg får et slag i magen [...]» (Jovanovic, 2021, s. 171-172).

Scenen kan fungere som en brå introduksjon til sinne som litterært tema. Elevene vil antageligvis syntes dette er en rystende og sjokkerende handling, og hele hensikten er nettopp å få en affektiv respons ut av en slik sinne-scene. At de blir, slik Felski (2008) og Nussbaum (2018) påpeker både «tilknyttet» men også «emosjonelle», er en forutsetning for et slikt prosjekt. De kan lettere reflektere, for deretter å studere scenens kulminasjon. Sinne opererer gjennom en slik fremstilling som ressurs. Her kommer spørsmålene inn som samtalestartere for romanen. Hvorfor slår Damjan denne fremmede mannen på gaten? Hvorfor er han opprørt? Hvorfor er det viktig for ham å lure denne mannen, for deretter å ta kontroll, - ikke minst: hvilke følelser forteller dette oss? Elevene kan bli oppøvde i å kjenne til følelser, som en del av dannelsesbegrepet, og Bøsteins Myhr argument om emosjonell empati. Kan elevene føle empati med Damjan? Eller føler de empati med mannen?

²⁸Thomas Illum Hansen presenterer flere spørsmål til sin analyse av novellen «Plastichjerte» av Ronnie Andersen. I kapittel 1 i sin bok *Tilbake til teksten* (2021), poengterer Illum Hansen gode spørsmål som eksempler til hvordan man kan arbeide med teksten. Han deler inn kategoriene av sine spørsmål innenfor stilistiske elementer, motivelementer og narrative elementer (Illum Hansen, 2021, s. 17-48).

Ved å benytte et kritisk blikk på en slik scene, kan elevene lære å lese og tolke dypere enn bare overflatetekst hvor handling er gjennomtrengende.

To masteroppgaver, som i større grad knytter litterær analyse, skeiv teori og didaktiske muligheter til litteraturundervisningen gjennom et kritisk blikk er masteroppgavene til Lillian Nilsen fra 2021²⁹ og Marius Høgtuns fra 2022. Hos Nilsen benytter hun seg av det skeive perspektivet inn i lesningen av to romaner, og stiller grunnleggende spørsmål til hvorfor skeiv tematikk er viktig. Hennes forskningsfelt er derimot lesbisk litteratur og transseksualitet. Det er ikke knyttet til noe som helst form for mannlig homoseksualitet, følelse eller minoritetsperspektiv. Likevel er dette en interessant oppgave med tanke på det didaktiske perspektivet. Innledningsvis sier hun blant annet at «en kan lettere gjøre et slikt nyanserende arbeid dersom man legger opp tekster som ikke reproducerer normer som framhever noens identitet som mer naturlig og riktig enn andres, slik heteronormativiteten gjør» (Nilsen & Bøstein Myhr, 2021, s. 191). Dette er et sentralt ankerpunkt i fremstillingen av hvorfor det er viktig å arbeide med skeive tematikker i litteraturundervisningen.

Marius Høgtuns master fra 2022 peker på utfordringer som læreren blir stilt ovenfor ved undervisning av skeiv tematikk i norskfaget. Hans avhandling konkluderer med, etter samtaler med seks norsklærere om deres litterære kompetanse knyttet til skeiv tematikk, at vi kan koble den skeive tematikken til det omstridte literacy-begrepet. Høgtun har sammenfattet dette til at lærere burde inneha en såkalt «skeiv literacy-kompetanse». En kompetanse som gjør læreren bedre rustet til å diskutere temaer omkring seksualitet, identitet og kjønn (Høgtun, 2022, s. 16-20). Denne kompetansen fordrer «økt kunnskap og fornyet praksis rundt seksualitetsopplæringen i skolen, og muligens kan skeiv literacy gi et bidrag til både de didaktiske, pedagogiske og psykososiale dimensjonene i undervisningsøymed» (Høgtun, 2022, s. 16-17).

Begge masteroppgavene innehar et skeivt blikk på bruken av litteratur i norskfaget, men det finnes derimot ikke noen affektiv inngang. Fokuset i oppgavene deres ligger på hvilke verdier som kan kobles til punkter i læreplanen

²⁹ Dette er en oppgave som har blitt omgjort til en artikkel i boken *Twist: analyser av aktuell litteratur for barn og unge* (2021) av Annika Bøstein Myhr. Jeg har bare tatt utgangspunkt i dette, da hennes masteroppgave ikke ligger ute tilgjengelige på USN sine sider for publiserte masteroppgaver i norsksdidaktikk (22.08.22). Det refereres derfor til artikkelen.

(LK20). Her peker begge på ord som «identitet», «dannelse» og «kulturforståelse» som viktige markører. Kjerneelementet «tekst i kontekst» har også en betydning for elevenes kritiske forståelse over hva slags påvirkningskraft og troverdighet tekster har» (Udir, 2021). Gjennom en diskusjon som omhandler nettopp dette vil elevene kunne ta del i et viktig arbeid og felleskap om kritisk og språklig bevisst teksttilnærming, men også om temaer som kjønn, seksualitet og følelser.

Å vite hva kjønn, eller følelser betyr, knyttet til elever og deres tolkninger, handler i stor grad om å inkludere, berike og demokratisere felleskapet. Å lese frem skeive tematikker med utgangspunkt i følelser er også å rette søkelys på andres legninger, holdninger, språk, sosiale forhold og følelser, slik Sara Ahmed, Kritisk Buvik Sivertsen, Kirsten Helmer og Thomas Illum Hansen påpeker. Elever som leser skeiv tematikk inn i skjønnlitteraturen, vil også være med i demokratiseringsprosessen som Kunnskapsdepartementet og LK (20) etterspør (Udir, 2021). Å ta del i et slikt skjønnlitterært felleskap styrker både dannelse, sosial aksept, utvider horisonter og beriker selvtilliten. Bruno Jovanovics roman, sett i lys av kritisk teori, skeiv teori og affektiv teori belyser store, vanskeligstilte følelser som sinne og særlig gutters situasjon knyttet til fremmedhet (minoritet), psykisk helse, maskulinitet og seksualitet (skeivhet).

Jeg peker på hvordan romanen tematiserer sinne som en følsom ressurs inn i litteraturdidaktikken, ved å la elevene kunne vite hvor og når sinne opererer. Sinne opptrer som en undertrykt del, for deretter å la seg agere. At læreren gjør et grundig forarbeid er en forutsetning for et overførbart engasjement til elevene, og det styrker begges litterære kompetanse, slik også forskning viser (Illum Hansen, 2020; Blikstad-Balas & Lodding Gabrielsen 2020; Fodstad & Gagnat 2019). Å arbeide med sinne i skeive tematikker i norskfaget, kan gi et arbitrært syn på skjønnlitteraturens verdi.

4.3 | Sinnets slutt? Avsluttende refleksjoner

Scenen jeg har utvidet fra romananalysen i denne masteravhandlingen, peker på et felles argument: at sinne *kan* fortelle, fordi det produseres sinne på bestemte steder i teksten: i slagene Damjan påfører denne mannen, i måten det er beskrevet på, gjennom hurtighet og rytme, men også på det ytre planet, som en del av en

politikk for vonde, undertrykte følelser. Sinne forteller en historie gjennom hvordan sinne oppfører seg. Skeivt sinne viser oss hvor, når og hvorfor sinne kan oppstå. Oppgaven kan derfor oppsummere skeivt sinne innenfor 6 funn 1) å være minoritet i dobbelt forstand (både som skeiv, men også som utenlandsk) kan være med på å bygge opp en forvirring, eller en undertrykkelse av sinne, dersom det ikke frigjøres. 2) Skeivt sinne oppleves som annerledes og derav «fremmed». 3) At skeivt sinne inneholder vonde følelser, som enten er fordekt eller gammelt. (jf. «kamouflasjesinne» og «gammelt sinne» (Vassbø Hagen, 2021, s. 4). At skeivt sinne er en politisk følelse for opptøy og opprør, for å sloss for den man er som person. (jf. *Feminisme anger/ Queer shame*: Ahmed, Halberstam, Woodward og skeives rettigheter, med tanke på Stonewall-opprøret i 1969 (Carter, 2004; Lorde, 1984; Johansen 2019; Mortensen (red.et. al.) 2019). 5) å se hvordan sinne som narrativ ressurs kan fortelle oss gjennom «hurtighet», «tempo», «analepse» og «frempek» noe om sinnets tids plasseringer og steder (jf. *topos*). Og til slutt punkt 6) at sinne er en fruktbar inngang å studere følelser på i norskfaget, gjennom skeivt sinne som litterært tema, fordi det setter elevene i dialog med teksten på en litt annen måte, ved bruk av deres egne affektive opplevelser.

Hovedpoenget med denne avhandlingen har vært å forstå på hvilke måter sinne fremstilles hos romankarakteren Damjan i romanen *Etter hvert vil øynene venne seg til mørket* (2021), og hvordan vi kan arbeide med sinne i litteraturundervisningen. Fra et affektivt perspektiv knyttet til den skeive minoritetsstemmen i litteratur, har jeg pekt på hvordan sinne som følelse kan fortelle oss om kultur og politikk. Hvordan skeivt sinne fungerer som et tolkningsgrunnlag inn i norskfaget, der elever med minoritetsbakgrunn sitter, og som kan oppleve noe av denne fremmedfølelsen. Den sinte homofile mannen er ikke bare en mann av fremmedhet, av frykt eller skam, men også en opplysende mann. En mann som forteller oss hvordan opplevelser kan berike oss, hvordan erfaringer som avviker fra norske og skandinaviske ideologer kan studeres som en vei inn i et landskap av forståelse og aksept. Homofile med minoritetsbakgrunn, slik jeg innledningsvis i denne avhandlingen poengterte, må ikke fremmes som et problem, men som et faglig tilsnitt, en funksjon som gjør det lettere å koble hvor vonde følelser opererer, slik Ann Cvetkovich og Jack Halberstam har poengtert.

Skeivt sinne er ikke et sinne som må være skeivt, men det kan være enklere å se produksjonen av sinne hos grupper med minoritetsbakgrunn, fordi de ofte føler seg fremmed, oversett eller ikke-tilhørende en majoritet, slik som Damjan. Minoritetsperspektivet er bredt anlagt, og oppgaven føyer seg også inn i en debatt knyttet til homofiles hverdag som minoritet. Det er også et tilsnitt til minoritetslitteraturen i nordisk film og litteratur (Jf. Asjantis kortfilm *Knus meg*). Ved å studere litteratur som tydeliggjør et skeivt sinne, kan det være lettere å se hvorfor personer opptrer i de situasjoner som oppstår. Hvorfor de kan føle seg nedtrykt, aggressive eller sinte. Det essensielle punktet er likevel å peke på at skjønnlitteraturen kan gi oss andre verktøyer å arbeide med. Sinne er ikke noe som tilhører ens identitet, men det kan oppstå som et resultat av problemer, eller uenigheter. Alle mennesker innehar sinne, det som utløser det er de mekanismene vi blir utsatt for. Til slutt vil det eksplodere, ifølge Freud (2019; 1963).

Sinne som litterært tema forteller oss ikke bare om negative fremstillinger i form av uenigheter, men kan også fungere som en tilvirkning der følelsenes egentlige utløp krever en dypere, retorisk forklaring. Oppgaven har sett sinne i en sammenheng med både produktivitet gjennom kultur og politikk, særlig gjennom betydningen av emosjonens kulturpolitikk (jf. Ahmed, Cvetkovich, Kim og Woodward). Fremstillinger av sinne har blitt lest som en opplysende funksjon og et berikende tilsnitt til studiet av skeiv litteratur og minoritetslitteratur. Oppgaven har pekt på at det ikke bare finnes negative konnotasjoner knyttet til sinne, men at det også etterstreber en samfunnsdialog vi må gå inn i for bedre å forstå sinnets mangfold. Dette kan for eksempel være psykisk sykdom og mental helse. Dette er en diskurs som krever tolkning og diskusjon av følelser. Jeg har pekt på hvordan sinne fungerer som noe positivt og lærerikt i denne forstand, gjennom en forståelse for karakteren Damjan.

Opgavens hensikt har vært å gi ny kunnskap og innsikt i hvordan følelser kan fortelle oss noe mer enn bare en handling eller en situasjon. Gjennom teoretiske perspektiver som skeiv affektteori, kjønnsstudier og litteraturdidaktikk, har oppgaven forsøkt å sette dette inn i en moderne, politisk kontekst, med utgangspunkt i læreplanmål og muligheter i klasserommet. Avhandlingen har pekt på elementer som fremhever og presenterer ulike sinner, både i tid og rom, gjennom steder og offentligheter, men også som fysiske utløp, via seksualitet og

barndomsminner til et svar for en politikk og et demokrati. Fremstillinger av sinne er dermed også fremstillinger av mennesker. Gjennom å studere Damjans sinneprosess, har vi fått innsikt i en slags renselse, hans *katharsis* og på denne måten forstått hans sinne:

Skeivt sinne.

KILDER OG LITTERATUR

- Ahmed, S. (2000). «Introduction» i *Strange encounters: Embodied others in postcoloniality*. Routledge.
- Ahmed, S. (2006). *Queer Phenomenology: Orientations, Objects, others*. Duke University Press.
- Ahmed, S. (2014). *The Cultural Politics of Emotions* (2. edition.). Edinburgh University Press/ Routledge.
- Ahmed, S. (2021). «Det personlige er teoretisk – en introduksjon til Sara Ahmeds forfatterskap», «Affektive økonomier» og «Å drepe glede: feminisme og lykkens historie» i *Gledesdpende essays*. (oversatt av Lene Austad og med forord av Stine Bang H. Svendsen og Hannah Helseth). (1. utgave.). Cappelen Damms upopulære skrifter. Cappelen Damm.
- Andersen, P. T., Mose, G., & Norheim, T. (red.). (2012). *Litterær analyse. En innføring*. Pax Forlag.
- Andersen, P. T. (2011). Hva skal vi med skjønnlitteratur? *Norsklæreren* 2 (11), s. 15-22.
- Andersen, P. T. (2019). *Fortelling og følelse. En studie i affektiv narratologi*. Universitetsforlaget.
- Andersen, P. T. (2021). *Forstå fortellinger. Innføring i litterær analyse*. Universitetsforlaget.
- Aaslestad, P. (2004 [1999]). *Narratologi. En innføring i anvendt fortellerteori*. (2. utgave.). Landslaget for norskundervisning (LNU)/ Cappelen Akademisk Forlag.
- Bakhtin, M. (1991 [1975]). *Det dialogiska ordet*. (oversatt av Johan Öberg). Anthropos.
- Batson, C.D., Shaw, L.L., Oleson, K.C. (1992). “Differentiating Affect, Mood and Emotion: Toward Functionally Based Conceptual Distinctions” fra Clark, M. S (1992). *Emotion: Review of Personality and Social Psychology*. Sage Publications.
- Berlant, L. (2004). *Compassion: The Culture and Politics of an Emotion*. Routledge.
- Breger, C. (2017). “Affect and Narratology” in *The Palgrave Handbook of Affect Studies and Textual Criticism*. Palgrave Macmillan.
- Blikstad-Balas, M. & Gabrielsen Lodding, I. (2020). Hvilken litteratur møter elevene i norskfaget? En analyse av hvilke skjønnlitterære verk som inngår i 178 norsktimer på åttende trinn. *Edda* Vol 107 Nr. 2.
- Bølstad, E. & Skoe Ferstad, F. F. (2022). «Introduksjon» i *Håndtering av følelser i skolen*. (1. utgave.). Gyldendal Norsk Forlag.
- Carter, D. (2004). *Stonewall: The Riots that Sparked the Gay Revolution*. St. Martin`s Press.
- Clark, M.S., & Isen, A. M. (1982). “Toward understanding the relationship between feeling states and social behavior” i A. H. Hastorf & A. M. Isen (red.), *Cognitive Social Psychology*. (s.73-108). Elsevier/ North-Holland.
- Christensen, L. S. (2021). Utdrag fra Jurybegrunnelse for romanen *Etter hvert vil øynene venne seg til mørket*. Publisert på Cappelen Damms nettside. (Hepsø, Turid, 2021, for Boktips.no. 18.08.22):<https://cappelendamm.no/forfattere/forfatternyheter/article.action?contentId=191400>.

- Claudi, M. B. (2013). *Litteraturteori*. Fagbokforlaget.
- Claudi, M. B. (2010). *Litterære grunnbegreper*. Fagbokforlaget.
- Cvetkovich, A. (2003). *An Archive of Feelings. Trauma, Sexuality and Lesbian Public Culture*. Series Q. Duke University Press.
- Cvetkovich, A. (2007). "Public Feelings" i *South Atlantic Quarterly*. Vol. 106, nr. 3.
- Dancus, A. M., Linhart, S. H. & Myhr, A. B (red.). (2021). *Litteratur og sårbarhet*. Universitetsforlaget.
- DiGiuseppe, R. (red.). (2007). «Anger and Agression» i *Understanding Anger Disorders*. Oxford University Press.
- Felski, R. (2008). *Uses of Literature*. Blackwell.
- Felski, R. (2020). *Hooked. Art and Attachment*. University of Chicago Press.
- Freud, S. (1963). Mourning and melancholia. *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 14, s. 243-258). (Oversatt av J. Strache). Hogarth Press.
- Freud, S. (2019 [1920]). *A General Introduction to Psychoanalysis*. (oversatt av G.S. Hall). Boni and Liveright.
- Fodstad, L. A. & Gagnat, L. H. (2019). Forestillinger om litterær kompetanse blant norsklærere i videregående skole. *Norsklæreren* (17. desember. 2019). Hentet fra: <https://www.norskundervisning.no/nyheter-og-artikler/forestillinger-om-litterer-kompetanse-blant-norsklrere-i-videregende-skole>.
- Genette, G. (1983). *Narrative Discourse. An Essay in Method*. (oversatt av Jane. E Levin). Cornell Paperbacks New York.
- Gregg, M. & Seigworth, G. J. (red.). (2010). «Introduction» i *The Affect Theory Reader*. Duke University Press.
- Hagen, E. B. (2008 [2003]). «Tolkningen» i *Hva er litteraturvitenskap*. (2. utgave.). Universitetsforlaget.
- Halberstam, J. ((2011). *The Queer Art of Failure*. Duke University Press.
- Halberstam, J. (2005). «Shame and White Gay Masculinity» I *Social Text Vol 23*, nr. 3-5. Academic Press. [Konferanseinnlegg omgjort til artikkel].
- Hansen, T. I. (2004). *Procesorientert litteraturpædagogik*. (1. utgave.). Fredriksberg: Dansklærerforeningens Forlag.
- Hansen, T. I. (2011). *Kognitiv litteraturdidaktikk*. Dansklærerforeningens Forlag.
- Hansen, T. I. & Gissel, S.T. (2021). *Tilbage til teksten*. (1. utgave. 1.oplag). Hans Reitzels Forlag.
- Helmer, K. (2015). Reading Queerly in the High School Classroom: Exploring a Gay and Lesbian Literature Course. [Doktoravhandling. University of Massachusetts]. ScholarWorks@UMass Amherst. https://scholarworks.umass.edu/dissertations_2/366/.
- Hennig, Å. (2017). *Litterær forståelse: innføring i litteraturdidaktikk*. (2. utgave.) Gyldendal Akademisk.
- Hogan, P. C. (2011). "Introduction" i *Affective Narratology: The Emotional Structure of Stories*. University of Nebraska Press.
- Hogan, P. C. (2020). *Sexual identity: A Cognitive Literary Study*. [Elektronisk bok]. Oxford University Press.
- Høgtun, M. (2022). «Å være majoritetslæreren – Seks norsklæreres refleksjoner om bruk av skeiv litteratur med en aktivistisk agenda i litteraturundervisningen». [Masteroppgave i norskdidaktikk. Institutt for

- lærerutdanning og skoleforskning. Universitet i Oslo]. DUO vitenarkiv. https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/96453/8/NDID4009_Hgtun.pdf.
- Johansen, H. M. (2019). *Skeive linjer i norsk historie: frå norrøn tid til i dag*. Det Norske Samlaget.
- Jovanovic, B. (2021 [2020]). *Etter hvert vil øynene venne seg til mørket*. Cappelen Damm.
- Kant, L. (2016, 26. mai). «Kvifor blir vi sint?» (sitert som fagkyndig person) fra forskning. no. <https://forskning.no/partner-psykologi-spor-en-forsker/kvifor-blir-vi-sinte/418385>.
- Kjelen, H. (2013). Litteraturundervisning i ungdomsskolen. Kanon, danning og kompetanse. [Doktoravhandling. Institutt for språk og litteratur: NTNU] NTNU Open. https://ntnuopen.ntnu.no/ntnu-xmlui/bitstream/handle/11250/244244/667766_FULLTEXT01.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Kjelen, H. (2014). Litterær kompetanse hos nye lærarstudentar. *Norsklæraren*. Vol 2, s. 56-66.
- Klomsten, A.T. & Stenseng, F. (2019). «Behovet for å lære om egne følelser» i *Bedre Skole* Vol 1 (31).
- Kittang, A. (2008). *Freud*. Gyldendal Norsk Forlag.
- Kim, S. J. (2013). *On Anger: Rage, Cognition, Narrative*. University of Texas Press.
- Kim, S. J. (2011). “Anger, Temporality, and the Politics of Reading *The Woman Warrior*” I *Analyzing World Fiction: New Horizons in Narrative Theory*. University Press.
- Kristiansen, H. W., Kjelen, H. & Alkunne (Nynorsk kultursentrum): *Skeiv teori i Store norske leksikon* på snl. no. Hentet: 23.05. 23 fra: <https://snl.no/skeiv-teori>.
- Krøgholt, I. (2021). Faciliteringens dramaturgi I affektive rum. *Journal for Research in Art and Sports Education*, 5 (2). <https://doi.org/10.23865/jased.v5.3176>
- Krøger, C. (2020). «Rått om sex, brutalt om mor» [Bokanmeldelse av Etter hvert vil øynene venne seg til mørket av Bruno Jovanovic i Dagbladet]. Publisert: <https://www.dagbladet.no/kultur/ratt-om-sex-brutalt-om-mor/72765438>
- Lorde, A. (1984). “The Transformation of Silence into Language and Action” I *Sister Outsider: Essays and Speeches*. Crossing Publishing.
- Lorentzen, J. & Mühleisen, W. (2006). *Kjønnforskning En grunnbok*. Universitetsforlaget.
- Lorentzen, J. (2004). *Maskulinitet*. Spartacus Forlag.
- Mortensen, E., Egeland, C., Gressgård, R., Holst, C., Jegerstedt, K., Rosland, S. & Sampson, K (red.). (2019 [2008]). *Kjønnsteori*. (4. opplag). Gyldendal Norsk Forlag.
- Myren-Svelstad, P. E. (2019). «Det affektive møtet mellom tekst og lesar: tre postkritiske inngangar til å velje skjønnlitteratur i morsmålsfaget» i *Acta Didactica Norden (ADNO)*. Volum 14 (3).
- Myren-Svelstad, P. E. & Kielland Samoilow, T. (2020). *Kritisk teori i litteraturundervisningen*. Fagbokforlaget.

- Myhr, B. A. (2021). «Empati i Norskfaget, men ikke hjemme» i *Litteratur og sårbarhet*. (red.) Dancus, Lindhart og Bøstein Myhr). Oslo: Universitetsforlaget.
- Lothe, J., Refsum, C., & Solberg, U. (2007). «Katharsis» og «Dannelse» i *Litteraturvitenskapelig leksikon*. (2. utgave). Kunnskapsforlaget.
- Nussbaum, M. (2018). *Litteraturens etikk. Følelser og forestillingsevne*. (oversatt av Agnete Øye). Pax Forlag.
- Nilsen, L. & Myhr, A. B. (2021). Skeive perspektiver i litteraturundervisningen. *Twist: Aktuelle analyser for barn og ungdom*. Nova forlag.
- Norheim, M. (2020). «Utforskar den skumle grensa mellom kjærleik og overgrep» [Bokanmeldelse av *Etter hvert vil øynene venne seg til mørket* av Bruno Jovanovic] i NRK (litteratur). Publisert: 24.08.20. Nettside: https://www.nrk.no/anmeldelser/anmeldelse_-_etter-hvert-vil-oynene-venne-seg-til-morket_-av-bruno-jovanovic-1.15127952.
- Rødnes, K. A. (2014). Skjønnlitteratur I klasserommet: Skandinavisk forskning og didaktiske implikasjoner. *Acta Didactica Norge* Vol 8 Nr. 1.
- Penne, S. (2008). *Litteratur og film i klasserommet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Penne, S. (2012a). «Når delen erstatter helheten: litterære utdrag og norskfagets lærebøker» i S. Matre, D. K. Sjøhelle, & R. Solheim (red. et al). *Teorier om tekst i møte med skolens lese- og skrivepraksiser*. Universitetsforlaget.
- Penne, S. (2012b). Hva trenger vi egentlig litteraturen til? Politikk, didaktikk og hverdagsteorier i nordiske klasserom. N.F. Elf., & P. Kaspersen (red. et al). *Den nordiske skolen – fins den? Didaktiske diskurser og dilemmaer i skandinaviske morsmålsfag*. Novus forlag.
- Prinos, A. M. K. (2020). «En trykkoker av en roman». [Bokanmeldelse av *Etter hvert vil øynene venne seg til mørket* av Bruno Jovanovic i *Aftenposten* (kultur)]. Publisert: 27.11.20. Nettside: <https://www.aftenposten.no/kultur/i/BllnB0/bokanmeldelse-en-trykkoker-av-en-roman>.
- Postholm, M. B. & Jacobsen, D. I. (2021 [2018]). *Forskningsmetode for masterstudenter i lærerutdanning*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Rosenblatt, L. (2005). *Making Meaning with Texts: Selected Essays*. Heinemann
- Schultermandl, S., Aresin, J., Sophie, S., Whybrew, P., & Simic, D. (red.). (2022). *Affective Wordmaking: Narrative Counterpublics of Gender and Sexuality*. Transcript Verlag.
- Sanden, K. (2019). Forholdet mellom emosjon, sinnstemning og affekt. Nettside: <https://estudie.no/emosjon-sinnsstemning-affekt/> (Lest: 27.02.23).
- Svardal, F. (2021). «Emosjon», «sinne» og «agresjon» i Store Norske Leksikon: fra: <https://snl.no/emosjon>, <https://snl.no/agresjon>, (Lest: 13. mai. 2023).
- Sivertsen, K. B. (2021). «Følsomme lesninger. Affektteori og litteraturundervisning i fagfornyelsen» i *Nordlit* Vol 48.
- Solomon, R. C. (2008). “Freud and The Hydraulic Model” i *Myth Three: What Our Emotions Are Really Telling Us*. (2 utgave.). Oxford University Press.
- Sundquist, J. (2021). *Jeg tror du hadde likt Ulrik*. Cappelen Damm.
- Sønneland, M. & Skaftun, A. (2017). Teksten som problem i 8A. Affinitet og tiltrekningskraft i samtaler om «Brønnen». *Acta Didactica Norge*. Vol 11/2.

- Turtum, I. (2022). *Følelser som inngang til arbeidet med litterære samtaler. En kausstudie om hvordan elever på 8. trinn forstår og snakker om følelser med utgangspunkt i novellen «Peter Pan»*. [Masteroppgave i norskdidaktikk. Institutt lærerutdanning, NTNU]. NTNU Open: <https://ntnuopen.ntnu.no/ntnu-xmlui/bitstream/handle/11250/3007920/no.ntnu%3ainspera%3a113334384%3a33472649.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Utdanningsdirektoratet. (2021). Læreplan i Norsk (NOR01-06). «Kjerneelementer» og «tverrfaglige temaer». Hentet fra: <https://www.udir.no/lk20/nor01-06?lang=nob>
- Vassbø, A. H. H. (2021). *Sinte barn og sinte voksne. Slik forstår og håndterer du sinne*. Gyldendal Norsk Forlag.
- Vassbø, A. H. H. & Stiegler, R. (2022 [2020]). *De seks store følelsene. Hvordan emosjonene styrer deg mer enn du aner*. (2. utgave.). Kagge Forlag.
- Walle, R. V. D. (2022). *Han, solo*. Cappelen Damm.
- Woodward, K. (2002). *Statistical Panic: Cultural Politics and Poetics of the Emotions*. Duke University Press.
- Woodward, K. (1996). Anger ... and Anger. *From Freud to Feminism. Freud and the Passions*. O'Neill, J. (red.). Pennsylvania State University Press.
- Åndanes, J. H. (2016, 24, mai). «Kvifor blir vi sinte?» i forskning.no. <https://forskning.no/partner-psykologi-spor-en-forsker/kvifor-blir-vi-sinte/418385>.

F I L M

- Asjanti, I. (regissør). (2018). *Knus meg*. [Kortfilm, (14 minutter)]. Produsert av: Evil Doghouse Lillehammer AS. Hentet fra: <https://filmbib.dspre.com/perma/54daca1cde0735640d5bdb86533202e7>.